

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HISTORIJU

Rimske oružane snage u vrijeme Principata

Završni magistarski rad

Studentica:

Kristina Malenica

Mentor:

Prof. dr. Salmedin Mesihović

SADRŽAJ

UVOD.....	
Error! Bookmark not defined.	
VOJNI IDEAL U VRIJEME PRINCIPATA.....	3
PRETORIJANCI/ <i>PRAETORIANI</i>	11
Zadatci pretorijanaca.....	11
Konjanička lična garda/ <i>Equites singulares</i>	14
Uloga pretorijanaca u političkom životu Države.....	14
LEGIJE/ <i>LEGIAE</i>	23
Zadatci legionara.....	23
Zapovjedna struktura.....	25
Sastav i brojnost legija.....	32
Bojni znakovi.....	34
Nazivi i simboli legija.....	36
AUKSILIJARI/ <i>AUXILIARIES</i>	38
Zadatci auksilijara.....	38
Zapovjedna struktura.....	39
Sastav i brojnost auksilijarnih jedinica.....	40
Nazivi i simboli auksilijarnih jedinica.....	42
RATNA MORNARICA.....	43
Organizacija i uloga ratne mornarice.....	43

Flote/ <i>Classes</i>	45
OSTALI VIDOVI ORUŽANIH SNAGA.....	48
VITEZOVI.....	51
VETERANI.....	53
REGRUTACIJA I TRENING VOJNIKA.....	55
NAGRADE I KAZNE.....	58
TAKTIČKE DOKTRINE.....	64
VOJNA INŽENJERIJA.....	66
Tabori.....	66
Naseobine (<i>canabae</i>).....	70
Spomenici.....	71
Putne komunikacije.....	74
Zaštitni građevinski objekti.....	75
Opsadne građevine.....	77
OPREMA I ORUŽJE VOJNIKA.....	78
Odjeća i obuća vojnika.....	78
Mačevi i koplja.....	82
Artiljerija i opsadne sprave.....	85
Zaštitna oprema.....	87
Ostala oprema.....	91
RELIGIJSKA SLIKA VOJSKE.....	92
Kult vladara.....	92

Kozmopolitizam rimske vojske.....	93
Mitra i <i>Sol Invictus</i>	95
Povezanost religije i borbe.....	96
Odnos prema smrti.....	97
BRIGA O VOJSCI I MEDICINA.....	98
STATUS VOJSKE.....	100
ZAKLJUČAK.....	103
PRILOG RADU.....	104
BIBLIOGRAFIJA.....	112
Izvori.....	112
Literatura.....	113
Internetske stranice.....	116

UVOD

Tema završnog magistarskog rada naslovljena je *Rimske oružane snage u vrijeme Principata*. Prema legendi, mitskom rimskom kralju Serviju Tuliju pripisuje se jedna od prvih društvenih reformi. Navodno je za njegove vladavine rimski plebs imao zadatak da obavlja vojnu službu, te nabavlja ratnu opremu u svome trošku, tako da je svaki imovinski razred davao određeni broj vojnih postrojbi (centurija). U ranorepublikansko doba glavni vojni zapovjednici bili su konzuli. Njih je birala centurijatska skupština. Donošeni su brojni zakoni koji su promovirali društveni status ljudi. Vođeni su i brojni ratovi. Tradicionalni vojni sastav nije se pokazao učinkovitim, pa je nakon završetka ratova sprovedena vojna reforma. Za nju je bio zaslužan Gaj Marije. On je rimsku vojsku usavršio u profesionalnu stajaću. Vojska se dijelila tako na 10 kohorti, a svaka kohorta na manje jedinice, centurije, koje je činilo oko 80 ljudi. Poboľšana je mobilnost legija, koje su same nosile svoju opremu, tako da više nije bilo potrebe za komorom koja je usporavala marširanje. Konačna profesionalizacija vojske izvedena je za vrijeme Principata, odnosno već za vladavine njenog prvog princepsa, Oktavijana Augusta.

Rad se sastoji od šesnaest poglavlja, unutar koji su obrađeni pojedini podnaslovi. Prvo poglavlje obrađuje vojni ideal u vrijeme Principata, odnosno vojnički odnos prema vladaru, Državi i borbama. U drugom poglavlju prikazani su sastav, zadatci i politička uloga pretorijanaca, elitne garde koja je imala glavnu zadaću da se brine o sigurnosti princepsa i članova vladajuće porodice. Rimske vojne jedinice sastavljene isključivo od rimskih građana dijelile su se na legije. O tome se govori u trećem poglavlju rada, gdje su obrađeni sastav i zadatci legionara, i naslovi i simboli legija, te bojni znakovi. Četvrto poglavlje rada obrađuje auksilijarni sastav u vrijeme Principata. U petom poglavlju obrađeni su organizacija i uloga ratne mornarice, te dat popis rimskih flota i navedeni njihovi zadatci i pozicije. Sljedeće poglavlje daje prikaz ostalih vidova oružanih snaga rimske države u vrijeme Principata.

Sedmo i osmo poglavlje obrađuju vitezove i veterane. Deveto poglavlje daje prikaz regrutacije i treninga rimskih vojnika, dok se u desetom poglavlju navode nagrade koje su dobivali rimski vojnici i zapovjednici nakon iskazane hrabrosti u bitkama, i kazne, koje su slijedile za kukavičluk i nedisciplinu. U jedanaestom poglavlju dat je prikaz taktičkih doktrina. Dvanaesto poglavlje obrađuje rimsku vojnu inženjeriju, čija sposobnost se ogledala u gradnji tabora, naseobina, spomenika, putnih komunikacija i vojnih objekata. U trinaestom poglavlju obrađeni su oružje i oprema vojnika. Neizostavno je predstaviti i religijsku sliku vojske u vrijeme Principata, što je obrađeno u četrnaestom poglavlju rada. Petnaesto poglavlje obrađuje brigu u vojsci i medicinu, dok je u šesnaestom obrađen i status vojske.

Tijekom izrade rada korišteni su izvori i literatura. Od izvora su korištena djela Aurelija Viktora, Svetonija, Diona Kasija, Tacita, Vegecija i Vitruvija. Uz to, korišteni su i *Historia Augusta* i *Res Gestae Divi Augusti*. Literarna djela koja obrađuju ovu temu prilično su brojna. Pri izradi rada korištena su djela Staplesa, Keaveneya, Campbella, McNaba, Sumnera, Fieldsa, itd. Neka od tih djela su opće historije, primjerice *Orbis Romanvs* autora Salmedina Mesihovića. U drugim je obrađena cjelokupna principatska vojska, sa svojom organizacijom, zadacima, strukturom, i sl. Takva su primjerice djela Sare Elise Phang, *Roman Military Service* i djela Simkinsa i Embletona, *The Roman Army from Caesar to Trajan* i *The Roman Army from Hadrian to Constantine*. Brojni članci i djela obrađuju i religijsku sliku vojske, poput članaka Rathbonea, Wilsona, Hekster, Jong, itd. Metodološki pristup korišten u radu je tematski. Cilj rada jeste predstaviti značaj i doprinos rimske vojske tadašnjem rimskom i uopće antičkom svijetu.

VOJNI IDEAL U VRIJEME PRINCIPATA

Vojni ideal u vrijeme Principata bitno se razlikovao od vojnog ideala u ranijim periodima. Brojni su primjeri koji ukazuju na to. Prije svega, nisu organizirani veliki pohodi kao ranije. Teritorij Rimske države je prilično zaokružen. Pobjede u ratovima slavili su princepsi, iako veliki broj njih uopće nije vodio vojsku na bojno polje. Pojedinci koji bi se uzdigli, primjerice iskusne i sposobne vojskovođe, bili bi spriječeni u svojim napredovanjima ili čak uklonjeni. Vojna disciplina je popustila, tako da je dolazilo do toga da princepsi čak moraju da podmićuju vojnike kako bi im bili vijerni. Ono što je vrlo važno istaknuti jeste da je u vrijeme Principata ustanovljena profesionalna vojska. Dakle, vojni ideal u vrijeme Principata zasnivao se na odnosu princepsa prema vojsci, vođenju unutarnje i vanjske politike vladara, odnosu vojnika prema princepsu od kojega su očekivali da ih cijeni i uvažava te dijeli i dobro i zlo sa njima.

Prvi rimski princeps i osoba koja je provela reorganizaciju i profesionalizaciju vojske bio je Oktavijan August (*Caius Iulius Caesar Octavianus*).¹ Kada je nakon bitke kod Akcija² došao u Rim, pozdravljan je od Senata i ljudi kao donosioc mira.³ Carstvo konstituirano od strane Augusta je nazvano Principat. Njegovo uređenje nije bilo jednako apsolutnoj monarhiji. Teoretski, Državom su upravljali Senat i vladar.⁴

Oktavijan August ponosno je proklamirao kako ima tri razloga da zatvori hram vrata Janusa, odnosno uradi čin koji tradicionalno označava kraj svih neprijateljstava.

---

¹Bio je adoptirani sin Gaja Julija Cezara (*Caius Iulius Caesar*). Prije usinovljenja zvao se Gaj Oktavije (*Caius Octavius*). Od prvog sporazuma sa Senatom svome imenu dodao je počasni naziv August (*Augustus-Uzvišeni*). Prvi je princeps iz dinastije Julijevaca-Klaudijevaca. (Mesihović, 2013., 1352.)

²Posljednja velika bitka kasnorepublikanskog perioda. Desila se 2.IX.31. g. p. n. e. Oktavijanova ratna mornarica sukobila se sa mornaricom nekadašnjeg rimskog trijumvira Marka Antonija (*Marcus Antonius*) i egipatske kraljice Kleopatre. Bitka je završila pobjedom Oktavijana. (Mesihović, 2013., 823.)

³Bury, 1893., 6.

⁴Ibid., 15.

Kao prvo, uspostavljeni su mir i stabilnost civilnog stanovništva. Kao drugo, riješena je, bar je tako propagirano, klasna borba u Rimu i provincijama. I kao treće, ostvareni su vojni uspjesi vezani za historijsku tradiciju, a uspostavljeni zahvaljujući vojnoj mašini.⁵ Prvi rimski princeps vodio je samo nužne ratove, sa ciljem zaokruživanja teritorija Rimske države.⁶ Vladavinu Augusta većina autora smatra krajem imperijalne ekspanzije. Uz Principat ide i pojam *pax Romana*, pod kojim se podrazumijevaju relativno mirne godine nakon ustanovljenja novog poretka.⁷

August i njegovi najbliži suradnici znali su da samovoljna i samozadovoljna vojska može postati smetnja i opasnost za novi poredak. Namjera Oktavijana Augusta bio je civilni, a ne vojni poredak. Isprva je popuštao vojnicima, da bi kasnije reorganizirao vojsku. Jedan od ciljeva organizacije vojske koju je proveo bio je da se ulije svjest vojnicima da njome upravlja vladar i shodno tome od njega zavisi karijera svakog vojnika.⁸

Vladar je smatran predstavnikom boga na zemlji.⁹ Oktavijan je nazivan *divi filius* (sin boga). Isticao je kako je u ratu iskazivao božansku milost.¹⁰ Jedino njemu vojnici su polagali zakletvu vijernosti, i nikome i ničemu drugome. Time je vojska postala vezana za osobu vladara (princepsa), a ne za Državu.¹¹ Oktavijan je sam sebe predstavljao kao čovjeka koji uživa da ima tribunski autoritet i smatrao je da je njegov zadatak da zaštiti ljude.¹² Pisao je o tome kako je vodio brojne civilne i vanjske ratove, i kao pobjednik je poštedito živote svim građanima koji su zatražili milost od njega.¹³

---

⁵McNab, 2010., 142.

⁶Mesihović, 2013., 1504.

⁷Adams, 2008., 198.

⁸Mesihović, 2013., 1457.

⁹Altheim, 1938., 439.

¹⁰Kelly, 2006., 29.

¹¹Mesihović, 2013., 1457.

¹²Tacitus, I, 2.

¹³"I undertook many civil and foreign wars by land and sea thoroughout the world, and as victor I spared the lives of all citizens who asked for mercy", *Res Gestae Divi Augusti*, 1967., 3.1.

Jedna od zanimljivosti vezana za Oktavijana Augusta, u pogledu discipline, jeste njegova nesklonost da njegovi zapovjednici posjećuju svoje žene, iako su imali pravo na brak, izuzev zimske sezone.¹⁴ Poveznica vojnika i cara isticana je propagandom na novcima, imperijalnim kultom i ceremonijama tijekom festivala. Uz to, car je vojnicima davao plaću za njihovu službu.¹⁵ Općenito, podanici su doživljavali rimskog cara kao osobu koja posjeduje božanske moći. U zapadnim provincijama to je osobito naglašavano, dok je u istočnim provincijama poimanje cara bilo nešto drukčije. Tu vladar nije smatran onim tko ima božanske moći, već je smatran jednim od bogova.¹⁶

Princeps Tiberije¹⁷ (*Tiberius Iulius Caesar Augustus*) se još manje angažirao u odnosu na Oktavijana u vojnim poslovima. Vodio je politiku stabilnosti i izbjegavao eventualne rizike. U vanjske ratove se nije upuštao. Na unutrašnjem planu je nastojao smanjiti mogućnost svake pobune¹⁸ U vrijeme njegove vladavine problemi su rješavani diplomatskim putem. Izbjegavana su uplitanja graničnih vladara. Vjerojatno je Tiberije imao odbojnost prema ratu, smatrao ga zadnjom solucijom.¹⁹

Princeps Klaudije²⁰ (*Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus*) predstavljen je u historiografiji u pozitivnom svjetlu. Za vrijeme njegove vladavine jedan od proslavljenih i sposobnih vojskovođa bio je Korbulo (*Cnaeus Domitius Corbulo*). Ovaj vojskovođa vodio je pohode u Donjoj Germaniji, gdje je potukao vođu germanskih Hauka Ganaska, iz plemena Kaninefata. Dobro je napredovao, ali ga je Klaudije pozvao da prekine akciju i povuče se na lijevu obalu Rajne. Da je Korbulo nastavio napredovati, možda bi cijela Germanija bila pokorena.

---

¹⁴Sue, XXIV, 2.

¹⁵Blois, 1987., 52.

¹⁶Herz, 2007., 309.

¹⁷Princeps Tiberije (14-37 g. n. e.) bio je nasljednik Oktavijana Augusta, koji ga je prethodno usvojio. Pripadao je dinastiji Julijevaca-Klaudijevaca. (Mesihović, 2013., 1508.)

¹⁸Ibid., 1524.

¹⁹Ibid., 1525.

²⁰Princeps Klaudije (41-54 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Kaligulu (*Caius Iulius Caesar Augustus Germanicus*), kome je bio stric. Pripadao je dinastiji Julijevaca-Klaudijevaca. (Mesihović, 2013., 1547.)

Nakon što je Korbulo dobio zapovijed od princepsa, navodno je naredbu cinički prokomentirao ovako: "*Sretni su nekada bili vojskovođi rimski*". Pod ovim je mislio na to kako se vojskovođe za vrijeme Republike nisu sputavale, nego ostavljale da završe posao.²¹ Korbulo je čak ubijen za vrijeme vladavine princepsa Nerona. Navodno je 66. g. n. e. otkriveno učešće njegovog zeta Lucija Anija Vinicijana (*Lucius Annius Vinicianus*) u zavjeri protiv princepsa.²²

Pojedini rimski princepsi imali su jako dobar odnos sa vojnicima. Dijelili su sa njima i dobro i zlo, podržavali ih i cijenili njihove uspjehe. Navodno je princeps Hadrijan²³ (*Caesar Publius Aelius Traianus Hadrianus Augustus*) izbjegavao vrtove i portike, te luksuzne sale za večere tijekom vojnih kampanja. Objedovao je sa svojim vojnicima, te hodao sa njima 20 milja sa ratnom opremom.²⁴ Za vrijeme vladavine princepsa Aleksandra Severa²⁵ (*Caesar Marcus Aurelius Severus Alexander Augustus*) održavana su savjetovanja na kojima su učešće uzimali bivšiiskusni vojnici, i oni koji su služili časno, te oni koji su imali znanje o vojnoj strategiji, ratovanju i kampovima. Takvim savjetovanjima su prisustvovali i historičari.²⁶ Zanimljivo je da Sekst Aurelije Viktor opisuje Hadrijana kao osobu koju je odlikovalo bogatstvo i luksuz.²⁷

---

²¹Mesihović, 2013., 1561.

²²Ibid., 1587.

²³Princeps Hadrijan (117-138 g. n. e.) bio je nasljednik princepsa Trajana (*Imperator Caesar Divi Nervae filius Nerva Trajanus Optimus Augustus Germanicus Dacicus Parthicus*), koji ga je navodno usvojio i odredio za nasljednika dok je još bio na smrtnoj postelji. Pripadao je dinastiji Antonija. (Mesihović, 2013., 1749.)

²⁴Phang, 2008., 1.

²⁵Princeps Aleksandar Sever (222-235 g. n. e.) bio je rođak i nasljednik princepsa Elagabala (*Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus*). Pripadao je severijanskoj dinastiji. (Mesihović, 2013., 2016.)

²⁶Ibid., 2022.

²⁷"*He himself, as is the custom with the fortunate rich, built palaces (...)*", Victor, XIV., 7

"*(...) and devoted himself to dinner parties, statuary and paintings, and finally took sufficient pains to procure every luxury and playing.*", Victor, XIV., 8.

Princeps Aurelijan²⁸ (*Lucius Domitius Aurelianus Augustus*) također je vrlo dobro znao šta znači podrška vojske. Za vrijeme njegove vladavine širila se provojsnička propaganda, koja je promovirala slogu Aurelijana i vojske.²⁹

Princeps Trajan³⁰ (*Imperator Caesar Divi Nervae filius Nerva Trajanus Optimus Augustus Dacicus Parthicus*) je navodno dijelio sve teškoće sa svojim vojnicima.³¹ Jedan od pozitivnih primjera jeste i vladavina Kara³² (*Caesar Marcus Carus Augustus*). Za vrijeme uprave ovog princepsa došlo je do rata na Istoku, koji je trajao u period od 282. do 283. g. n. e. Iranski vladar Bahram II uvidio je da ne može postići pobjedu u sukobu sa rimskom vojskom, pa je poslao poslanike u vojni tabor, sa zadatkom da pronađu rimskog vladara i pokušaju postići mir. Kada su poslanici došli i istakli želju da razgovaraju sa Karom, rimski vojnici navodno su ih odveli do jednog starijeg vojnika koji je sjedio na travi i jeo vojnički objed. Jedino je purpurna toga ukazivala na njegovo carsko dostojanstvo.³³

Vojnici su se bunili kada bi princepsi činili određene stvari koje su oni smatrali sramnim i nedoličnim, odnosno nečim što gazi vojnički ideal. Jedan od primjera toga jeste vladavina princepsa Nerona³⁴ (*Nero Cladius Caesar Augustus Germanicus*). Prema vojnicima je pokazivao nepoštovanje i često im se izrugivao. Stoga je protiv njega organizirana zavjera. Jedan od zavjerenika bio je Subrius Flav (*Subrius Flavus*), tribun pretorijanskog suda.

---

²⁸Princeps Aurelijan (270-275 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Kvintila (*Marcus Aurelius Claudius Quintillus Augustus*). Prije dolaska na vlast istakao se kao iskusan vojnik. U ratovanjima protiv Gota, Alamana i Jutunga je vodio uspješne konjaničke napade. (Mesihović, 2013., 2101.)

²⁹Ibid., 2013.

³⁰Princeps Trajan (98-117 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Nervu (*Marcus Cocceius Nerva Caesar Augustus*). U historiografiji je najviše ostao zapamćen po grandioznim vojnim kampanjama. (Mesihović, 2013., 1723.)

³¹Ibid., 1711.

³²Princeps Kar (282-283 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Proba (*Caesar Marcus Aurelius Probus Augustus*). Prije dolaska na princepski tron istakao se u vojnoj službi. (Mesihović, 2013., 2123.)

³³Ibid., 2123.

³⁴Princeps Neron (54-68 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Klaudija (*Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus*). Pripadao je julijevsko-klaudijevskoj dinastiji. (Mesihović, 2013., 1583.)

Kada je zavjera otkrivena i Neron pitao Flava zašto je pogazio vojničku zakletvu, ovaj mu je navodno odgovorio: "*Mrzio sam te, nijedan od vojnika nije ti bio vjerniji od mene dok si zasluživao ljubav. Počeo sam da te mrzim kada si ubio majku i brata, postao kočijaš, glumac i palikuća*".³⁵ Prema Kasiju Dionu zavjeru protiv Nerona organizirali su tribuni pretorijanske garde Kasije Hereja (*Cassius Chaerea*) i Kornelije Sabinu (*Cornelius Sabinus*).³⁶

Jedan od vladara koji je možda najviše omalovažavao vojnike i potpuno se negativno odnosio prema vojničkom idealu bio je princeps Elagabal³⁷ (*Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus*).³⁸ Prema *Historia Augusta* vojnici i pretorijanci skovali su zavjeru protiv Elagabala, sa ciljem oslobođenja Države.³⁹ Navodno su vojnici prije uklanjanja Elagabala tražili od njega da se riješi svog ljubavničkog i favoritskog okruženja, te vodi odgovoran i pristojan život.⁴⁰ U vrijeme vladavine princepsa Proba⁴¹ (*Caesar Marcus Aurelius Probus Augustus*) dolazi do jedne pobune vojnika. Tome je navodno povod bila Probova izjava kako više neće biti potrebe za vojnicima, jer će svijetom vladati mir i sigurnost. Navodno je Prob tada istakao i kako će cijeli svijet zaboraviti na oružje, a ratova i zarobljenika neće biti.⁴² Probove riječi bile su potpuno u suprotnosti sa onim što se smatralo vojničkim idealom.

Zadnjim vladarem Principata smatra se Numerijan⁴³ (*Caesar Marcus Aurelius Numerus Numerianus Augustus*).

---

³⁵Mesihović, 2013., 1616.

³⁶Dio Cass, LIX., 29.

³⁷Princeps Elagabal (218-222 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Makrina (*Caesar Marcus Opellius Severus Macrinus Augustus*). Historiografija ga predstavlja u jako lošem svjetlu zbog njegovih ljubavnih i seksualnih afera i ponašanja općenito. Pripadao je severijanskoj dinastiji. (Mesihović, 2013., 2005.)

³⁸Ibid., 2014.

³⁹"*The soldiers, however, and particularly the members of the guard, either because they knew what evils were in Elagabalus, or because they foresaw his hatred for themselves, formed a conspiracy to set the state free.*", *Historia Augusta, Vol II, XVI., 5. 1-3*

⁴⁰Mesihović, 2013., 2014.

⁴¹Princeps Prob (276- 282 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Florijana (*Caesar Marcus Annius Florianus Augustus*). Prije preuzimanja vlasti istakao se napredovanjem u vojsci. (Mesihović, 2013., 2118.)

⁴²Ibid., 2122.

⁴³Princeps Numerijan (283-285 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Kara (*Caesar Marcus Aurelius Carus Augustus*). Kao i princepsi Kar i Prob, i on je obnašao vojnu službu prije nego je postao princeps. (Mesihović, 2013., 2125.)

Nakon njegove smrti vojska je izabrala za novog princepsa zapovjednika carske tjelesne straže- Dioklesa. Navodno je Diokles pozdravio vojnike oslovivši ih ratnicima.⁴⁴ Moguće da je ovom riječju novi vladar najavio određene promjene u oružanim snagama, novi odnos prema vojnicima i smisao vojničkog ideala.

Vojska je osiguravala sigurnost princepsima, ali je znalo dolaziti do toga da ista ta vojska postane nezadovoljna. Tako je dolazilo do uklanjanja vladara i postavljanja na vlast druge osobe.⁴⁵ Brojni antički autori navodili su kako je ljutnja jače oružje od pravog oružja, koje može da oduzme život čovjeku. Kada bi se to prevelo na moderni jezik, to bi značilo da adrenalin zna dovesti do toga da ljudi koji ne ubijaju u civilnom životu i ne pokazuju strah, postaju ubice u ratu.⁴⁶

Ideal same borbe odnosio se na borbu vojnika najprije za svoje drugove, svoju centuriju i legiju, a onda za nagrade i slavu, te posljednje- za cara i Državu. Među vojnicima razvijalo se drugarstvo, koje je nastajalo zajedničkim boravkom u kampovima, za vrijeme treniranja i obavljanja raznih dužnosti. Vojnici su razgovarali tijekom objedovanja i razvijala se fizička blizina u kampovima. Ratovi i bitke solidarizirali su vojnike.

Vojnici su se efikasno borili i jer su znali da su tu jedni za druge. Saborci su čuvali jedni druge u bitkama. Najčešće su jedni druge nazvali rječju *commilito* (saborac). Taj naziv označavao je jedinstvo vojske i poštovanje drugova vojnika, bez obzira na rang koji imaju. O bliskosti vojnika svjedoči još jedan naziv koji je korišten među vojnicima, a to je *frater* (brat). Takvo oslovljavanje odnosilo se na jednostavno glavni odnose među drugovima.⁴⁷

---

⁴⁴Mesihović, 2013., 2125.

⁴⁵Ibid., 1459.

⁴⁶Sherman, 2005., 65.

⁴⁷McNab 2010., 155.

Način ratovanja i odnos prema poraženim neprijateljima možda se najbolje može shvatiti kada se vide dešavanja vezana za Prvi jevrejski ustanak.⁴⁸ Stanovništvo i gradovi koji su se predali bili su pošteđeni. Obećana im je zaštita. Vespazijanove⁴⁹, kasnije i Titove⁵⁰ trupe, bile su krvoločne prema onima koji su pružali otpor. One zajednice koje su se predale rimskoj vojsci pošteđene su rata i terora, te im je garantirana puna zaštita. Navodno ti gradovi nisu pljačkani, a stanovništvo nije izloženo nasilju.⁵¹ Rimljani nisu kao namjeru nikada imali da nad nekim izvrše genocid. To potvrđuju brojni podatci koji se odnose na ratove. Nisu smatrali da neki narod i zajednicu treba biološki istrijebiti.

Osnovni cilj u ratovanjima bio je poraziti i potčiniti neprijatelja, pri čemu nisu birana sredstva niti se obaziralo na žrtve.⁵² Za razliku od ranijih perioda, u periodu Principata nisu se slavile vrijednosti tipa strogosti i stege, te vojničke časti i osjećaja služenja Državi. O tome piše i Tacit u svojim *Analima*.⁵³ O padu discipline svjedoči rat sa sasanidskim Iranom, vođen u vrijeme vladavine princepsa Aleksandra Severa. Do rata je došlo 230. g. n. e. Rat je pokazao značajan pad discipline vojske i nepoštivanje zapovjednih autoriteta. Odmah na početku došlo je do otežanog skupljanja vojske. Tijekom bitke pojavila se nekoordiniranost napada i ležernost.⁵⁴ Rimski vojska je poražena, i to je bio jedan u nizu poraza koji su obilježili slabljenje rimske vojske.

---

⁴⁸Prvi jevrejski ustanak desio se za vrijeme vladavine princepsa Nerona (*Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus*). Trajao je u periodu od 66. do 73. g. n. e. (Mesihović, 2013., 1620.)

⁴⁹Princeps Vespazijan/*Titus Flavius Caesar Vespasianus Augustus* (69-79 g. n. e.) je na princepskom tronu naslijedio Vitelija (*Aulus Vitellius Germanicus Augustus*). Prije dolaska na vlast istaknuo se u vojnoj službi. Pripadao je Prvoj flavijevskoj dinastiji. (Mesihović, 2013., 1678.)

⁵⁰Princeps Tit/*Titus Flavius Ceasar Domitianus Germanicus* (79-81 g. n. e.) bio je sin i nasljednik Vespazijana. Istaknuo se u vojnih pohodima za vrijeme Prvog jevrejskog ustanka. (Mesihović, 2013., 1703.)

⁵¹*Ibid.*, 1627.

⁵²Mesihović, 2013., 1624.

⁵³"Hvaljena nekoć i u vojničkim pričanjima slavljena strogost njegova plašila je one koji su prezirali staru vojničku stegu i koji su kroz četrnaest godina pod Neronom bili navikli da ništa manje ne vole mane vladara nego što su nekoć poštovali vrline. Čula se k tomu i Galbina riječ, časna za državu i njemu samom pogibeljna: da on kupi, a ne kupuje vojnike. Ostalo, međutim, nije bilo s ovim u skladu." Tacitus, I., 5.

⁵⁴Mesihović, 2013., 2025.

PRETORIJANCI/PRAETORIANI

Pretorijanske kohorte bile su elitne vojne jedinice sastavljene u prvom periodu Principata isključivo od rimskih građana. Naziv "pretorijanski" poticao je od naziva za šator ili građevinu u kojoj boravi zapovijedajući general na terenu- *praetorium*. Princeps Oktavijan August je učinio pretorijanski sastav stalnim tijelom. Inzistiralo se da pretorijanci budu odani vojnicima, primarno ličnosti princepsa, a onda i Državi.⁵⁵

Zadatci pretorijanaca

Pretorijanci su u doba Republike bili grupa prijatelja i klijenata koje su rimski guverneri i zapovjednici vodili sa sobom tijekom vojnih operacija. Zanimljivo je da je nakon bitke kod Akcija princeps Oktavijan neke pretorijance Marka Antonija ostavio kao svoje vlastite.⁵⁶ Glavni zadatci pretorijanaca bili su zaštita princepsa i njegove obitelji, održavanje unutarnjeg reda, zaštita princepske palate na Palatinu, pratnja princepsa i njegove obitelji dok borave u Gradu i van njega, te u provincijama. Oni su služili i kao ceremonijalna garda. Imali su stjegove sa likom cara i njegove obitelji.⁵⁷

Pretorijancima je zapovijedao pretorijanski prefekt, koji se isticao svojim povlaštenim položajem.⁵⁸ Tijekom III. st. uloga pretorijanskog prefekta još više je porasla, tako da je on tada preuzeo i rješavanje tužbi upućenih provincijskim namjesnicima.⁵⁹ Pretorijanski prefekt brinuo se i o snabdijevanju Grada. Prethodno je ovu službu obavljao *praefectus annonae*.

---

⁵⁵Mesihović, 2013., 1459.

⁵⁶Rankov, 2008., 44.

⁵⁷Mesihović, 2013., 1460.

⁵⁸Victor, II.,11.

⁵⁹Mesihović, 2013., 1972.

Dakle, pretorijanski prefekt imao je i zadatak da nadzire dopremanje žita u luku Ostiju.⁶⁰ Prema Rankovu, pretorijanski prefekt imao je i ulogu suca, jer su njemu dovodili uhapšene kriminalce.⁶¹ Do vladavine princepsa Septimija Severa⁶² (*Caesar Lucius Septimius Severus Eusebes Pertinax Augustus*) u pretorijansku gardu su ulazili Italici i stanovnici provincija, primjerice Hispanije (*Hispania*) i Galije (*Gallia*). Od tada se pretorijanska garda popunjavala uglavnom bivšim vojnicima podunavskih i sirijskih legija.⁶³

U početku nije bilo zajedničkog zapovjednika za kohorte, dok princeps August nije 2. g. n. e. imenovao dvojicu ljudi sa konjaničkim rangom na rang pretorijanskih prefekata, Kvinta Ostorija Skapulu (*Quintus Ostorius Scapula*) i Publija Salvija Apera (*Publius Salvius Aper*). Oni su služili kao zastupnici zapovjednika, dok princeps lično nije počeo zapovijedati gardom.⁶⁴ Jedan pretorijanski prefekt bio je zadužen za pretorijanske kohorte u Gradu, a drugi za one van Grada. Svakom pretorijanskom kohortom zapovijedao je vojni tribun (*tribunes militum*). Kasnije je imenovan samo jedan prefekt kao zapovijedajući u Gradu.

Da bi se izbjegla impresija o okupaciji prijestolnice, pretorijanci nisu smjeli nositi oklop i oružje kada bi se nalazili unutar gradskog limita. Oružje su morali držati neupadljivo. Na oficijelnim dužnostima nosili su togu, ispod koje su čuvali mačeve i noževe.⁶⁵

Za vrijeme vladavine princepsa Oktavijana Augusta pretorijanska garda se sastojala od devet kohorti sa 1000 ljudi u svakoj od njih.

---

⁶⁰Mesihović, 2013., 1972.

⁶¹Rankov, 2008., 49.

⁶²Princeps Septimije Sever (193-211 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Didija Julijana (*Caesar Marcus Didius Severus Julianus Augustus*). Pripadao je severijanskoj dinastiji. (Mesihović, 2013., 1950.)

⁶³Ibid., 1965.

⁶⁴Campbell, 2006., 38.

⁶⁵Mesihović, 2013., 1459.

Tri kohorte uvijek su bile spremne na usluzi princepsu.⁶⁶ One su se nalazile u Gradu, pri čemu je jedna bila na službi u palati princepsa i njegove porodice, a druge dvije bile su u obližnjim područjima.⁶⁷ Broj kohorti kasnije raste.

Za vrijeme vladavine princepsa Tiberija je broj kohorti porastao na dvadeset.⁶⁸ Princeps Vitelije⁶⁹ (*Aulus Vitellius Germanicus Augustus*) dodao je još četiri kohorte, da bi princeps Domicijan⁷⁰ (*Titus Flavius Caesar Domitianus Germanicus*) kasnije ustanovio pretorijansku gardu na deset kohorti.

Princeps Septimije Sever dodatno je povećao broj pretorijanaca, stacioniravši ih u Albanu, 15 milja jugoistočno od Rima.⁷¹ Sada je svaka pretorijanska kohorta brojala po 1 500 pripadnika, a pridodati su i konjanički odredi.⁷² Septimije Sever je osnovao i tri nove legije, od kojih je *II* (legija) *Parthica* bila stacionirana u *Albano Laziale* na udaljenosti oko tridesetak kilometara od Rima. Ova legija imala je namjenu da služi kao ispomoć pretorijancima. Te vojne jedinice kasnije su postale poznate pod nazivom *comitatus* (pratioci, pratnja, eskort).⁷³

Pretorijanska garda za vrijeme princepsa Augusta bila je stacionirana u talijanskim gradovima blizu Rima. Za vrijeme vladavine princepsa Tiberija, 23. g. n. e., moćni pretorijanski prefekt Sejan nagovorio je princepsa da koncentrira sve pretorijance u predgrađe Rima.⁷⁴ Tada su pretorijanci okupljeni u zajednički tabor (*Castra Praetoria*) na brdu Kvirinalu.

---

⁶⁶Campbell, 2006., 38.

⁶⁷Mesihović 2013., 1459.

⁶⁸Campbell 2006., 38.

⁶⁹Princeps Vitelije (16.IV.-22.XII. 69. g. n. e.) vladao je u periodu koji je u historiografiji poznat pod nazivom "godina četiri cara" (68-69 g. n. e.), za vrijeme Četvrtog rimskog građanskog rata. (Mesihović, 2013., 1669.)

⁷⁰Princeps Domicijan (81-96 g. n. e.) bio je sin princepsa Vespazijana i brat princepsa Tita, koga je naslijedio na princepskom tronu. (Mesihović, 2013., 1703.)

⁷¹Campbell, 2006., 38.

⁷²Mesihović, 2013., 1964.

⁷³Ibid., 1965.

⁷⁴Campbell, 2006., 38.

Organiziran je i manji broj konjaničkih jedinica (*turmae*) koje su imale po trideset pripadnika, odnosno tri turme po jednoj kohorti.⁷⁵ Za pretorijance je 13. g. p. n. e. ustanovljeno dvanaest godina službe, dok je 5. g. n. e. ustanovljena služba iznosila pet godina.⁷⁶

Konjanička lična garda/*Equites singulares*

Prema Campbellu, konjanička lična garda ustanovljena je za vrijeme vladavine dinastije Flavijevaca.⁷⁷ Njen zadatak bio je podržavati pretorijance kada bi pratili princepsa na kampanjama. Ona je za pretorijansku gardu značila ono što su auksilijari za legionare. Konjanici su regrutirani iz auskilijarnih konjaničkih ala, a najveći broj ljudi dolazio je iz Germanije, Retije, Norika i Panonije. Cjelokupnom konjaničkom ličnom gardom zapovijedao je pretorijanski prefekt, kojemu su bili odgovorni dekurioni (zapovijedali su trupama) pod vodstvom vojnih tribuna.

Isprva je konjanička lična garda brojala 500 ljudi, da bi kasnije taj broj bio višestruko veći.⁷⁸ Princeps Septimije Sever dao je da se poveća sastav konjaničkog eskorta na 2 000 pripadnika. Ta velika vojna sila služila je kao rezerva princepsu.⁷⁹

Uloga pretorijanaca u političkom životu Države

Uloga pretorijanaca u političkom životu Rima bila je veoma velika i nezanemarljiva, a rasla je nakon vladavine princepsa Oktavijana Augusta.

---

⁷⁵Mesihović, 2013., 1460.

⁷⁶Campbell, 2006., 20.

⁷⁷Ibid., 38.

⁷⁸Ibid., 42.

⁷⁹Mesihović, 2013., 1965.

Ogledala se u postavljanju i svrgavanju careva, miješanju u unutrašnje i vanjske poslove, a pojedini pretorijanski prefekti uspjeli su da se domognu samog princepskog položaja. Svoju lojalnost pretorijanci su čak naplaćivali. Jedan od zanimljivih primjera postavljanja vladara na princepski tron od strane pretorijanaca desio se nakon ubojstva princepsa Kaligule (*Caius Iulius Caesar Augustus Germanicus*).⁸⁰ Budući princeps Klaudije se navodno u strahu nakon ubojstva nećaka sakrio iza zastora. Pretorijanac po imenu Gratus je opazio da se netko krije iza zastora i silom ga je izvukao. Kada je vidio Klaudija pozdravio ga je kao novog cara i odveo svojim drugovima koji su ga stavili na nosiljku, digli na ramena i odnijeli u pretorijansku kasarnu.

Princeps Klaudije je uveo praksu podmićivanja vojnika, jer je obećao svakom pretorijancu po 15 000 sestercija (3 750 denara) kao nagradu. Ranije su vojnici dobivali dodatni bonus (*donativum*) na osnovu izvršenja oporuke. I prije Klaudija je princeps Tiberije isplatio veliki *donativum* pretorijancima kako bi se osigurala njihova lojalnost.⁸¹ Prema Tacitu princeps Tiberije dao je veliku sumu novca građanima Rima, vojnicima i pretorijancima, kao i legionarima i pripadnicima auksilijarnih jedinica.⁸²

Jedan od vladara kojega su izabrali pretorijanci bio je i princeps Neron, nasljednik Klaudija. Nakon što je Klaudije umoren, odnosno otrovan, pretorijanski prefekt Bur je otpratio Nerona prema kohorti koja čuva stražu, a onda je odnesen u pretorijanski tabor, gdje je održao govor i obećao poklone vojnicima.⁸³

---

⁸⁰Princeps Kaligula (37-41 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Tiberija. Pripadao je julijevsko-klaudijevskoj dinastiji. (Mesihović, 2013., 1535.)

⁸¹Ibid., 1549.

⁸²"His bequests did not exceed the norm for a private citizen, apart from the gifts of 43,500,000 sesterces to the common people, a thousand each to soldiers of the praetorian cohorts, and three hundred per man to legionaries and members of the cohorts composed of Roman citizens", Tacit, I,8.

⁸³Mesihović., 2013., 1579.

Njegov nasljednik, princeps Galba⁸⁴ (*Servius Sulpicius Galba Augustus*), odbio je isplatiti novčanu nagradu pretorijancima kada je došao na vlast. Došlo je do pobune donjgermanske i gornjgermanske armije, koja imenuje novog princepsa, Vitelija (*Vitellius*), koji je tada imao poziciju donjgermanskog namjesnika.⁸⁵ Ovaj slučaj pokazuje kako nisu samo pretorijanci imali udjela u biranju vladara, nego i provincijske armije. S druge strane, pretorijanci su u vrijeme kada su provincijske armije izabrale svoga kandidata, novim princepsom proglasili Otona (*Marcus Salvius Otho Nero Caesar Augustus*).⁸⁶ Te događaje slikovito je opisao Tacit u svojim *Analima*.⁸⁷ U kasnijem sukobu između Vitelija i Otona pobijedio je Vitelije, koje je raspustio pretorijance odane Otonu i zamijenio ih vlastitim vojnicima.⁸⁸

Poznato je da su princepsa Vespazijana podržale vojske iz Ilirika i podunavskih provincija, a pridružila mu se i flotila ratne mornarice stacionirana u Ravenni, dobrim dijelom sastavljena od Ilira.⁸⁹ Vespazijana je naslijedio sin Tit, kojega su kao vladara priznali i senatori i vojnici. Odlukom pretorijanaca Tita je nakon smrti naslijedio brat Domicijan (*Titus Flavius Caesar Domitianus Germanicus*).⁹⁰

Kao što je već istaknuto, pretorijanski oficiri i vojnici rušili su sa vlasti princepse čija vladavina im nije odgovarala. Jedna ozbiljna zavjera tako je organizirana protiv princepsa Kaligule. Na čelu zavjere bio je tribun pretorijanske kohorte Kasije Hereja (*Cassius Chaerea*).

---

⁸⁴Princeps Galba (68-69 g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Nerona. Period u kome je on vladao poznato je u historiografiji kao "godina četiri cara". (Mesihović, 2013., 1665.)

⁸⁵Ibid., 1665.

⁸⁶Ibid., 1666.

⁸⁷" (...) u taboru su namjere svih bile već nedvojbene i vladalo je toliko oduševljenje da su Otona na ramenima donijeli na tribunal, na kojem je malo prije stajao zlatan kip Galbin, i tu ga usred bojnih znakova okružili zastavama. Tribuni ili centurioni nisu imali mogućnost pristupa. Prosti je vojnik povrh toga pozivao na oprez spram pretpostavljenih.", Tacitus, I., 36.

⁸⁸Mesihović, 2013., 1669.

⁸⁹Ibid., 1671.

⁹⁰Ibid., 1703.

Oficiri su bili ljuti na Kaligulu zbog toga što ih nije poštivao i otvoreno ih je ismijavao. Užasavali su se od uništenja Države i njenih institucija. Kaligula je napadnut i ubijen 24.I.41. g. n. e., pri izlasku iz teatra.⁹¹

Pretorijanci su organizirali i zavjeru protiv Nerona, ali nije im uspjelo da ga skinu sa vlasti. Poznato je da su u toj zavjeri učestvovali Fenije Ruf (*Fenius Rufus*), sukomandant pretorijanske garde i Subrije Flav (*Subrius Flavius*), tribun pretorijanskog suda.⁹² Pretorijanci su bili odgovorni i za smrt princepsa Pertinaksa⁹³ (*Caesar Publius Helvius Pertinax Augustus*). Pertinaks nije davao određene privilegije i nije popuštao pretorijancima, zbog čega se oni bune i proglašavaju novim vladarem senatora Trijarija Materna Lascivija (*Triarius Maternus Lascivius*). On je odbio to i uspio pobjeći princepsu. Određeni broj pretorijanaca je pogubljen radi toga.⁹⁴ Pretorijance je dodatno naljutilo pogubljenje njihovih suboraca. Više stotina njih provalilo je u palatu i nitko im se nije suprotstavio. Pertinaks je htio razgovarati sa njima, ali su mu oni samo odgovorili: "*Vojnici su ti poslali ovaj mač*". Princeps je ubijen, njegova glava je odrubljena i stavljena na šiljak koplja.⁹⁵

O moći i uticaju pretorijanaca govore i događaji koji su se desili za vrijeme vladavine princepsa Nerve⁹⁶ (*Marcus Cocceius Nerva Caesar Augustus*). Godine 97. n. e. došlo je do pobune pretorijanaca pod vodstvom pretorijanskog prefekta Kasperija (*Casperius Aelianus*). Pobunjeni pretorijanci tražili su kaznu pogubljenjem za ubice princepsa Domicijana. Opolikli su palatu princepsa i držali su Nervu kao taoca. Nerva je prisiljen predati odgovorne za Domicijanovo ubojstvo i jednim odgovorom se čak javno poniziti.⁹⁷

---

⁹¹Mesihović, 2013., 1546.

⁹²Ibid., 1615.

⁹³Princeps Pertinaks (vladao prva tri mjeseca 193. g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu Komoda. (Mesihović, 2013., 1940.)

⁹⁴Ibid., 1942.

⁹⁵Ibid., 1944.

⁹⁶Princeps Nerva (96-98 g. n. e.) naslijedio je princepsa Domicijana. Pripadao je dinastiji Antonina (Mesihović, 2013., 1719.)

⁹⁷Ibid., 1721.

Za razliku od Nerve, princeps Trajan imao je toliki autoritet da se pretorijanci nisu usudili da se suprotstave njemu kao vladaru i njegovoj odluci da smijeni pretorijanskog prefekta Kasperija.⁹⁸ Ono što je potrebno još istaknuti jeste da za vrijeme vladavine Trajana pretorijanski prefekt pretorija dobiva veći značaj nego što ga je ranije imao. Postao je po svome značenju drugi čovjek u Državi, odmah iza princepsa, a njegova uloga nije se samo odnosila na vojna pitanja.⁹⁹ O tome je pisao Sekst Aurelije Viktor.¹⁰⁰

Ponekad je između princepsa i pretorijanskog prefekta postojao dobar odnos, temeljen na povjerenju i uvažavanju. Kao primjer se može navesti odnos između princepsa Hadrijana (*Caesar Publius Aelius Traianus Hadrianus Augustus*) i njegovog pretorijanskog prefekta Kvinta Marcija Turbona (*Quintus Marcius Turbon*). Poznato je da je Hadrijan volio putovanja i dugo je boravio izvan Rima. Dok je bio odsutan kontrolu nad Rimom i Italijom imao je njegov lojalni i pouzdani pretorijanski prefekt.¹⁰¹ Uticaj i ugled pretorijanskih prefekata još više je porastao u vrijeme vladavine Antonina Pija¹⁰² (*Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius*).

Njegovi glavni pravni savjetnici bili su upravo njegovi pretorijanski prefekti: L. Fulvije Valens (*L. Fulvius Valens*), L. Volusije Mecijan (*L. Volusius Maecianus*) i L. Ulpije Marcel (*L. Ulpius Marcellus*). Oni su bili njegovi najbliži politički, pravni i vojno-civilni suradnici.¹⁰³ Jedan od pretorijanskih prefekata koji je imao veliku moć i praktično upravljao Državom bio je Sekst Tigidijs Peren (*Sextus Tigidius Perennis*).

---

⁹⁸Mesihović, 2013., 1723.

⁹⁹Ibid., 1742.

¹⁰⁰"Trajan was fair, merciful, extremely patient and and very loyal to his friends, since he dedicated to his friend Sura the building which is called the Suranae, and was so sure of his integrity that whenever he gave his praetorian prefect, Suburanus by name, the dagger that was the symbol of his power, as was the custom, he would frequently advise him: "I am entrusting you with this for my protection, ih I act properly, if not, use it rather on me , for it in less proper for the ruler of all to make any kind of mistake" Victor, XIII., 12-15

¹⁰¹Mesihović, 2013., 1768.

¹⁰²Princeps Antonin Pije (138-161) naslijedio je na princepskom tronu Hadrijana. U historiografiji je poznat kao vladar čija vladavina je protekla mirno. (Mesihović, 2013., 1773.)

¹⁰³Ibid., 1774.

On je djelovao za vrijeme vladavine princepsa Komoda¹⁰⁴ (*Caesar Lucius Aelius Aurelius Commodus Augustus*). Učinio je mnogo zla senatorima, prisvajajući njihovu imovinu. Nakon uklanjanja Perene, novi pretorijanski prefekt postao je Marko Aurelije Kleander (*Marcus Aurelius Cleander*). I on je praktično imao vlast nad Državom. Bio je korumpiran, prodavao je i darivao značajne položaje. Krajem juna 190. g. n. e. došlo je do javnog izljeva nezadovoljstva prema Kleanderu, za konjičkih utrka u *Circus Maximus*-u. Kleander je poslao pretorijansku konjicu na masu. Došlo je čak do otvorenog sukoba.¹⁰⁵

Osim što su učestvovali u postavljanju i uklanjanju vladara, pretorijanci su znali eliminirati i određene članove obitelji vladajućeg princepsa. Jedan od primjera toga desio se za vrijeme vladavine Nerona. Polion Julije (*Pollio Iulius*), tribun pretorijanske garde, sudjelovao je u trovanju Britanika¹⁰⁶, koga je Neron smatrao konkurencijom i opasnosti za svoj položaj.¹⁰⁷ O tim događajima izvještava Kornelije Tacit. On je naveo kako je Neron odlučio da se otruje Britanik, a u tome su mu pomogli Julije Polion i trovačica po imenu Lokusta (*Locusta*).¹⁰⁸

U historiografiji je posebno ostao zapažen slučaj vezan za vladavinu princepsa Didija Julijana (*Caesar Marcus Didius Severus Julianus Augustus*). Nakon što su pretorijanci oduzeli život princepsu Pertinaksu, postavilo se pitanje novog vladara. Još prije nego je ubijen, princeps Pertinaks poslao je gradskog prefekta Sulpicijana (*Sulpicianus*) da pokuša smiriti pobunjene pretorijance. Pretorijanci su navodno tada stavili princepsku čast na aukciju.

---

¹⁰⁴Princeps Komod (180.-192. g. n. e.) naslijedio je na princepskom tronu oca i princepsa Marka Aurelija. (Mesihović, 2013., 1836.)

¹⁰⁵Ibid., 1842.

¹⁰⁶Britanik je bio sin princepsa Klaudija. U vrijeme kada je uklonjen od strane Nerona bio je mladić. Navodno je Neronova majka Agripina Mlađa (*Agrippina Minor*) isticala kako je Britanik dostojan princepskog trona, želeći tako smiriti Nerona koji je postao svjestan njenog uticaja. (Mesihović, 2013., 1592.)

¹⁰⁷Ibid., 1592.

¹⁰⁸“(…) *He therefore set to work in secret and ordered a poison to be prepared. He used the services of Julius Pollio, tribune of a praetorian cohort, in whose care the condemned poisoner called Locusta- a women with great reputation for her criminal acts-was being detained. For arrangements had been made long before for all closely associated with Britannicus to have no scruples or loyalty.*”, Tacitus, XV., 13.-16.

Sulpicijan je ponudio 20 000 sestercija svakom pretorijancu da ga izabere za princepsa, a Didije Julijan 25 000. Pošto je ponudio veću sumu novca, Didiju Julijanu pripala je princepska čast.¹⁰⁹ Te događaje opisao je Sekst Aurelije Viktor (*Sextus Aurelius Victor*)¹¹⁰

Nakon Didija Julijana zavladao je Septimije Sever (*Caesar Lucius Septimius Severus Eusebes Pertinax Augustus*). Odmah nakon ustanovljenja vlasti odlučio se obračunati sa pretorijanskom gardom. Navodno je tada dao da se pogube Pertinaksove ubice, a pretorijance je nenaoružane i bez vojne opreme skupio na Marsovom Polju. Novi princeps je izgrdio pretorijance zbog njihovih postupaka, koje je smatrao nečasnim i nezakonitim. Razoružao ih je i otpustio. Konjanicima je oduzeo konje. Novi sastav pretorijanske garde su činili Severu vijerni balkansko-podunavski vojnici.¹¹¹ Dalje, Septimije Sever je navodno naredio otpuštenim pretorijancima da se udalje 100 rimskih milja od Grada. U protivnom, biti će kažnjeni smrtnom kaznom.¹¹² Te događaje slikovito je opisao Sekst Aurelije Viktor. Tako on navodi kako je Septimije Sever bio ljut i povrijeđen smrću princepsa Pertinaksa i u njemu se razvila mržnja zbog zločina pretorijanaca.¹¹³

Za pretorijanskog prefekta postavio je svoga rođaka Flavija Plautijana (*Flavius Plautianus*). Nagradio ga je raznim počastima, pa je tako Plautijan nosio titulu *clarissimus vir*, koja je bila rezervirana samo za pripadnike senatorskog reda.¹¹⁴ Značajno je istaknuti kako je Plautijan, kao pretorijanski prefekt, bio nadređen i pretorijanskoj gardi i II. legiji *Parthica*. To znači da je on direktno komandovao cjelokupnoj strateškoj rezervi Države.¹¹⁵

---

¹⁰⁹Mesihović, 2013., 1944.

¹¹⁰"(...) but meanwhile Didius (or Salvius) Julianus relying on the praetorians whose alliance he had secured with even more extravagant promises, advanced from prefect of the watch to the badge of sovereignty.", Victor, XIX., 1.

¹¹¹Mesihović, 2013., 1950.

¹¹²Ibid., 1964.

¹¹³"Therefore Septimius Severus, moved by grief and anger of the death of Pertinax and at the same time because of his hatred of their crimes, immediately cashiered the praetorians cohorts (...)", Victor, XX., 1.

"(...) and after executing all of his opponents, ended Helvius among the gods thorough a senatorialn decree", Victor, XX., 2.

¹¹⁴Mesihović, 2013., 1970.

¹¹⁵Ibid., 1971.

Plautijanova prefektura je kreirala novi tip pretorijanskog prefekta. Sada on nije bio samo zapovjednik garde, već je imao i jurisdikcijske i civilne ovlasti. Imao je stalno članstvo u princepskom konziliju (*consilium principis*). Ovaj princepski konzilij bio je neka vrsta izvršnog tijela. Na njemu su rješavani razni predmeti i pravne obveze. Tijekom III. st. uloga pretorijanskog prefekta još više je porasla, tako da je on tada preuzeo i rješavanje tužbi upućenih provincijskim namjesnicima.

Do jedne veće pobune pretorijanaca došlo je za vrijeme vladavine princepsa Pupijena (*Imperator Caesar Marcus Clodius Pupienus Maximus Augustus*) i Balbina (*Caesar Decimus Caelius Calvinus Balbinus Pius Augustus*). Prije početka uličnih nereda dvojica senatora napali su vojnike. Grupa pretorijanaca došla je na sjednicu Senata nenaoružana i u civilnoj odjeći. Imali su želju da čuju o čemu se vode razgovori na sjednici, pa su se pokušali progurati do sale gdje je održavana. Tom prilikom jedan od pretorijanaca je gurnuo statuu boginje Pobjede, što su senatori protumačili kao eventualni napad na njih. Senatori Galikan (*Gallicanus*) i Mecena (*Maecenas*) napali su vojnike svojim bodežima i ubili ih. Nakon toga senatori su pozvali rulju da proganja i ubija "neprijatelje" Senata i rimskog naroda. Došlo je do napada na pretorijance, koji su se, kako bi se zaštitili, zatvorili u svoj tabor. Gradska rulja se naoružala i opsjela pretorijanski tabor. Vršeni su napadi na zidine i fortifikacije. Zapovjednici gradske milicije prekinuli su opskrbu tabora vodom. Pretorijanci su na to odgovorili napadom na gradsku rulju, pri čemu su i podmetali požare.¹¹⁶

Pretorijanski prefekti čak su uspijevali i domoći se vlasti. Jedan od njih bio je Filip Arapski (kao vladar nazivao se *Caesar Marcus Iulius Philippus Augustus*). Na princepskom tronu naslijedio je Gordijana III (*Caesar Marcus Antonius Gordianus Pius Augustus*). Izvori navode kako je on bio odgovoran za smrt svoga prethodnika.¹¹⁷

---

¹¹⁶Mesihović, 2013., 2042.

¹¹⁷Ibid., 2046.

Princeps Oktavijan August i kasniji princepsi Tiberije, Neron i posebno Kaligula, oslanjali su se na germansku tjelesnu stražu/*Germani corpora custodes*. Ti Germani bili su bespogovorno odani princepsima i pouzdani, a njihova zaštita bila je djelotvorna. Njih je raspustio princeps Galba (*Servius Sulpicius Galba Augustus*) i zamijenio ih je vojnicima koje je smatrao sebi odanim.¹¹⁸ Germani su preferirani kao pripadnici tjelesne garde jer kao stranci nisu imali interesovanja za uvlačenje u interne rimske poslove i ambicije.¹¹⁹ O njihovom značaju govori i to što je zapovjednik germanske garde bio odgovoran princepsu i nikom više, i obično bi to bio neki pripadnik batavske¹²⁰ elite.¹²¹

Na Germansku tjelesnu stražu oslanjao se i princeps Pupijen. Toliko je cijenio svoje Germane, da se kod pretorijanaca razvio strah da će ih princeps raspustiti i zamijeniti svojom vijernom tjelesnom gardom. Suvladar Pupijena bio je princeps Balbin. Između dvojice princepsa vladalo je rivalstvo, pa su čak živjeli u odvojenim dijelovima palate. Došlo je do pobune pretorijanaca koji su upali u palatu. Pupijen je želio da pozove tjelesnu stražu uvidjevši opasnost od pretorijanaca, ali mu Balbin to nije dopustio, iz straha da bi ga Pupijen mogao ukloniti. Dok su se Pupijen i Balbin raspravljali napali su ih pretorijanci, uhvatili i počeli tući. Tjelesna straža je čula buku i dotrčala ali bilo je kasno, princepsi su ubijeni. Germani su se, vidjeviši da ništa ne mogu učiniti, povukli u svoj tabor koji se nalazio van Grada.¹²²

Pretorijanska garda postojala je d 312. g. n. e., kada je ukinuta od strane dominusa Konstantina.¹²³

---

¹¹⁸Mesihović, 2013., 1665.

¹¹⁹Ibid., 1673.

¹²⁰Batavci su bili germanski narod koji je živio na području današnje Nizozemske. Odlikovao ih je ratnički mentalitet i umješnost u borbama. (Mesihović, 2013., 1673.)

¹²¹Ibid., 1674.

¹²²Ibid., 2043.

¹²³Campbell, 2006., 38.

LEGIJE/LEGIAE

Rimska vojska originalno se nazivala legijom (*legio*). Taj naziv korišten je u svim periodima postojanja Države. Legiju su činile pješadijske i konjaničke trupe. Osim vojnika koji su imali zadatak da se bore na bojnim poljima i doprinose prosperitetu Države, unutar legija su službu imale i osobe koje su bile na usluzi vojsci, kao što su bolničari, inženjeri, muzičari, itd.¹²⁴ Obični vojnik (redov) nazivan je terminom *munifex*. Uz taj, korišteni nazivi za vojnike legionare i auksilijare bili su i *caligati* i *milites*. Naziv za pješadinca bio je *pedes*.¹²⁵

Zadatci legionara

Zadatci legionara prije svega su bili da se bore za vladara i Državu na bojnom polju. Međutim, vojnici su ustvari dosta vremena provodili izvan bitaka. U to vrijeme imali su niz dužnosti. Vojnici su služili službu prema svome položaju, ali unutar vojne hijerarhije je postojala mogućnost za unapređenjem.¹²⁶

Oni koji su obavljali posebne službe bili su oslobođeni dnevnih rutinskih dužnosti. Prema Campellu, oni su sredinom II. st. n. e. klasificirani pod nazivom *immunes*.¹²⁷ Jedna legija mogla je imati preko 600 tih vojnika. U legijama je evidentirano preko stotinu vrsta specijalističkih poslova.

---

¹²⁴Smith, 1981., 115.

¹²⁵Mesihović, 2013., 1467.

¹²⁶Campbell, 2006., 28.

¹²⁷Ibid., 28.

Primjerice, u legiji je bilo kovača (*fabri*), onih koji prave oružje (*scutarii*), pivara (*cervesarius*), onih koji nose terete i vuku kolica (*carpentarii*), bolničara (*seplasiarii*), onih zaduženih za kupatila (*balinator*), onih koji nose odjeću vojnicima dok se kupaju (*capsarii*), itd.¹²⁸ U vojsci su veliku ulogu imali muzički instrumenti, preko kojih su prenošene naredbe u taboru, na maršu, na terenu, u bitkama. Vojni muzičari nazivani su *aenatores*, i bili su bitan segment vojnog ustrojstva. *Buccina* je korištena za davanje raznih objava. Aenator koji je koristio *buccinu* nazivao se bucinator. U vojne svrhe od instrumenata su korišteni i rog (*cornu*) i truba/tuba. Kornu je nosio niži časnik (*cornicen*). Njegov zadatak bio je da signalizira pozdravljanje viših komandanata i prenosi naredbe trupama. Oni su marširali na čelu centurije, sa zastavnicima.¹²⁹

Vojnici su u vrijeme kada nema ratnih aktivnosti vrijeme provodili obavljajući gradske dužnosti, u patrolama i stranim ekspedicijama. Mogli su djelovati i u službi provincijskih namjesnika. Kada bi bili otpušteni iz svoje jedinice duži period služili bi u graničnim službama i bolje se educirali. Najvažnija dužnost vojske tijekom mira bila je služba u provincijama. Tamo nije postojala stalna policijska služba, pa je odgovornost za održanje mira padala na lokalnu elitu i lokalne gradove koji su morali da podržavaju rimske trupe.¹³⁰ Vojnici su se bavili i proizvodnjom određenih manufakturnih dobara i koristili su vojne baze za sijanje usjeva i ispašu životinja. Prema nekim proračunima 300 000 vojnika moglo je proizvesti oko 100 000 tona pšenice. Glavnina namjernica koje bi proizvodili bila bi donošena u kampove.¹³¹

Mnogi vojnici imali su službu graditelja i fizičkih radnika. Pravili bi sve ono što je potrebno, gradili su značajne tvrđave, banje i akvadukte.¹³² Vojnici su bili zaduženi i za pravljenje cesta i mostova. U vojnim kampovima su proizvodili oružje i alate, u fabrikama koje su bile tamo smještene. Tu su pravljene blokovi i cigle.

---

¹²⁸Mesihović, 2013., 1467.

¹²⁹Ibid., 1504.

¹³⁰Campbell, 2006., 110.

¹³¹Ibid., 140.

¹³²Ibid., 120.

Blokovi su imali utisnuti broj legije koja ih je pravila. Vojnici su mogli imati i zadatak da pomažu lokalnim zajednicama prilikom pravljenja javnih građevina.¹³³ Manufakture oružja postojale su i izvan tabora, a njima su rukovodili civili.¹³⁴

Slobodno vrijeme vojnici su znali i provoditi u zajedničkim aktivnostima, primjerice u igrama, lovu, ili boravcima u kupatilima.¹³⁵ Od igara su poznate konjaničke igre (*hippica gymnasia*). Tijekom tih igara učesnici su nosili posebne kacige, često u obliku ukrašenih maski. U tim improviziranim borbama korištene su lažne sulice. Igre su nalikovale srednjovjekovnim viteškim turnirima.¹³⁶

Šesnaest godina službe za legionare, praćeno sa četiri godine rezervne službe, ustanovljeno je 13. g. p. n. e. Vojna služba legionara je 5. g. n. e. ustanovljena na dvadeset godina, sa vjerovatno pet godina rezerve. Prema Campbellu sredinom prvog stoljeća nove ere legionari su imali trajanje službe u iznosu od pet godina.¹³⁷

Zapovjedna struktura

Zapovjedna struktura u legijskom sastavu bila je vrlo složena. Car je birao zapovjednike svoje vojske. Pri tome izboru u obzir su uzimane godine osobe koja se bira, iskustvo i socijalni status. Smatrano je idealnim da senatori budu kompetentni da služe Državi najbolje što mogu. Za zapovjedničku službu nisu postojale posebne škole.¹³⁸

---

¹³³Campbell, 2006., 121.

¹³⁴Mesihović, 2013., 1472.

¹³⁵Ibid., 1500.

¹³⁶Ibid., 1505.

¹³⁷Campbell, 2006., 20.

¹³⁸Ibid., 61.

Dobrim zapovjednikom smatran je onaj tko dijeli dobro i zlo sa svojim vojnicima, te proživljava sve ono što i oni sami proživljavaju. Od njega se očekivalo i da radi sve one teške poslove koje rade njegovi podređeni. Smatralo se da pravi zapovjednik treba težiti da vodi svoje ljude onako kako treba.¹³⁹

Vrijednost jedne legije ovisila je o osobama koje su u njoj i vezivala se za njihov moral. Legionari su bili skloni dizanju panike i bili su osjetljivi na vojni poraz. Stoga je njihova uspješnost ovisila o karizmatičnom i pravednom vodstvu njihovih nadređenih. Od zapovjednika se očekivalo da budu hrabri i pouzdani, sposobni da pokažu autoritet u kriznim situacijama i odvrate paniku koja zavlada među njihovim vojnicima.¹⁴⁰

Među zapovjednicima je tijekom ratnih operacija znalo doći do neslaganja. Jedan od primjera koji dokazuje to desio se za vrijeme Jermenskog rata, koji je vođen u vrijeme vladavine princepsa Nerona. Zapovjednik Korbulo (*Corbulo*) najprije je pokazao neslaganje sa kolegom Kvadratom Umidijem (*Caius Ummidius Durmius Quadratus*), a zatim i sa Cesenijem Petom (*Lucius Iunius Caesennius Paetus*). Ta dešavanja su se štetno odrazila na borbenu situaciju na frontu.¹⁴¹

Na samo vrhu zapovjedne hijerarhije bio je vrhovni zapovjednik- princeps. On je imao pravo na to na osnovu legalnih državnih ovlaštenja (*imperium maius*). Čitavo zapovjedničko osoblje bilo mu je podređeno.¹⁴²

---

¹³⁹Keaveney, 2007., 9.

¹⁴⁰McNab, 2010. 154.

¹⁴¹Mesihović, 2013., 1585.

¹⁴²Ibid., 1457.

Rimski princepsi bili su vrhovni vojni zapovjednici. Međutim, oni nisu bili dužni da lično vode vojsku u bitke, ali je bilo onih koji su se istakli kao vrhunski zapovjednici. Princeps Tiberije prije nego je naslijedio tron istakao se kao izvrstan zapovjednik. Isto je bilo i sa princepsom Vespazijanom, čiji sin i nasljednik Tit se također pokazao kao odličan vojskovođa. Princeps Trajan je kao vrhovni zapovjednik vodio pobjedonosne pohode. Neizostavno je spomenuti i princepsa Marka Aurelija, koji se istakao vojnim uspjesima na istočnom frontu. Na istočni front je kao zapovjednik vojsku vodio i princeps Septimije Sever. Njegov sin i nasljednik, princeps Karakala¹⁴³ (*Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus*), imao je poseban odnos prema vojsci, koji se odlikovao njihovom međusobnom bliskoću. I on je u svojstvu zapovjednika vodio vojsku u vojne pohode. Princepsi Emilijan (*Caesar Marcus Aemilius Aemilianus Augustus*), Valerijan (*Caesar Publius Licinius Valerianus Augustus*) i Klaudije II Gotski (*Marcus Aurelius Valerius Claudius Augustus*) također su lično vodili svoju vojsku u ratove. Jedan od najpoznatijih princepsa-vojskovođa bio je Aurelijan¹⁴⁴ (*Lucius Domitius Aurelianus Augustus*). Svoju vojsku su kao zapovjednici vodili i princepsi Kar i Prob.

Princeps August imao je želju i namjeru da više zapovjedne položaje rezervira za senatore i viteški red. Očekivano je od svakog karijernog političara da određeno vrijeme na početku svoje karijere provede u vojsci.¹⁴⁵ Prvi Princeps, Oktavijan August, pokazao je kako želi da njegovo ime bude asocijacija za pobjedu. Riječ "imperator" označvala je "pobjedonosnog zapovjednika".¹⁴⁶ Princepsi međutim nisu bili zapovjednici cijelih vojski, u praktičnom smislu. Bilo je nemoguće da princeps brzo reagira u slučaju rata i pobune na nekom udaljenom području. Navodno je princeps Tiberije jednom prilikom smatrao potrebnim da napomene prokonzula Afrike da je on kao prokonzul i upravitelj odgovoran za dodjelu medalja i dekoracija svojim trupama, te da za to nema potrebe da pita princepsa za dozvolu.¹⁴⁷

---

¹⁴³Princeps Karakala (211-217 g. n. e.) naslijedio je princepsa Marka Aurelija na tronu. Historiografija ga ne predstavlja u povoljnom svjetlu. Poznato je da je uklonio svoga brata Getu (*Caesar Publius Septimius Geta Augustus*) kako bi samostalno zavladao. Prema antičkim izvorima, nadimak *Caracalla* dobio je po galskom ogrtaču sa kapuljačom koji je usvojio kao osobnu modu i učinio ga popularnim. (Mesihović, 2013., 1978.)

¹⁴⁴Princeps Aurelijan (270-275 g. n. e.) poznat je po ratnim pohodima na Istoku. (Mesihović, 2013., 2109.)

¹⁴⁵Ibid., 1465.

¹⁴⁶Werner, 2007., 123.

¹⁴⁷Ibid., 120.

Senatori su imali vrlo važnu poziciju u zapovjednoj strukturi rimske oružane sile. U svakoj provinciji upravljao je jedan senator sa rangom konzula. On je bio vrhovni zapovjednik svim trupama na tome području. Prethodno je morao imati bar jedan vojni tribunat i jedno legijsko vodstvo.¹⁴⁸ Senatori su unutar vojske mogli imati sljedeće pozicije: *legatus Augusti propraetore*, *legatus legionis* i *tribunes militum laticlavus*.

Legati su bili zapovjednici legije. Nazivani su *legatus Augustii legionis*. Obično je legat obnašao tu službu tri ili četiri godine. Princeps bi imenovao legata. Njemu bi bile pretpočinjene i auksilijarne jedinice priključene njegovoj legiji. U ranijim periodima je šest vojnih tribuna imalo zapovjedništvo nad legijom, a u vrijeme Principata glavni zapovjednik bio je legat. U republikansko vrijeme legati (značenje ovog termina bilo bi zamjenici) su bili članovi zapovjedničkog okruženja vojskovođe.¹⁴⁹

U vrijeme Septimija Severa dolazi do određenih promjena, vezanim za zapovjedne položaje koji su pripadali legatima legija. Na mjesto komandanata novoosnovanih legija on je postavljao vitezove, koji su bili isluženi primipilari (*primus pilus*).¹⁵⁰ Princeps Galijen (*Caesar Publius Licinius Egnatius Gallienus Augustus*) je to primijenio i na ostale legije, dajući islužanim primipilarima tako titulu *praefectus pro legato* (prefekt koji djeluje kao legat).¹⁵¹

Prefekt tabora (*praefectum castrorum*) je zapovijedao legijom kada bi bili odsutni i legat i prvi tribun. Bio je glavni operativni časnik na terenu. Zbog svoga znanja i iskustva (koje se očekivalo da ima) smatran je glavnim suradnikom komandanta legije.¹⁵²

---

¹⁴⁸Campbell, 2006., 61.

¹⁴⁹Mesihović, 2013., 1465.

¹⁵⁰Ibid., 1967.

¹⁵¹Ibid., 2070.

¹⁵²Ibid., 1466.

Jedan od šestorice vojnih tribuna morao je imati senatorski rang.¹⁵³ Ostalih petorica vojnih tribuna bili su stariji od njega i bili su iz reda vitezova.¹⁵⁴ Svakom legijom je zapovijedao *legatus legionis*, koji je imao status senatora sa pretorijanskim statusom.¹⁵⁵ Prethodno je morao imati iskustvo u civilnim poslovima. Obično bi služili oko tri godine. Mogli su naknadno biti unaprijeđeni u propretora, guvernera nenaoružane provincije sa vremenskim rokom od dvije ili tri godine. Nakon toga mogao se nadati da će biti unaprijeđen u rang konzula.¹⁵⁶

Legatus Augustri pro praetore bili su zapovjednici svih oružanih sila unutar jedne provincije. Oni su bili senatori koji dobiju konzulstvo, a imaju ovlaštenje da zapovijedaju vojskom u određenim dijelovima Carstva, gdje imaju službu. Odgovorni su za civilnu vladu na tome području, odbranu svoje provincije, imaju obično komandu nad četiri legije i nekoliko auxilijarnih jedinica.¹⁵⁷

Postojala su pravila prvenstva unutar zapovjedne strukture u centurijama.¹⁵⁸ Vojni tribuni bili su nadređeni centurionima. U jednoj legiji bilo ih je šest. Zapovjednik tribuna nazivao se *tribunus laticlavus*. On je teorijski smatran komandantom legije. Ostali vojni tribuni birani su iz reda vitezova i pomagali su legatu u zapovijedanju legijom. Oni su nosili naziv *tribunes angusticlavii*.¹⁵⁹ Imali su vojno iskustvo kao konjanički zapovjednici.¹⁶⁰

Prethodno bi vojni tribuni imali položaj prefekta auskilijarnih jedinica, bar tri ili četiri godine, i time su sticali komandno iskustvo.¹⁶¹ Mogli su obnašati i neku nižu magistraturu, kao što je *vigintvirate*, zaduženje koje se može smatrati službom koju su imali senatorski sinovi.¹⁶²

---

¹⁵³Campbell, 2006., 61.

¹⁵⁴Mesihović, 2013., 1788.

¹⁵⁵Campbell, 2006., 61.

¹⁵⁶Southern, 2006., 331.

¹⁵⁷Ibid., 331.

¹⁵⁸Campbell, 2006., 46.

¹⁵⁹Mesihović, 2013., 1465.

¹⁶⁰Southern, 2006., 331.

¹⁶¹Mesihović, 2013., 1465.

Tribuni angusticlaviji imali su dužnost da vode legijsku administraciju i raspolagali su sa posebnim personalnim štabovima. Tijekom vođenja ratnih operacija imali su posebne zadatke. Imali su nadzor nad detašmanima od više kohorti, skupljali su resurse, i bili su neka vrsta štabnih oficira komandanata legije. Tijekom bitke bi komandovali dijelovima fronta. Ponekad su imali funkciju i emisara zapovjednika.¹⁶³

Centurijom je zapovijedao centurion. Njemu subordinirani, odnosno njegov pomoćnik, bio je *optio*.¹⁶⁴ Unutar jedne legije bilo je 59 centuriona. Cijelom kohortom je zapovijedao najstariji centurion. Unutar prve kohorte bilo je pet centuriona. Četverica centuriona prve kohorte nazivali su se *primi ordines*. Njihovi nazivi bili su: *hastatus posterior*, *princeps posterior*, *hastatus* i *princeps*. Po šest centuriona bila je u kohortama od druge do desete. Njihovi nazivi bili su: *hastatus posterior*, *hastatus prior*, *princeps posterior*, *princeps prior*, *pilus posterior* i *pilus prior*. Čitavom kohortom zapovijedao je najstariji centurion.¹⁶⁵

Centurion prve centurije unutar prve kohorte bio je glavni centurion legije. Nazivan je *primus pilus*. Biran je na jednu godinu dana i obično je prethodno imao konjanički rang. Nakon službe glavnog centuriona mogao je biti unaprijeđen u rang prefekta kampa. *Primus pilus* je bio odgovoran za upravu nad svojom centurijom, prenošenje naredbi i vodstvo svojih ljudi u bitci, te za trening trupa i održavanje discipline.¹⁶⁶

Centurioni su slušali savjete viših činovnika. Ponekad je centurion mogao imati zadatak da privremeno zapovijeda odredima legionara ili auksilijara, a mogao je i u svojstvu poslanika dobiti zadatak da ode nekom stranom vladaru.

---

¹⁶²Mesihović, 2013., 1789.

¹⁶³Ibid., 1465.

¹⁶⁴Fields, 2009., 14.

¹⁶⁵Mesihović, 2013., 1464.

¹⁶⁶Campbell, 2006., 47.

Očekivalo se da centurion bude obrazovan i kompetentan za svoju poziciju, da ima dobar ugled i veliki uticaj u vojsci. Bilo je poželjno da ima dosta toga sličnog sa običnim vojnicima.¹⁶⁷ Bilo je nekoliko načina da osobe dobije rang centuriona. Jedan od načina bio je da osoba koja ima konjanički rang postane centurion. Konjanici su bili pripremani za stupanje u centuriju, ali se pokazalo da svi oni nisu profesionalci i dobro istrenirani vojnici. Legionar sa dugogodišnjom službom također je mogao postati centurion. Legijskim centurionom mogao je postati i centurion i dekurion auksilijarnih jedinica, unapređenjem. Pripadnici gradske straže i pretorijanci mogli su biti također unaprijeđeni u rang centuriona.¹⁶⁸

Podoficiri su bili nižeg ranga od centuriona. Označavani su terminom *principales*. Poznate su sljedeće podoficirske službe: *cornicines* (zaduženi za davanje zvučnih signala), *tesserarii* (neka vrsta kontrolora i zapovjednik straže) *optiones* (zamjenici) *signifer* (zaduženi za stjegove), *vexillarius* (zaduženi za zastave) *aquilifer* (zaduženi za legijskog orla), *imaginifer* (zaduženi za stjeg sa likom princepsa), *quaestionarii* (jedan od nižih podoficira) *speculatores* (bili su zaduženi za izviđanje), *veterinarius* (veterinar), *medicus* (zadužen za ljekarsku službu) *custos armorum* (zadužen za čuvanje i održavanje oružja) i *cornicularius* (zadužen za davanje zvučnih signala).¹⁶⁹

Oficijelni jezik među vojnicima bio je latinski. Vindolandske tablice otkrivaju da su oficiri koristili uvijek latinski jezik u međusobnoj korespondenciji, iako su sami bili raznog porijekla, primjerice poticali su iz Galije, Germanije, Britanije, itd. Tablice pokazuju kako su se vojnici svome nadređenom obraćali riječju *domine* (gospodaru, gospodine), a vojnicima istog ranga nazivima *frater* (brate) ili *collega* (druže).¹⁷⁰

---

¹⁶⁷Campbell, 2006., 47.

¹⁶⁸Ibid., 46.

¹⁶⁹Mesihović, 2013., 1466.

¹⁷⁰Ibid., 1506.

Sastav i brojnost legija

Legije su punjene od strane isključivo onih koji imaju rimsko građanstvo. To međutim ne znači da su u legije ulazili stanovnici današnje Italije, nego svi oni koji posjeduju rimsko građanstvo, primjerice Gali, Iberci, i dr.¹⁷¹ Mesihović navodi kako su dvojica regruta bila izbačena iz legije i osuđena bičevanjem jer su lagali da imaju rimsko građanstvo.¹⁷²

Krajem I. st. n. e. broj Talijana zastupljenih u legijama bio je vrlo mali. Prema Fieldsu u broj Talijana u legijama iznosio je otprilike 65% u periodu od vladavine Augusta do vladavine Kaligule. Isti autor navodi da je u periodu od vladavine Klaudija do vladavine Nerona taj procenat iznosio 48,7%. Broj Talijana smanjio se još više u periodu od vladavine Vespazijana do vladavine Trajana. Iznosio je samo 21,4%.¹⁷³ Prema Mesihoviću, u vrijeme vladavine Hadrijana bilo je samo 8% Talijana u legijama, a sa stupanjem Marka Aurelija na princepski tron- samo 2%.¹⁷⁴ Udio Talijana u legijskom sastavu se drastično smanjivao u II. st. n. e. jer su u sastav legija uključivani u velikom broju i sinovi auksilijarnih veterana.¹⁷⁵

Svaka rimska legija sastojala se od deset kohorti. Svaka kohorta brojala je 480 legionara.¹⁷⁶ U svakoj kohorti bilo je šest centurija sa po 80 ljudi u svakoj centuriji. Izuzetak je bila prva kohorta (*cohors prima*) koja je bila brojnija. Primjerice, 70. g. n. e. brojala je pet centurija sa 160 muškaraca u svakoj od njih.¹⁷⁷ Centurija standardne veličine bila je podijeljena na 10 manjih jedinica u kojima se nalazilo po osam muškaraca. Te manje jedinice bile su poznate pod nazivom *contubernia*.¹⁷⁸

---

¹⁷¹Simkins/Embleton, 1984., 6.

¹⁷²Mesihović, 2013., 1790.

¹⁷³Fields, 2009., 10.

¹⁷⁴Mesihović, 2013., 1789.

¹⁷⁵Ibid., 1790.

¹⁷⁶Campbell, 2006., 28.

¹⁷⁷Fields, 2009., 12.

¹⁷⁸Ibid., 14.

Svaka kohorta imala je vlastitu baraku (*castra*) u određenom području sa predstražama (*excubitoria*). Iz svojih bazi su kohorte gasile vatru u po dvije regije. Predstraže nisu nikad služile u ratovima, ali su njihovi pripadnici vojno obučavani.¹⁷⁹ Unutar legije bilo je i 120 legionara konjanika. Ta manja sila nazivala se *equites legionis*. Dakle, unutar legije bilo je oko 5 400 muškaraca.¹⁸⁰

Equites legionis imali su službu pratioca i kurira, a mogli su biti i izviđači.¹⁸¹ Vojska je posjedovala i ogroman broj mula, koje su bile potrebne za prenošenje tereta. Vođenje kolone mula i briga o životinjama bila je zadatak profesionalnih uslužnih djelatnika, koji su nazivani *calones*. Oni bi pratili vojsku svuda na kampanjama. Bili bi naoružani kao laka pješadija. Imali su temeljnu borbenu obuku. Na svaku legiju dolazilo bi otprilike 200-300 *calones*.¹⁸²

U historiografiji se obično računalo brojno stanje oružanih snaga i pojedinih njihovih tipova tako što bi se broj i legija i auskilijskih kohorti pomnožio sa predviđenom i standardnom brojnošću koju obično imaju legije ili kohorte.¹⁸³ U vrijeme vladavine princepsa Oktavijana Augusta bilo je 25 legija, a 28 legija bilo je prije katastrofe kod Teutoburške šume, 9. g. n. e.¹⁸⁴ Krajem Augustove vladavine bilo je 25 legija, od kojih je 8 legija bilo u obje provincije Germanije, 3 u Španiji (*Hispania*), 2 u Africi, 2 u Egiptu, 4 u Siriji, 2 u provinciji Panoniji i 2 u provinciji Dalmaciji, te 2 u Meziji.¹⁸⁵ Princeps Septimije Sever je osnovao tri nove legije i tako je povećao legijski sastav na 33 legije. Pretpostavlja se da je tada brojnost vojske iznosila 440 000 ljudi, pri čemu se misli na broj i auskilijskih i legionara, bez federata i ratne mornarice.¹⁸⁶

---

¹⁷⁹Rankov, 2008., 49.

¹⁸⁰Campbell, 2006., 28.

¹⁸¹Fields, 2009., 14.

¹⁸²Mesihović, 2013., 1502.

¹⁸³Ibid., 1507.

¹⁸⁴Fields, 2009., 7.

¹⁸⁵Grimal, 1968., 178.

¹⁸⁶Mesihović, 2013., 1965.

Borbeni poredak legija izgledao je na sljedeći način: prvi red činile su V, IV, III, II i elitna I kohorta. Drugi red činile su X, IX, VIII, VII i VI kohorta. Kohorte V, VI, VIII i X smatrane su dobrim kohortama, a kohorte II, IV i IX smatrane su slabijim. Kohorte VII i IX bile su često sačinjene od regruta.¹⁸⁷

Bojni znakovi

Postojalo je više vrsta bojnih znakova. Najvažniji je bio orao (*aquila*), simbol cijele legije. U vremenu prije Principata bio je načinjen od zlata ili srebra, a u vrijeme Principata bio je samo od zlata.¹⁸⁸ Orao je prema drevnom rimskom vjerovanju smatran pticom posvećenom od strane vrhovnog božanstva-Jupitera.¹⁸⁹ Orao je "izlazio" iz logora samo kada vojska kreće u bitku.¹⁹⁰

Prije Marijeve profesionalizacije vojske na legionarskim zastavama nalazili su se prikazi vukova, minotaura, konja i veprova, što je vjerovatno imalo za ulogu da pokaže vrste triba iz kojih su regrutirani legionari. Uz prikaz orla, vojnici su nosili sekundarne zastave, na kojima su najautentičniji bili prikazi znakova zodiijaka, koji su prikazivali u kojem mjesecu je legija nastala. Jedan od legionarskih amblema bio je i Pegaz.¹⁹¹

Sukladno drevnom rimskom vjerovanju da sve ima presliku božanskog, legijske i sve vojne jedinice imale su svoje genije. Oni su održavani na stjegovima. Veoma su poštovani. Smatralo se nesrećom, svetogrđem i velikom sramotom izgubiti stjegove u bitci. Znale su biti vođene vojne operacije ili diplomatske aktivnosti da se oni vrate.

---

¹⁸⁷Mesihović, 2013., 1485.

¹⁸⁸Ibid., 1501.

¹⁸⁹Kelly, 2006., 29.

¹⁹⁰Connolly, 1991., 38.

¹⁹¹Peterson, 1998., 46.

Ako se stjeg uspije vratiti, onda se on pohrani u neko svetište. Vraćanje otegot stjega smatrano je velikom čašću i srećom.¹⁹² Stjeg se sastojao od diskova (*philarae*) ili medaljona, koji su bili prikačeni na štap.¹⁹³ Na vrhu tog štapa moglo se nalaziti oblikovano kao list koplje ili ruka (*manus*), koja je simbolizirala zakletvu lojalnosti koju su davali vojnici. Nekada bi stjeg uključivao i vijenac, koji bi označavao čast, nagradu ili odlikovanje.¹⁹⁴

Koplje sa rukom koje se obično nalazilo na vrhu stjega vjerovatno je poticalo iz vremena manipulske republikanske vojske: kada je ruka prikazivala centuriju svake manipule.¹⁹⁵ Na stjegu su se nalazile i pločice na kojima je bio naziv jedinice, a uz vijence tu su mogle biti zastupljene i kule fortifikacija, ili amblemi.¹⁹⁶ Stjegovi su imali šiljata držala pomoću kojih su se mogli zabijati u zemlju i ručice, pomoću koji su izvlačeni iz zemlje.¹⁹⁷ U logoru su čuvani u maloj bogomolji nedaleko od upravnog središta (*principia*).¹⁹⁸

Postojale su posebne parade tijekom kojih su se dekorirali stjegovi, a nazivane su *rosaliae signorum*.¹⁹⁹ *Signifer* je bio jedan od mnogobrojnih nosača stjegova. Unutar svake centurije bio je jedan stjegonoša. Unutar jedne kohorte je *signifer* prve centurije predstavljao glavnog stjegonošu. Oni su preuzimali i odgovornost za financije vojne jedinice, odnosno funkcionirali su kao neka vrsta legijskih bankara.²⁰⁰

---

¹⁹²Mesihović, 2013., 1501.

¹⁹³Ibid., 1466.

¹⁹⁴Ibid., 1467.

¹⁹⁵Peterson, 1998., 46.

¹⁹⁶Ibid., 46.

¹⁹⁷Connolly, 1991., 38.

¹⁹⁸Ibid., 38.

¹⁹⁹Mesihović, 2013., 1505.

²⁰⁰Ibid., 1466.

Horizontalne krpene zastave koje su nošene u operacijskim odredima nazivane su *vexillum*. Na nekim od tih zastava nalazio se prikaz jarca, horoskopskog znaka koji je označavao mjesec u kojemu je legija nastala.²⁰¹

Vexillarius je nosio zastavu komandanta.²⁰² *Aquilifer* je bio zadužen za nošenje legijskog orla, koji je imao raširena krila i bio je okružen lovorovim vijencem. *Imaginifer* je nosio zastavu sa likom princepsa. Ta zastava nošena je samo u prvoj kohorti.²⁰³

Nazivi i simboli legija

Nazivi legija su u doba Principata bili nazivi naslijeđeni iz republikanskog doba. Uobičajeno su dobivani prema nekom uspjehu, ili bi se tim nazivom pokazala služba koju ima određena legija na nekom području ili u nekoj provinciji. Primjerice, u provinciji Germaniji je bila stacionirana I. legija *Germanica*, u Hispaniji IX. legija *Hispana*, u provinciji Galiji III. legija *Gallica*, itd.²⁰⁴

Nazivi su mogli biti dobivani prema nekom uspjehu koji je određena legija izvojevala u bitci, primjerice VI. legija *Ferrata* (Oklopljena), XII legija *Fulminata* (Munja), XXI legija *Rapax* (Grabljiva), itd. Tijekom imperijalnog perioda legijama su imena davali vladari koji su ih osnovali, a ponekad su ti nazivi uključivali imena vladara.

---

²⁰¹Peterson, 1998., 46.

²⁰²Mesihović, 2013., 1467.

²⁰³Ibid., 1467.

²⁰⁴Erdkamp, 2007., 188.

Princeps Neron tako je ustanovio I. legiju *Italica*, a princeps Marko Aurelije II. i III. legiju *Italica*. I., II. i III. legiju *Parthica* ustanovio je princeps Septimije Sever, a imena su dobile prema kampanjama koje je vodio na Istoku, dok je princeps Trajan osnovao II. legiju *Traiana Fortis*.²⁰⁵ Legije su mogle imati i nadimke. Oni bi ukazivali na određeni počasni karakter, primjerice *paterna* (očeva), *victrix* (pobjednička), *pia fidelis* (pobožna i vijerna), *antiqua* (stara).²⁰⁶

Poznat je veliki broj simbola koji su nosile legije. Ti simboli bili su prikazi životinja, znakovi zodijskih znakova, prikazi raznih božanstava i mitskih heroja. Tako su primjerice bogovi Neptun i Jupiter bili simboli I. legije *Minervia*, koja je bila stacionirana u provinciji Donja Germanija (*Germania Inferior*). U Gornjoj Germaniji (*Germania Superior*) su bile stacionirane VIII. legija *Augusta* i XXII. legija *Primigenia*, čiji simboli su bili Herkul, mitski heroj, i jarac, zodijski znak mjeseca u kojemu je legija nastala. Herkul je bio simbol i II. legije *Traiana Fortis*, stacionirane u Egiptu. Jarac je bio čest simbol koji su imale legije. Osim XXII. legije *Primigenia*, jarac je bio i simbol I. legije *Adiutrix* (stacionirane u provinciji Gornjoj Panoniji/*Pannonia Superior*), XXX. legije *Ulpia Victrix* (stacionirane u provinciji Donjoj Germaniji/*Germania Inferior*), II. legije *Adiutrix* (stacionirane u provinciji Donja Panonija/*Pannonia Inferior*), II. legije *Augusta* (jarac je bio zodijski znak mjeseca u kojemu je princeps Oktavijan August začeo), itd. Pegaz je povremeno bio simbol I. i II. legije *Adiutrix* (uz jarca). Vepar je bio simbol I. legije *Italica*, koja je bila stacionirana u provinciji Donjoj Meziji (*Moesia Inferior*). Simbol te legije ponekad bi bio i bik. Vepar je bio simbol i XX. legije *Valeria Victrix*, dok je poznato da je X. legija *Fretensis* promijenila svoj simbol vepara u simbol svinje, možda kako bi time ponižavali jevrejsko stanovništvo Judeje (prema njihovom vjerovanju svinja je smatrana "prljavom" životinjom), gdje je navedena legija bila stacionirana.²⁰⁷

---

²⁰⁵Erdkamp, 2007., 189.

²⁰⁶Mesihović, 2013., 1482.

²⁰⁷Ibid., 1784-1787

AUKSILIJARI/AUXILIARIES

Auksilijarne trupe činili su vojnici koji nisu imali rimsko građanstvo, a regrutirani su u pojedinim provincijama Rimskog carstva. Auksilijari su bili odvojeni od legionara i smatrano je kako su bili vojno slabiji od njih, ali i da imaju manje važnu ulogu, s obzirom da nisu imali rimsko građanstvo i svojim porijeklom nisu bili sa prostora Italije, odnosno prijestolnice Rimskog carstva. Auksilijarni sastav iz vremena Principata poticao je iz prakse korištenja pomoćnih nerimskih i neitalskih jedinica u okviru oružanih snaga iz vremena Republike.²⁰⁸

Zadatci auksilijara

Auksilijari su obavljali službu konjanika, lake pješadije i tzv. specijalnih trupa.²⁰⁹ Tijekom ranog imperijalnog perioda imali su zadatak da služe opću vojnu obvezu, koja je bila nametnuta poraženom stanovništvu.²¹⁰ Profesionalne auksilijarne jedinice bile su stacionirane u provincijama i oblastima koje nisu njihove matične, radi sigurnosti, ali i procesa romanizacije.²¹¹ Auksilijarni sistem bio je važan faktor romanizacije. Sigurno jeste da su auksilijari imali i svoje, nerimske karakteristike, što se posebno njegovalo u sferi metoda borbe.²¹² Saddington navodi jednu zanimljivost, a to je da su auksilijari pokušavali svoja imena asimilirati sa imenima u latinskoj formi.²¹³

---

²⁰⁸Mesihović, 2013., 1485.

²⁰⁹Campbell, 2006., 33.

²¹⁰Ibid., 34.

²¹¹Mesihović, 2013., 1490.

²¹²Saddington, 1982., 187.

²¹³Ibid, 1982., 192.

U jednom kraćem periodu odlučeno je da auksilijarne jedinice budu stacionirane u matičnim oblastima, kako bi se, smatralo je, vojnici bolje borili s obzirom da se tu nalazi njihov dom i njihove obitelji. Međutim, ta praksa nije se pokazala učinkovitom, i dolazilo je do pobuna. Princeps Vespazijan stoga je donio odluku nakon pobuna u Galiji (*Gallia*) i Donjoj Germaniji (*Germania Inferior*) da ubuduće auksilijarne trupe trebaju biti stacionirane u područjima koja nisu njihova matična. Isto tako, donesena je i odluka da njihovi zapovjednici ne smiju dolaziti iz matične zemlje.²¹⁴ Auksilijari su činili i punktove na granicama i policijske snage u provincijama, a borili bi se i pobjeđivali u konačnim bitkama. Ipak, nazivani su "moralnim duhom" legija.²¹⁵

Zapovjedna struktura

Auksilijarnim jedinicama su većinom zapovijedali prefekti. Ti prefekti mogli su imati viteški rang ili su mogli biti stariji centurioni. Zapovjednici jedinica mogli su biti rimski građani u statusu viteza, vojni tribuni, legijski centurioni, ili pouzdani i lojalni domorodački poglavari, velikaši ili dužnosnici, sa ili bez rimskog građanstva. Primjerice, zapovjedništvo nad *Ala Gallorum Aetorigiana* imao je galski poglavica, koji je nazivan *Aetorigix*. Princeps Klaudije donio je odluku da samo osobe u statusu rimskih vitezova mogu kao prefekti zapovijedati auksilijarnim alama i kohortama.²¹⁶ Vjerovatno je u doba Flavijevaca doneseno pravilo da lokalni poglavari ne smiju biti komandanti auksilijarnim jedinicama koje su regrutirane u njihovim "nacijama".²¹⁷

Centurion je imao zapovjedništvo nad pješadijskim jedinicama. U kohortama su subordinirani centurionu bili *signifer* i *optio*, a kod konjanika to su bili *optio duplicarius*, *tesserarius* i *sesquiplicarius*.

---

²¹⁴Saddington, 1982., 195.

²¹⁵Simkins/Embleton, 1984., 8.

²¹⁶Mesihović, 2013., 1487.

²¹⁷Ibid., 1677.

Svaka auksilijarna regimenta imala je podoficire koji su se nazivali *custor armorum* (čuvar oružja) i *vexillarius* (nosio je regimentalnu, kohortsku ili alasku zastavu). Centurion koji je komandovao prvom centurijom u kohorti nosio je naziv *centurio princeps* i bio je po važnosti drugi, iz prefekta. Izuzetak su tu bile samo dobrovoljačke kohorte rimskih građana, kojima su originalno zapovijedali vojni tribuni. Kohortama tipa *milliaria* (*tisuću jakih*) originalno su zapovijedali vojni tribuni. Izuzetak su bile jedino batavske i tungrijske duplirane kohorte, kojima su zapovijedali prefekti.²¹⁸ Dekurion je imao zapovjedništvo nad turmama- trupama konjanika raspoređenih u ale. Imao je rang centuriona. Najprije je morao doseći rang centuriona pješadijske kohorte, a onda rang dekuriona ili centuriona mješovitih kohorti.²¹⁹

Sastav i brojnost auksilijarnih jedinica

U I. st n. e vojnici su u auksilijarne regimente regrutirani najviše sa područja Panonije (*Pannonia*), Galije (*Gallia Belgica*) i *Lugdunensis*.²²⁰ Sirija je davala najveći broj strijalaca, dok je sjeverna Afrika (Numidija i Mauritanija) davala dobru i cijenjenu maursku laku konjicu (*equites Maurorum* i *equites Numidarum*).²²¹ U sastav auksilijarnih jedinica su ulazili i "barbari" koji su mogli formirati zasebne jedinice. Tu su mogli biti uvrštavani i rimski građani. U auksilijarne jedinice često su ulazili i sinovi veterana. Oni bi bili nositelji rimskog građanstva. Tu bi mogli biti transferirani i legionari, ali bi uglavnom onda imali neke zapovjedne dužnosti.²²²

Krajem Augustove vladavine broj auksilijara možda je bio jednak broju legionara. Bili su organizirani u konjaničke ale. Svaka ala sastojala se od 500 ljudi, koji su bili raspoređeni u turme (*turmae*). Unutar jedne ale bilo je 16 turmi.

---

²¹⁸Mesihović, 2013., 1489.

²¹⁹Campbell, 2006., 47.

²²⁰Ibid., 33.

²²¹Mesihović, 2013., 1491.

²²²Ibid., 1485.

One su bile polukonjaničke kohorte koje su sadržavale oko 120 konjanika i 480 pješaka, organiziranih unutar centurija.²²³ *Cohors equitata* bila je miješana pješadijsko-konjanička jedinica koja se sastojala od 1/4 konjanika i 3/4 pješaka. U mješovitim kohortama turma je brojala 30 pripadnika.²²⁴ U II. st. n. e. sjevernoafričko konjaništvo zauzimalo je posebno mjesto u okviru oružanih snaga rimske države, o čemu svjedoči i njihov prikaz na Trajanovom stupu, gdje su prikazani kao moćni i neustrašivi konjanici koji se bore bez oklopa.²²⁵

Auksilijari su davali ubjedljivo veći dio konjice i specijalnih jedinica (strijelci i laka konjica. Dvije trećine strijelaca bili su pješaci, a jedna trećina- konjanici. Strijelci-konjanici su u sastav oružanih snaga uvedeni kada su se Rimljani suočili sa narodima na Istoku, koji su prakticirali konjaničko streljaštvo, primjerice Iranci.²²⁶ *Sagittariorum* su bili specijalizirani za streljaštvo. *Cataphractarii* su bili teško oklopljeni konjanici. Njihova organizacija bila je prema iranskom vojnom modelu (partskom i sarmatskom).²²⁷ Prema Mesihoviću oni se pojavljuju unutar rimske oružane sile u vrijeme vladavine princepsa Hadrijana.²²⁸

Dodatni razvoj vjerovatno je datiran u vrijeme vladavine Vespazijana, koji je ustanovio veće vojne jedinice, koje su imale 800-1 000 ljudi.²²⁹ One su se sastojale od 10 centurija pješaka, 24 trupe konjanika i 10 centurija kohorti sa po 8 konjaničkih trupa. Te nove jedinice nazvane su *Milliaria (Tisuću jakih)*. Manje auksilijarne jedinice nosile su naziv *Quingenaria (Petsto jakih)*.²³⁰ U vrijeme Hadrijanove vladavine broj auksilijarnih jedinica dostigao je cifru od 381 jedinice. Ubjedljiva većina njih, ako ne i sve, postojale su i u vrijeme princepsa Marka Aurelija.²³¹

---

²²³Campbell, 2006., 34.

²²⁴Mesihović, 2013., 1485.

²²⁵Ibid., 1798.

²²⁶Ibid., 1485.

²²⁷Ibid., 1491.

²²⁸Ibid., 1467.

²²⁹Campbell, 2006., 34.

²³⁰Simkins/Embleton, 1984., 8.

²³¹Mesihović, 2013., 1791.

Nazivi i simboli auksilijarnih jedinica

Nomenklatura auksilijarnih jedinica išla je na sljedeći način: prvo bi bio naveden tip jedinice, njen broj i ime naroda ili zemlje u kojoj je jedinica originalno regrutirana, u genitivu množine. Neke regimente kombinirale su imena više naroda, u slučaju kada su nastale spajanjem dvije ili više regimenti. Bilo je regimenti koje nisu imale serijski broj.²³²

Imena auksilijarnih jedinica su očuvana sve do IV. st. n. e. U prvo vrijeme imena kohorti nosila su specifična narodnosna imena, primjerice *Campagorum*, *Treviorum*, *Bessorum*. Kasnije su nosile opća imena: *Hispanorum*, *Gallorum*, *Thracum*. Ukoliko su jedinice nosile imena po nekoj osobi onda bi to bilo gentilno ime princepsa ili ime nekoga iz vladajuće porodice. Mogle su nositi i imena prvog ili nekog ranog njihovog prefekta. Jedan dio auksilijarnih jedinica bio je označen sa *sagittariorum*- bili su specijalizirani za streljaštvo.²³³ Auksilijarne jedinice mogle su dobivati, kao i legije, počasne nadimke. Neke su sadržavale u svome imenu i nazive odlikovanja, npr. *torquata* i *armillata*. Mogle su i akumulirati veći dio počasnih naziva i odlikovanja, primjerice *cohors I Brittonum Ulpia torquata pia fidelis c. R.*²³⁴

Auksilijarne jedinice imale su svoje simbole kao i legijske jedinice. Kako je rimska vlast inkorporirala druge zajednice u svoj sistem tako je preuzimala i njihove simbole. Primjerice, osvajanje Dakije od strane princepsa Trajana donijelo je jednu novinu- dizajn zmaja (*draco*). On se od Hadrijanovog vremena sastojao od brončane glave zmaja sa tkaninom umjesto tijela, koja je imala oblik repa. Vjerovatno je to preuzeto od od Dačana i Sarmata. Čovjek koji je nosio simbol te jedinice bio je časnik koji se nazivao *draconarius*.²³⁵

---

²³²Mesihović, 2013., 1493.

²³³Ibid., 1491.

²³⁴Ibid., 1493.

²³⁵Ibid., 1798.

Ratna mornarica

Organizacija i uloga ratne mornarice

Na početku Principata je uz vojsku reorganizirana i ratna mornarica. Nakon bitke kod Akcija od Kleopatrine i Antonijeve flote ostalo je 700 brodova. Veći dio tih brodova je spaljen, a ostatak je povučen u bazu, u *Forum Iulii*. Princeps Oktavijan August stvorio je stalnu i profesionalnu mornaricu, sa pomorskim bazama i utvrđenom zapovjednom strukturom. Osnovni zadatak novoosnovane mornarice bio je zaštita pomorskih puteva od piraterije, podrška kopnenim trupama, patroliranje rijekama, spasilačke akcije, i povremeni borbeni pomorski pohodi izvan teritorija Rimskog svijeta. Tada ustanovljena struktura ratne mornarice nije se mijenjala do IV. st. n. e.²³⁶

Ratna mornarica smatrana je slabijom od vojske.²³⁷ Operativna pomorska baza bila je do vremena vladavine princepsa Klaudija u Frejusu (*Forum Iulii*).²³⁸ *Forum Iulii* kontrolirao je sjeverozapadni dio Mediteranskog mora, a u kasnijim periodima imao je ulogu i da štiti Italiju i nadzire dopremanje žitarica koje dolaze u Rim Jadranskim morem.²³⁹ Mornaricu je činio veći broj flota, raspoređenih na više područja. Zapovjedništvo nad svakom flotom imao je prefekt, koji je biran isprva među vitezovima. Od prve flavijejske dinastije mornarička prefektura znatno je unaprijeđena. Određeno je da samo ugledni vitezovi sa vojnim iskustvom mogu biti imenovani za prefekte flota i flotila. Oni su iskustvo imali u okviru kopnene vojske, ali se nisu naročito snalazili u pitanjima pomorstva. Flota se dalje dijelila na eskadrone. Jedan eksadron sastojao se od deset brodova. Nad njima su komandu imali nauarsi (*nauarchus*). Oni bi bili unaprijeđeni na tu poziciju iz zvanja trijerarha (*trierarchus*). Komandanti nekoliko eskadrone bili su nauarsi arhiguberni (*nauarchus archigubernus*), a izvršni časnik nazivao se *nauarchus princeps*.

---

²³⁶Mesihović, 2013., 1494.

²³⁷Webster, 1969., 157.

²³⁸Mesihović, 2013., 1496.

²³⁹Webster, 1969., 158.

On je bio jednak legijskom primipilu (*primus pilus*). Kapetan broda bio je trijerarh. Po svome činu odgovarao je legijskom centurionu. Zamjenik kapetana broda zvao se *optio*. Manjim administrativnim poslovima bavio se *beneficiarius*. Teorijski, jedan brod sa posadom predstavljao je osnovnu taktičku jedinicu. Ona je bila ekvivalentna jednoj centuriji kopnene vojske. Među posadom bilo je mlađih časnika (*principales*) i specijalista (*immunes*). Oni su izuzeti od određenih dužnosti. Neki od njih bili su: *gubernator* (kormilar), *celeusta* (onaj koji nadzire i rukovodi veslačima), *proreta* (osmatrač na pramcu), pentakonterarh (mlađi časnik), *iatros/medicus* (brodski ljekar).

Do vremena princepsa Antonija Pija karijere mornaričkih časnika ograničene su samo na flotu. U III. st. n. e. ti oficiri su ekvilirani sa oficirima kopnene vojske i mogli su biti prekomandovani na iste pozicije u kopnenoj vojsci. Sva posada oficijelo se nazivala *milites* (vojnici). Primali su platu iz državnog fonda. Nazivu *miles* bila bi pridodana oznaka *classarius* ili *classicus*.

Najveći dio ljudstva činili su oni iz reda peregrinske populacije i oslobođenika. U ravenskoj eskadri bilo je Ilira, a u drugim eksadronima Grka, Feničana, Sirijaca, Egipćana, i dr.²⁴⁰ Prije Augustove reorganizacije većinu brodova činile su Trojke, Četvorke, Petice i polireme (Šestice i Sedmice). Ti brodovi bili su veliki i neprikladni. August je odlučio da se ti brodovi više ne koriste. Samo jedna Šestica je kao najteža ostala, i to u mizenskoj floti. Glavna plovila u vrijeme Principata bile su liburne. Uz njih su korišena i mala plovila na vesla (*navis actuaria*), primarno za transport u obalnim operacijama.²⁴¹ Vegetije navodi kako su brodovi morali biti pravljani od kvalitetnog materijala, kako ne bi došlo do njihovog propadanja, pa je tako za njihovu gradnju korišteno drvo bora, jele ili nekog drugog zimzelenog drveta. Korišteni su bronzani ekseri, a izbjegavalo se korištenje željeznih, koji su bili podložni koroziji.²⁴²

---

²⁴⁰Mesihović, 2013., 1496.

²⁴¹Ibid., 1497.

²⁴²Vegetius, IV., 34. 3-4-5

Brodovi su uobičajeno nosili imena po božanstvima, mitološkim herojima, geografskim odrednicama, deificiranim pojmovima (*Concordia-Sloga*, *Pax-Mir*, *Fides-Vjera*, *Victoria-Pobjeda*), ili nekim važnim historijskim događajima. Bili su prepoznatljivi po figurama na pramcu, koji su označavani nazivima *insigna* ili *parasemum*. Brojnost ratne mornarice nije utvrđena.²⁴³ Princepsa Vespazijana je tijekom njegove borbe za princepski tron podržala flotila ratne mornarice stacionirana u Ravenni, dobrim dijelom sastavljena od Ilira.²⁴⁴ Ravenska flota je u kasnijem periodu podržala i princepsa Septimija Severa, tijekom njegove borbe za vlast.²⁴⁵ U II. st. n. e poznata je jedna bitka između rimske i bizantske mornarice, u kojoj je rimska mornarica izvojevala pobjedu nad bizantskom, koja je pokušavala dopremiti zalihe i resurse u Bizant.²⁴⁶

Mornari su, kada se pokaže potreba, mogli imati zadatak da popune legije, odnosno pridruže se kopnenoj vojsci. Primjerice, mornari britanske flote su tijekom ratnih operacija rimske vojske protiv Batavaca dobili zadatak da pomognu XIV. legiji *Gemina*.²⁴⁷

Flote/Classes

Dvije glavne flote nazivane su pretorijanskim, a stacionirane su u Italiji. Predstavljale su neku vrstu strateške rezerve. Zona njihovog operativnog djelovanja se prostirala na čitavo Sredozemno more. Prva je bila *Classis Misenensis* (Mizenska flota). Ona je ustanovljena 27. g. p. n. e. U kasnijem periodu nazvana je *Classis praetorian Misenensis Pia Vindex*.²⁴⁸ Mizenska flota imala je svoj zastavni brod, koji se zvao *Ops* (*Zdravlje*).²⁴⁹

---

²⁴³Mesihović, 2013., 1497.

²⁴⁴Ibid., 1671.

²⁴⁵Ibid., 1946.

²⁴⁶Ibid., 1952.

²⁴⁷Webster, 1969., 164.

²⁴⁸Mesihović, 2013., 1494.

²⁴⁹Rankov, 2008., 57.

Druga pretorijanska flota bila je *Classis Ravennas* (Ravenska flota). Ona je ustanovljena iste godine. Kasnije je nazvana *Classis praetorian Ravennatis Pia Vindex*.²⁵⁰ Važna područja Egejskog mora nisu imala svoju flotu, ali tamo su služili mornari koji su pripadali mizenskoj i ravenskoj floti.²⁵¹ U provincijama je stacioniran niz flota. One su učestvovala u borbenim operacijama. Jedna od njih bila je *Classis Alexandrina* (Aleksandrijska flota). Osnovana je 30. g. p. n. e. Služila je kao eskort konvojima žita u Rimu.²⁵² Štitila je ušće Nila.²⁵³ Kasnije je dobila počasni dodatak Augusta. Osnovana je 12. g. p. n. e. u *Castra Vetera*. Bila je zadužena za rajnski sliv i Sjeverno more. Četiri decenije nakon osnutka je premještena u bazu Alteburg, oko 4 km južno od Kelna. I ona je dobila počasni dodatak (nadimak) u kasnijem periodu- *Augusta Pia Fidelis Domitiana*.²⁵⁴ Punjena je od strane Grka iz Fayuma. Za vrijeme princepsa Vespazijana nazivala se *Classis Augusta Alexandrina*.²⁵⁵

Između 20. g. p. n. e. i 10. g. n. e. ustanovljena je *Classis Moesica* (Mezijska flota), u Noviodunumu. I ona je u kasnijem periodu dobila počasni naziv- *Flavia*.²⁵⁶ Bila je odgovorna za područje oko Krima, a njena baza možda je bila u Chersonesu (Krim).²⁵⁷ Za Gornji i Srednji Dunav bila je zadužena *Classis Pannonica* (Panonska flota). Osnovana je u prvom polustoljeću Principata. I ona je nosila počasni naziv- *Flavia*.²⁵⁸ Glavna baza ove flote bila je blizu Singidunuma (Beograd).²⁵⁹ *Classis Britannica* bila je zadužena za prijevoz ljudi i materijala u Lamanšu. Ona je ustanovljena između 40. i 43. g. n. e. u Gesoriacumu (Boulogne-sur-Mer).²⁶⁰ Na području Velike Britanije luke su bile u Richboroughu i Doveru.

---

²⁵⁰Mesihović, 2013., 1494.

²⁵¹Webster, 1969., 159.

²⁵²Mesihović, 2013., 1494.

²⁵³Rankov, 2008., 56.

²⁵⁴Mesihović, 2013., 1494.

²⁵⁵Webster, 1969., 159.

²⁵⁶Mesihović, 2013., 1494.

²⁵⁷Webster, 1969., 164.

²⁵⁸Mesihović, 2013., 1494.

²⁵⁹Rankov, 2008., 56.

²⁶⁰Mesihović, 2013., 1494.

Zanimljiva je pretpostavka da je Dover imao nekoliko svjetionika, koji su bili potrebni kako bi brodovi bili navođeni.²⁶¹ *Classis Perinthia* (Perintijska flota) ustanovljena je nakon aneksije Trakije.²⁶²

Classis Pontica (Crnomorska flota) osnovana je 64. g. n. e.²⁶³ Ona je bila odgovorna za južne i istočne dijelove Crnog Mora i ušće Dunava.²⁶⁴ *Classis Libyca* (Libijska flota) prvi put se spominje 180. g. n. e. Postojala je i *Classis Mauretania* (Mauritanska flota). *Classis Syriaca* (Sirijska flota) ustanovljena je možda od strane princepsa Vespazijana.²⁶⁵ Prema Websteru ona je utemeljena za vrijeme princepsa Hadrijana.²⁶⁶ Imala je zadatak da štiti obale Sirije i Judeje. Nakon 44. g. n. e. aleksandrijska i sirijska flota su slale odrede Cezareji, glavnom gradu *Mauretanie Caesariensis* na zapadnom Mediteranu.²⁶⁷ Princeps Komod osnovao je *Classis Africana Commodiana Herculaea* koja je imala zadatak osiguravati dovoz afričkog žita.²⁶⁸

Mizenum (*Missenum*) je bio najznačajnija pomorska baza imperijalnog perioda. Posade mizenumske flote imale su službu i u Ostiji, Puteoli, Centumcallae i vjerovatno svim okolnim lukama. Mornari mizenske flote boravili su u Rimu, jedno vrijeme u pretorijanskim nastambama, a kasnije, za vrijeme Flavija, u barakama blizu Koloseuma (*Colosseum*).

Njihovi nadgrobnni spomenici ukazuju na to da su imali zaduženja za velike nadstrešnice u amfiteatrima i teatrima, gdje su povlačili uža i platna prilikom održavanja pomorskih spektakala. Obavljali su i policijske dužnosti, kurirsku službu, a bili su i korisna vojna rezerva.²⁶⁹

---

²⁶¹Webster, 1969., 159.

²⁶²Mesihović, 2013., 1494.

²⁶³Mesihović, 2013., 1495.

²⁶⁴Webster, 1969., 164.

²⁶⁵Mesihović, 2013., 1495.

²⁶⁶Webster, 1969., 159.

²⁶⁷Rankov, 2008., 56.

²⁶⁸Mesihović, 2013., 1495.

²⁶⁹Webster, 1969., 158.

OSTALI VIDOVI ORUŽANIH SNAGA

Civium Romanorum bile su kohorte sastavljene originalno od rimskih građana, uključujući i oslobođenike, i to *ingenuorum* (oslobođenici koje su činili slobodni rimski građani) i *voluntariorum* (oslobođeni robovi). Oni su prethodno bili unovačeni da se bore protiv ilirskih ustanika u Velikom ilirskom ustanku. Princeps Oktavijan August smatrao je da oni nisu dostojni da budu unovačeni u masu oslobođenika, pa su od njih formirane dobrovoljačke kohorte.²⁷⁰

Princeps Oktavijan August je ustanovio neku vrstu policijske sile koja je regrutirana od strane Talijana. Služba pripadnika te policijske sile trajala je dvadesetak godina. Oni su bili raspoređeni u tri gradske kohorte, a u svakoj od njih bilo je po 500 ljudi. Zapovjedništvo nad njima imao je tribun, a svi tribuni bili su pod zapovjedništvom gradskog prefekta. U vrijeme Flavijevaca je broj kohorti povećan na četiri, a svaka od njih brojala je po 1 000 ljudi. Dodatne kohorte te policijske sile bile su stacionirane u Puteoli, Ostiji i Kartagi.²⁷¹

Prema Mesihoviću od četiri gradske kohorte (*cohors urbanae*) tri su bile u Rimu, a jedna u Lugdunumu- ta je čuvala kovnicu novca. One su bile i neka vrsta senatske garde, koja je kao parirala pretorijancima. Međutim, njihova snaga u odnosu na pretorijance bila je beznačajna. Nisu korišteni u ratnim operacijama.²⁷²

Moguće da organizacija gradskih kohorti datira u 13. g. n. e. One su numerirane kao obične kohorte, npr. brojevima X, XI, XII. Imale su obično stalan broj.²⁷³ Isprva gradske kohorte nisu imale odvojen kamp, odnosno bile su skupa sa pretorijancima, do III. st. n. e.²⁷⁴

---

²⁷⁰Mesihović, 2013., 1491.

²⁷¹Campbell, 2006., 38.

²⁷²Mesihović, 2013., 1493.

²⁷³Rankov, 2008., 47.

Comitatus (pratnja, eskort) bili su vojne jedinice stacionirane nedaleko od Rima, u Albano Laziale.²⁷⁵ Princeps Oktavijan August ustanovio je i vatrogasnu brigadu, čiji pripadnici su se nazivali vigili (*vigiles*). Vjerovatno je broj pripadnika ove jedinice iznosio oko 3 920 ljudi. Godine 205. n. e. brojala je 7 840 ljudi. Punjena je od strane slobodnih ljudi. Oni su obnašali tu službu šest godina. Vigili su organizirani unutar sedam kohorti. Kohortama su zapovijedali tribuni, a glavni zapovjednik bio je prefekt vigila.²⁷⁶ Svaka jedinica vigila bila je odgovorna za po 2 od 14 gradska reiona.²⁷⁷ Svaka kohorta vigila dalje se dijelila na sedam centurija.²⁷⁸

Vigili su ponekad mogli imati i političku ulogu. Primjerice, za vrijeme vladavine princepsa Komoda, došlo je do javnog izliva nezadovoljstva prema tadašnjem korumpiranom pretorijanskom prefektu Kleanderu. To se desilo za vrijeme konjičkih igara u *Circus Maximus*-u. Tom prilikom je gradski prefekt Pertinax poslao vigile da stanu na stranu naroda.²⁷⁹

Elemente vojne i sigurnosne organizacije činili su beneficijari, *speculatores* i *exploratores*. *Speculatores* i *exploratores* su bili prvo izviđači, a kasnije su imali službu tjelohranitelja, kurira, provoditelja zakona, a ponekad su bili i dželati. *Exploratores* su motrili na pokrete neprijatelja u polju. Svi oni nosili su civilnu odjeću i smatrani su obavještajcima i špijunima.²⁸⁰

Frumentarii su bili u prvo vrijeme vojnici određeni za snabdijevanje vojske hranom (*frumentum*-žito). Kasnije su kao auksilijarni vojnici bili dodavani provincijskom *procurator Augusti*. Za vrijeme princepsa Trajana imali su službu kurira, a u vrijeme princepsa Hadrijana jedna jedinica frumentarija ustanovljena je i stacionirana u Rimu. Njome je zapovijedao stariji centurion (*princeps frumentariorum*).

---

²⁷⁴Ibid., 48.

²⁷⁵Mesihović, 2013., 1965.

²⁷⁶Campbell, 2006., 38.

²⁷⁷Grimal, 1968., 179.

²⁷⁸Rankov, 2008., 48.

²⁷⁹Mesihović, 2013., 1842.

²⁸⁰Ibid., 1493.

Moguće da su frumentariji imali zadatak i obnašati funkcije u tajnoj službi. Pazili su na lojalnost namjesnika i stanovništva.²⁸¹ U vojsku su ulazile i trupe potčinjenih savezničkih državnica: Trakija, Mauritanija, Kapadokija, Judeja, Arabija, itd. Plaćenici iz "barbarskih" zemalja bili su poznati pod nazivima *socii*, *symmachiarii* i *foederati*, a jedinice koje su činili nazivane su *numeri*.²⁸² Prema Mesihoviću broj federata bio je značajan. U vrijeme vladavine Trajana oni su bili podijeljeni na oko 40 jedinica (*numeri*).²⁸³

Većina lokalnih zajednica imala je neku vrstu svojih gardi, koje su radile policijske ili žandarmerijske poslove. Uglavnom su bili lako naoružani, ali slabog borbenog i vojničkog kvaliteta. U vrijeme opasnosti koristili su se kao dopuna oružanim snagama.²⁸⁴ Princeps Karakala uveo je jednu zanimljivost u okvir oružanih snaga. On je opsesivno pokušavao da oponaša slavnog makedonskog kralja Aleksandra Velikog, čak je koristio i određeno oružje i posuđe za koje se vjerovalo da je koristio makedonski kralj. Organizira je jedinicu koja je brojala 16.000 ljudi, i nazvao je "Aleksandrova falanga". Karakala je želio i oživjeti spartanski nekadašnji duh, pa je dao da se formira jedinica od koju su činili spartanski mladići.²⁸⁵

Princeps Galijen je uveo *comitatenses*, mobilne trupe koje su bila neka vrsta modernih snaga za brzu reakciju. One su direktno bile vezane za ličnost cara ili nekog njemu bliskog opunomoćenika. Radi toga i zvali su se sljedbenici/pratioci. Bile su konjaničkog tipa. Njihovo konačno definiranje dovršeno je Dioklecijanovom vojnom reformom.²⁸⁶

---

²⁸¹Mesihović, 2013., 1838.

²⁸²Ibid., 1493.

²⁸³Ibid., 1798.

²⁸⁴Ibid., 1493.

²⁸⁵Ibid., 1986.

²⁸⁶Ibid., 2070.

VITEZOVI

Vitezovi su popunjavali položaje prokuratora Egipta i drugih provincija i oblasti.²⁸⁷ Smatralo se da određeni krug zapovjednika i službeničkih mjesta može da pripada samo vitezovima.²⁸⁸ Zapovjednici pretorijanskih kohorti su imali rang viteza, kako bi se držala na odstojanju njihova potencijalna ambicija za preuzimanjem princepske vlasti. Za nekog sa statusom viteza bilo je u I. i II. st. teško da se domogne i ostane na princepskom tronu.²⁸⁹ Senatori su pripadali raznim socijalnim skupinama. Među njima je bilo i viših časnika koji su imali viteški rang. Time su bili nagrađivani za uspješnu vojnu službu.²⁹⁰

Princeps Trajan naročito se oslanjao na vitezove. Za vrijeme njegove vladavine otvoreni su bili novi položaji prokuratora. Vitezovi su mogli obnašati položaje upravnika i načelnika fiska (*procurator a rationibus*), upravnika carskih imanja (*procurator patrimonii*) i upravnika kovnica novca (*procurator monetae*).²⁹¹ U vrijeme vladavine princepsa Hadrijana na mjesto državnih službenika su umjesto oslobođenika postavljani vitezovi.²⁹²

Princeps Septimije Sever također je povlađivao viteškom redu, kako bi imao njihovu podršku. Postalo je upadljivo kako je dao vitezovima veći značaj u zapovjedničkoj strukturi. Vitezovi su dobili i nove titule, kao što su *vir perfectissimus* i *vir eminentissimus*. Titula *vir egregious* bila je namijenjena donjem sloju vitezova. Do vremena Septimija Severa samo senatori su imali pravo da budu oficijelni pratoci (*comites*) princepsa, a od tada tu službu mogli su imati i vitezovi.²⁹³

---

²⁸⁷Mesihović, 2013., 1465.

²⁸⁸Ibid., 1870.

²⁸⁹Ibid., 1791.

²⁹⁰Ibid., 1870.

²⁹¹Ibid., 1742.

²⁹²Ibid., 1759.

²⁹³Ibid., 1968.

Uz to, za vrijeme ovog princepsa su se kod utvrđivanja kazni razlikovali uglednici (*honestiores*) i ponizni (*humiliores*). Uglednike su činili senatori, vitezovi i pripadnici viših časničkih činova, te dekurioni. Oni su bili oslobođeni mučenja prilikom kažnjavanja i mogli su apelirati neposredno na princepsa.²⁹⁴

Vitezovi su dolazili iz redova municipalne i provincijske elite. Isluženi zapovjednik često bi dobio rang viteza. Služba u carskim uredima mogla je nekome omogućiti članstvo u viteškom staležu. Zvanje viteza mogli su imati i bogati oslobođenici, osobe slobodnih profesija- pravnici, retori, gramatičari i znanstvenici. U prva dva stoljeća Principata vitezovi su zadržavali u određenoj mjeri značenje trgovačke i financijske elite, a od tada se oni počinju pretvarati u činovnički stalež.²⁹⁵

---

²⁹⁴Mesihović, 2013., 1971.

²⁹⁵Ibid., 1870.

VETERANI I KOLONIJE

Na kraju svoje službe vojnik-veteran dobivao je časni otpust (*honestia missio*), sa potvrdom (diploma).²⁹⁶ Veterani su nakon završetka svoje službe pretežno naseljavani u kolonijama osnovanim od strane svoga vrhovnog zapovjednika- princepsa. Princeps Oktavijan August je nastojao dodjelom zemljišta veteranima oslabiti proces latifundizacije, ali to je bilo samo zatišje, i ubrzo nakon augustovskog usporavanja proces ukрупnjavanja zemljišta je nastavljen.²⁹⁷ On je nakon završetka civilnih ratova pronašao brojne posjede i za svoje i za Antonijeve vojnike. Tih posjeda bilo je u Italiji i u provincijama, na području Afrike, Sicilije, Makedonije, Hispanije (*Hispania*), Ahaje, Azije, Pisidije, Sirije i Galije Narbonensis (*Gallia Narbonensis*).²⁹⁸

Oni veterani koji su naseljevani u područjima u kojima je službovala ili je u vrijeme njihovog boravka i dalje bila prisutna njihova nekadašnja jedinica, postajali su lokalni uglednici i ostajali bi povezani sa tim područjima.²⁹⁹ Do kraja službe veterani koji nisu poticali iz Italije bili su prilično romanizirani i tamo gdje su se naseljavali širili su način života i vrijednosti koje su stekli za vrijeme svoje vojne službe. Oni su bili vrlo poštovani i tako je njihov romanizirani karakter još više dolazio do izražaja.³⁰⁰ Izgleda da je naseljavanje vojnika razriješenih dužnosti u kolonije prekinuto nakon vladavine princepsa Hadrijana.³⁰¹

---

²⁹⁶Mesihović, 2013., 1485.

²⁹⁷Ibid., 1643.

²⁹⁸Barrett, 2008., 26.

²⁹⁹Mesihović, 2013., 1485.

³⁰⁰Ibid., 1493.

³⁰¹Campbell, 2006., 141.

Mnogi princepsi osnivali su kolonije, ili su davali određenim područjima status kolonije. Princeps Hadrijan tako je odlučio da nakon Jevrejskog rata (132-135 g. n. e.) Jeruzalem pretvori u rimsku koloniju, sa nazivom *Aelia Capitolina*.³⁰²

Nakon Trajanovih pobjedonosnih pohoda u Dakiji veliki broj veterana naseljen je tamo.³⁰³ Za vrijeme vladavine ovog princepsa osnovane su kolonije *Ulpia Traiana* (Xanten na Rajni) i *Ulpia Noviomagus* (Nijnwegen).³⁰⁴ Legat Aul Plaucije (*Aulus Plautius*) je nakon što je Britanija postala nova provincija, 43. g. n. e., dao da se u Kamulodunumu osnuje kolonija veterana, kako bi se dodatno učvrstile rimske pozicije na tome području. Za vrijeme princepsa Klaudija osnovane su nove kolonije. Princeps je i nekim područjima dodjeljivao status kolonije. Primjer toga jeste nekadašnje sjedište germanskog naroda Ubijaca (*Oppidum Ubiorum Ara Ubiorum*), i obližnji veliki i stalni legijski kastrum (*Apud Aram Ubiorum*), koji su 50. g. n. e. postali kolonija- *Colonia Claudia Ara Agrippinensium* (Klaudijevska kolonija i Oltar Agripine). Odatle potiče današnji naziv Kelna. Svi stanovnici te novoosnovane kolonije dobili su rimsko građanstvo.³⁰⁵

Princeps Antonin Pije smanjio je određene privilegije veteranima. Nakon 144. g. n. e. ukinuta je tako privilegija za djecu isluženih veterana auksilijara da dobivaju rimsko građanstvo. Izuzetak su bila djeca časnika.³⁰⁶ Jedan od posljednjih rimskih vladara u vremenu Principata, princeps Prob, dao je da se područja na Balkanu, u Maloj Aziji, Levantu i Egiptu nasele veteranima, s obvezom da svoje sinove koji napune 18 godina šalju u vojsku, kako ne bi, istakao je on, postali razbojnici.³⁰⁷

---

³⁰²Mesihović, 2013., 1755.

³⁰³Ibid., 1732.

³⁰⁴Ibid., 1748.

³¹⁰Ibid., 1565.

³⁰⁶Ibid., 1774.

³⁰⁷Ibid., 2119.

REGRUTACIJA I TRENING VOJNIKA

Rimska država je potrebe za vojnom snagom osiguravala regrutacijom vojnika. U svim periodima postojanja nastojala je da se regrutiranje izvede mirno, odnosno da u vojnu službu pristupaju dobrovoljci. U slučaju većih borbenih poduhvata pristupalo se prisilnom regrutiranju (*dilectus*) domicilnog stanovništva.³⁰⁸ Nakon vladavine princepsa Hadrijana regrutiranje je postalo predominantno.³⁰⁹ Naziv za regruta bio je *tiro* (u množini *tirones*).³¹⁰

Svi rimski građani u dobi između 17 i 46 godina bili su vojno sposobni. Većina regruta imala je između 17 i 23 godine. McNab navodi kako je bilo i regruta koji su imali 13 ili 14 godina, ali i onih koji imaju 36 godina.³¹¹ Regruti bi prije treninga bili poslani najprije na pregled. Očekivalo se da regrut ima dobar vid i jaku građu, te da nema bolesti koje bi uticale na njegovu službu.³¹² Vegetije u svojim *Epitomama* postavlja pitanje da li su korisniji oni regruti koji dolaze iz gradova ili sa sela. On piše da nema sumnje da su bolji regruti oni koji dolaze sa sela, jer su kao prvo zdraviji od regruta iz grada, jači i nisu navikli na luksuz.³¹³

Nakon pregleda regrut je ulazio u tzv. *probation*, odnosno medicinsko testiranje. Tada bi se pomno ispitivao njegov karakter. Oni koji su opisivani kao lijeni, skloni krađi i ekstremno nemoralni, nisu bili dobrodošli u rimsku vojsku.³¹⁴

---

³⁰⁸Mesihović, 2013., 1489.

³⁰⁹Campbell, 2006., 9.

³¹⁰Mesihović, 2013., 1467.

³¹¹McNab, 2010., 151.

³¹²Simkins/Embleton, 1984., 9.

³¹³Vegetius, I., 3.2.

³¹⁴Simkins/Embleton, 1984., 9.

Smatralo se da je idealna visina vojnika trebala biti 6 rimskih stopa (1,77 m). Osobe koje su imale visinu 5 rimskih stopa i 10 inča (1,72m) često su bile raspoređivane u prvu kohortu. Zanimljivo je da su u IV. st. n. e. osobe visine 1,65 m navodno prihvatane u elitne vojne jedinice.³¹⁵

Za regrutiranje su bili zaduženi specijalni službenici. Oni su imali zadatak da skupljaju regrute u određenim područjima. Ukoliko bi se desilo da nema dovoljno dobrovoljaca, onda bi se ti službenici pouzdavali u lokalne autoritete od kojih su očekivali da pronađu ljudstvo.³¹⁶ Rimaska vlast je preferirala da se regrutiraju vojnici koji su voljni služiti interesima Države. Od njih se očekivalo da se bore sa entuzijazmom u obrani svoje domovine i obitelji.

Regrutacija je vršena i na istočnim i na zapadnim područjima Rimske države. Sa Zapada su regruti dolazili iz Hispanije, Narbone, Norika, a sa istoka iz grčkih gradova Male Azije i Makedonije.³¹⁷ Zone najvećeg regrutiranja u auksilijarne jedinice bile su galske provincije, posebno *Gallia Belgica*, sjeverna Hispanija i Luzitanija, te alpska, dunavska i ilirska područja, i Galatija.³¹⁸ U II. st. n. e. radikalno se smanjio udio regruta-legionara porijeklom iz Italije. Prema Mesihoviću u III. st. n. e. bilo je oko 7 500 regruta godišnje.³¹⁹ Mnogi legionari nisu bili prethodno školovani za vojnu službu.³²⁰ Nije zabilježeno da je zahtijevano od regruta da posjeduju preporuku prije stupanja u vojsku.³²¹ Nakon zakletve vijernosti vladaru regruti su odlazili u posebne kampove, gdje su bili smješteni tijekom treninga. Neki od tih kampova nalazili su se i u Britaniji. U kampovima su regruti imali zadatke da kopaju jarke i grade bedeme.³²²

---

³¹⁵McNab, 2010., 151.

³¹⁶Campbell, 2006., 10.

³¹⁷Ibid., 9.

³¹⁸Mesihović, 2013., 1491.

³¹⁹Ibid., 1790.

³²⁰McNab, 2010., 151.

³²¹Campbell, 2006., 10.

³²²Simkins/Embleton, 1984., 9.

Nakon što bi savladali kopanje jaraka i gradnju bedema, regruti bi vježbali vojne korake. Marširali bi po 29 km pet sati, normalnim korakom, i po 35 km isto sati, ali brzim korakom, noseći pri tome teret težak nekih 20 kg. Teret koji su nosili bio je priprema za nošenje tereta u budućim marševima. Težina opreme i oružja vojnika mogla je čak biti veća od te težine.³²³ Ako se uzme u obzir da je jedna rimska milja bila duga 1 620 jardi, onda se dobije da je vojnik približno prelazio četiri i pol milje u jednom satu. Ovo se odnosilo na ravan teren, kojim se jednostavno kretati.³²⁴

Nakon što regruti uspiju da marširaju i prate zapovjednika manevri nastavljaju biti prakticirani u manjim mjerama. Uz marširanje, regruti su vježbali i pravljenje raznih formacija kao što su ispupčeni četverokut, klin, krug, *testudo* (kornjača-pokretna formacija zaštićena na vrhu i sa strana štitovima).

Vojnici su imali i trening sa oružjem koji je podrazumijevao nošenje oružja napravljenog od drveta i slabijeg od pravog oružja, ali dvostruko težeg. Vojnici su pri vježbama "napadali" svoje instruktore.³²⁵ Učeni su i kako pravilno namjestiti i nositi veliki legionarski štit, i opremu u lijevoj ruci. Posebno se vodilo računa o strogosti formacije, za koju se vjerovalo da je ključ sigurnosti u maršu i uspjeha u bitci.³²⁶

Ukoliko je postojala mogućnost regruti su išli i na plivanje. Strijelcima su davane instrukcije za korištenje luka i strijele, a regruti su trenirali i penjanje pomoću uža i jahanje. Krajem treninga regruti su morali znati napraviti utvrđeni kamp sa jarkovima i rampama.³²⁷

---

³²³McNab, 2010., 152.

³²⁴Simkins/Embleton, 1984., 10.

³²⁵McNab, 2010., 152.

³²⁶Simkins/Embleton, 1984., 9.

³²⁷McNab, 2010., 153.

NAGRADE I KAZNE

Vojnici su mogli biti nagrađivani nakon uspješnih kampanja davanjem plijena, organiziranjem posebnih večera i dijeljenjem hrane, ili pak svečanom promocijom. U carskom periodu donacije (*donativum*) su zamjenjivale plijen kao nagradu trupama.³²⁸ Najveće odlikovanje koje je mogao dobiti legionar bila je *corona civica* (kruna od hrastovog lišća). Ova nagrada dobivana je za spašavanje života suborca u bitci. Smatralo se da niti jedan čin hrabrosti u bitci nije značajniji od spašavanja drugara, jer se time dokazivalo za koga se vojnici zaista bore- jedni za druge. Borba jednih za druge smatrana je bitnom za efektivnost vojske.³²⁹

Odlikovanja za sve rangove uključivala su *torques* (ogrlice/ovratnici) i *phalerae* (metalni disk koji bi se dodjeljivao kao neka vrsta medalje). Tu su spadali i razni ukrasi za konjsku opremu i *armillae* (narukvice) od dragocjenih metala. Nagrade u vidu kruna, zastava i kopalja bile su namijenjene centurionima i višim činovnicima.³³⁰

Corona obsidionalis bila je najveća časna nagrada. To je bio vijenac od lavendule. Dobivao ga je vojskovođa koji bi oslobodio grad od opsade. Pobjednički vijenac bio je časna nagrada koji dobiva onaj čija se pobjeda proslavlja u nekoj bitci. Navedene nagrade mogle su dobiti samo vojskovođe. Krunu od hrastovog lišća (*corona civica*) dobivao je čovjek koji spasi život rimskom građaninu. Onaj tko se prvi popne na neprijateljske zidine dobivao je *corona muralis*.

---

³²⁸Campbell, 2006., 104.

³²⁹McNab, 2010., 157.

³³⁰Ibid., 158.

Corona vallaris bila je namijenjena onome tko prvi pređe opkop neprijateljskog logora. Onaj tko zarobi neprijateljski brod dobivao bi *corona navalis*. Ona bi bila dobivana od strane konzula. Ako je netko imao niži čin od čina centuriona ne bi mogao primiti vijenac za osvojene zidine ili opkope. Centurion je mogao dobivati sva vojna odličja i vijence. Mladi tribuni i centurioni mogli su osvojiti kao nagrade neku vrstu koplja (*hasta pura*) i zlatni vijenac (*corona aurea*). Stariji tribuni imali su pravo na dva zlatna vijenca, dva srebrna koplja i dva mala zlatna stijega (*vexilla*). Legati su mogli dobiti po tri takva odličja, a namjesnici u provincijam i konzuli po četiri.³³¹

Nekada bi sam princeps nagradio određenog vojnika za njegovu hrabrost, sposobnost ili odanost. Takav slučaj desio se u vrijeme Trećeg dačkog rata (105-106. g. n. e.). Princeps Trajan poveo je ofanzivu sa ciljem konačnog uništenja i pacifikacije Dakije. Poznato je da je konjanik-izviđač rimske vojske Tiberije Klaudije Maksim (*Tiberius Claudius Maximus*) zarobio dačkog vođu Decebala, koji je onda navodno izvršio samoubistvo. Klaudije Maksim je odnio Decebalovu glavu i ruku princepsu, koji ga je lično nagradio.³³²

Jedna legenda vezuje prvi trijumf i uopće nastanak trijumfa za legendarnog rimskog kralja i osnivača Rima Romula. Navodno prvi Rimljani nisu imali žene. Odlučili su ih oteti iz susjednog sela, i tada je došlo do boja. U dvoboju je Romul ubio poglavara tog sela, a njegovo mrtvo tijelo objesio je o granu hrasta kao znak pobjede (trofej). Onda je okrunjen lovorovim vijencem poveo povorku ljudi noseći pokojnika na leđima i pjevajući pobjedničke pjesme.³³³

U doba Principata trijumf je pripadao caru i njegovoj obitelji. Vojskovođa koji bi se proslavio u ratu nije imao pravo na trijumf, ali bi simbolično na brdu Albin izvodio čin žrtvovanja i sutradan ulazio u Grad, noseći na glavi vijenac od mitrinog lišća.³³⁴

---

³³¹Connolly, 1991., 62.

³³²Mesihović, 2013., 1731.

³³³Connolly, 1991., 64.

³³⁴Ibid., 65.

Prilikom trijumfalne šetnje prvi bi išli magistrati i senatori. Nakon njih išli bi svirači koji bi puhali u rog, a za njima povorka nosača plijena koji je otet neprijatelju. Nosili bi kipove, vaze, oružje i novac. Iza njih išli bi žrtvovatelji sa životinjama koje će biti žrtvovane (bijeli bikovi zlatnih rogova). Njih su u povorci pratili *camilli*- djeca koja služe svećeniku pri žrtvovanju, npr. dodaju mu zaimače. Sljedeći u povorci bili su zarobljenici koji su bili okovani lancima. Konačno, za zarobljenicima je išao imperator (pobjednik). Iza njegovih kola koračali su građani koje je oslobodio u ratnim pohodima. Njihove glave bile su obrijane i nosili su kapicu robova slobodnjaka. Iza njih išli bi vojnici.

Povorka je kretala sa Marsovog Polja. U grad je ulazila kroz *Forum Boarium*. Zatim je slijedila Svetu cestu i kretala se prema Kapitolu. Na Kapitolu bi zarobljenici bili pogubljeni. Pred Jupiterovim hramom je vojskovođa žrtvovao bika.³³⁵ Prikaz trijumfa vidi se na Titovom slavoluku (*Arcus Titii*), koji se nalazi na *Via Sacri* (Velijskom brežuljku). On je podignut 82. g. n. e. od strane princepsa Domicijana. Bogato je ukrašen. Ima odlično urađene reljefe, koji prikazuju trijumfalnu procesiju sa ratnim plijenom donesenim iz Judeje i Jeruzalema.³³⁶

Disciplina vojske (*disciplina militaris*) bila je veoma važan segment rimske oružane sile. Pojedini autori stavljaju tu fokus na lojalnost i pobune, te gramzivost za koju navode da je odlikovala pretorijansku gardu, kao i uzdizanje vladara na tron i njegovo obaranje. Za vojnu disciplinu vezani su i postojanost vojske u bitkama i apsolutna požrtvovanost i poslušnost vojnika. *Disciplina militaris* više se odnosila na kontrolu koja je zahtijevana od vojnika, nego formalnu disciplinu.³³⁷ Jedna od stavki vojne discipline bilo je i odvajanje vojnika od civila, i ta činjenica pokazivala je kvalitete rimskih nasuprot "barbarskim" vojnicima. Treba navesti i kako je *disciplina militaris* podrazumijevala i da vladari i vrhovni komandanti mogu pokazati strogost prema vojnicima, suzbijati njihovu gramzivost, prevenirati luksuz i degeneraciju.³³⁸

---

³³⁵Connolly, 1991., 65.

³³⁶Mesihović, 2013., 1633.

³³⁷Phang, 2008., 1.

³³⁸Ibid., 4.

Sacramentum je davao princepsu pravo da raspolaže životom vojnika i tjelesno ih kažnjava. Smrtna kazna vršena je batinanjem ili kamenovanjem (*frustuarium*). Njome bi bili kažnjeni oni koji bi odbjegli iz vojske ili stražari koji bi napustili svoja stražarska mjesta. Ako bi kojim čudom vojnik preživio to bio bi iznesen iz logora i ostavljen da umre.³³⁹

Smatrano je da je besposlena vojska opasna pojava, jer dolazi do popuštanja discipline, pada morala, nezadovoljstva i nemira. Disciplina je stoga održavana kontinuiranim zapošljavanjem.³⁴⁰ Očekivano je da se vojska na neprijateljskom području snabdijeva svime što joj treba pljačkom i rekvizicijom, a neprihvatljivo je bilo da to radi na području koje je pod rimskom vlašću.³⁴¹ Jedan od vladara koji je inzistirao na tome da vojnici ne miruju besposleni bio je princeps Prob. On je zapošljavao vojnike u vrijeme mira na javnim radovima. Navodno je govorio kako vojnik ne smije jesti kruh koji nije zarađen.³⁴²

Zbog pada discipline znalo je dolaziti do pobuna vojske. Jedna takva desila se za vrijeme vladavine princepsa Tiberija. U jesen 14. g. n. e. pobunila se panonska armija koja je brojala tri legije. Vojnici su imali namjeru da dobiju nagrade i poboljšaju svoj položaj, sa novim princepsom. Tražili su povećanje plate, smanjivanje vojnog roka, i dr. povlastice.³⁴³

Problem je postao još složeniji kada se pobunila i donjogermanska armija, brojnija od panonske i na turbulentnoj rajnskoj granici. Oni su tražili također veće plate i časno otpuštanje veterana iz vojske, te isplatu novca koji im je zavještao Tiberijev prethodnik.³⁴⁴ Situacija u Panoniji se smirila kada je tamo u svojstvu izaslanika otišao Tiberijev sin Druz.

---

³³⁹Connolly, 1991., 63.

³⁴⁰Mesihović, 2013., 1468.

³⁴¹Ibid., 1502.

³⁴²Ibid., 2120.

³⁴³Ibid., 1512.

³⁴⁴Ibid., 1513.

On je bunu iskoristio kao znak nepovoljan za buntovnike. Njegovi agenti su pomračenje mjeseca protumačili kao nepovoljan znak.³⁴⁵ Za vrijeme Domicijanove vladavine desila se pobuna u Gornjoj Germaniji (*Germania Superior*). Odmetnuo se tamnošnji legat Lucije Antonije Saturnin (*Lucius Antonius Saturninus*). On je imao namjeru da privuče na svoju stranu vojsku svoje i okolnih provincija. Pobuna je međutim ugušena a Lucije je pogubljen u Mainzu. Odmetnute legije kažnjene su premještanjem. One koje su pomogle u gušenju pobune su nagrađene. Lapije Maksim (*Lappius Maximus*), donjogermanski legat i prokurator Retije (*Retia*) Tit Flavije Norban (*Titus Flavius Norbanus*) su ostali lojalni i pokrenuli su trupe na buntovnike. Kao zahvalu i nagradu kasnije su nagrađeni promicanjem i usponom u dužnosničkoj karijeri.³⁴⁶

Poznato je da su centurioni nad vojnicima znali primjenjivati kaznu batinanjem bičem od vinove loze.³⁴⁷ Princeps Karakala uveo je jednu novinu, vezanu za kažnjavanje vojnika. Odredio je da oni vojnici koji obavljaju obavještajno-doušnički posao mogu biti odgovorni samo njemu i da ih nitko ne smije kazniti.³⁴⁸ U historiografiji je po okrutnosti prema vojnicima ostao zabilježen princeps Makrin. Navodno je dao da se vojnici kažnjavaju smrću razapinjanjem na križ, a vršio je i decimaciju i centimaciju.³⁴⁹ Princeps Aleksandar Sever odredio je smrtnu kaznu za vojne tribune za koje se utvrdi da su od vojnika iznuđivali 1/10 njihovih sljedovanja, u zamjenu za određene privilegije.³⁵⁰ U historiografiji je zabilježeno i da se princeps Aurelijan nije libio primjene teških kazni za vojničku nedisciplinu. Tako je navodno jedan vojnik počinio preljub sa suprugom osobe u čijem domu je bio smješten. Kada se saznalo za to princeps je bio vrlo ljut i naredio je da se vrhovi drveta saviju najviše što mogu, da se jedan kraj veže za jednu, a drugi za drugu nogu vojnika, a onda da se puste krajevi, i vojnik je tako rastrgnut na dva dijela.³⁵¹

---

³⁴⁵Mesihović, 2013., 1514.

³⁴⁶Ibid, 1711.

³⁴⁷Ibid., 1464.

³⁴⁸Ibid., 1983.

³⁴⁹Ibid., 1994.

³⁵⁰Ibid., 2018.

³⁵¹Ibid., 2101.

Zabilježeno je da su nekada otpuštane čitave legije kao kazna za kolektivnu nedisciplinu, narušavanje zakletve, prelazak na stranu protivnika, itd. Raspuštanje legije smatrano je sramotom i svetogrđem za njene pripadnike.³⁵² Decimacija je bila posebno teška kazna. Moguće da ona ipak nije primjenjivana u augustovsko doba.³⁵³ Prema McNabu ukinuta je najkasnije 18. g. n. e.³⁵⁴ Vršena je ako cijela jedinica napusti bitku ili se pobuni. Izabiralo bi se ime jednog od desetorice vojnika i on bi se ubio. Ostali bi dobili blaže kazne, primjerice umjesto porcije žita dobivali bi porciju raži i bili bi kažnjeni logorovanjem izvan opkopa.³⁵⁵

Nad vojnicima su primjenjivane i kazne kao što su tjelesne, prisilni radovi, premještanje čitavih jedinica u određene provincije, raspoređivanje na opasnije i teže pozicije, uskraćivanje kvalitetne hrane, javna ponižavanja.³⁵⁶ Vojnik je mogao biti odstranjivan iz vojnog kampa, ili kažnjen time da hoda izvan svog kvarta noseći tešku kacigu i noseći teške stvari, ili su pak bili kažnjeni time da moraju trčati sa teretom. Kazna dosuđena vojniku mogla je biti povučena samo kada bi se iskupio u bitci.³⁵⁷

---

³⁵²Mesihović, 2013., 1482.

³⁵³Ibid., 1499.

³⁵⁴McNab, 2010., 158.

³⁵⁵Connolly, 1991., 63.

³⁵⁶Mesihović, 2013., 1499.

³⁵⁷McNab, 2010., 158.

TAKTIČKE DOKTRINE

U augustovsko doba nije bilo posebnih manevarskih jedinica, nego je sve bazirano na provincijskim garnizonima. Manevarski potencijal stoga je bio slab, teže je bilo uvezivanje u vezi sa podnebljem u kojemu su vojnici stacionirani, a dolazilo je i do usporavanja kretanja i otežanog prebacivanja trupa.³⁵⁸

Do mjesta na kome se vodila bitka vojska se kretala disciplinirano, marširajući. Vojnici su znali marširati i po 30-50 km. Ispred legije išao je *aquilifer* noseći legijskog orla, a oko njega nalazili su se znakonoše i trubači. Tijekom marša šestorica legionara bi se nalazila u jednom redu. Ukoliko bi povorka naišla na rijeku, onda bi polovina konjanika ušla u nju nizvodno, a druga polovica uzvodno. Između njih bila bi tako stvorena barijera i tu bi prolazili pješadinci i prtljaga. Konjanici u uzvodnoj barijeri smirivali bi vodotok, a oni nizvodno bi hvatali opremu koju nosi voda.³⁵⁹

U bitkama na otvorenom korišten je višelinijski sistem. Centralne pozicije imale su legije, a na krilima su se nalazile auksilijarne jedinice.³⁶⁰ Kada bi kretali u otvorenu bitku vojnici nisu galamili. Kretali su se disciplinirano i u formaciji naprijed. Kada bi se približili na 10-15 metara prema neprijatelju oni bi bacali koplja (*pilum*) na njega, a zatim bi uz glasne povike i bojnu muziku počeli juriš. To je imalo veliko psihološko dejstvo na neprijatelja, šokirajući ga i utičući na njegov moral. Ako bi vojnici probili protivničke linije nastavljali bi agresivno pritiskati ih, nastojeći nanijeti što je moguće više gubitaka neprijateljskim vojnicima. Ako bi neprijateljski vojnici krenuli bježati nastavila bi ih proganjati konjica.³⁶¹

---

³⁵⁸Mesihović, 2013., 1459.

³⁵⁹Ibid., 1477.

³⁶⁰Ibid., 1506.

³⁶¹Ibid., 1506.

Webster donosi klasifikaciju specifičnih taktika u bitkama. Jedan način vođenja bitke jeste da se glavna sila nalazi u centru, a krila i rezerva u pozadini, a ona moraju biti dovoljno jaka kako bi se prevenirao svaki eventualni okružni ili zaobilazni manevar. Drugi način bio bi tzv. kosi poredak, kod kojega bi se lijevo krilo nalazilo u obrambenoj poziciji, a desno bi se postavilo nasuprot neprijateljskom lijevom krilu. Lijevo krilo bilo bi potpomognuto dodatno konjicom i rezervom.³⁶² Ponekad bi lijevo krilo bilo jače od desnog i koristilo bi više pokreta. Ta se taktika koristila kada bi se znalo da je neprijateljsko desno krilo slabo. Jedna od taktika bila je i da oba krila skupa napreduju, ostavljajući centar iza sebe. To je moglo djelovati iznenađujuće na protivnika i ostaviti njihov centar demoraliziranim. Slična ovoj bila je i taktika kada centar čine lakša pješadija i strijelci koji su sposobni zadržavati neprijateljski centar dok su krila zaposlena. Jedna od taktika bila je i da desno krilo napreduje dok su centar i lijevo krilo u pozadini. Ukoliko se lijevo krilo pokaže uspješnim može dalje napredovati i eventualno napasti neprijateljski centar.³⁶³

Vojnici su koristili mačeve za ubadanje i guranje protivnika u bitci. Ubadali bi protivnike u područjima glave, abdomena i nogu. Grudni koš bio je izbjegavan, jer je imao više kosti koje su bolje štatile organe. Izbjegavano je sječenje dijelova tijela. Osim što je štit služio za odbranu, njegove izbočine služile su za udaranje neprijatelja tijekom borbe, i za gađanje neprijatelja.³⁶⁴ U sredini svakog reda bi petorica ljudi držali štitove iznad glave, kako bi se zaštitili. Navodno je tijekom vježbi bila provjeravana izdržljivost te formacije tako što su na njih bacana ratna kola.³⁶⁵ Ova formacija nazivala se *testudo* (kornjača). Legionari bi svojim tijelima uz pomoć štitova koji ih čuvaju tvorili tako neprobojni oklop. Šestorica vojnika iz prvog reda bili bi zaklonjeni štitovima četvorice iz sredine, a dvojica na krajevima reda okrenula bi svoje štitove prema van, a to bi se isto uradilo i u drugom, trećem i četvrtom redu.³⁶⁶

---

³⁶²Webster, 1969., 232.

³⁶³Ibid., 233.

³⁶⁴Simkins/Embleton, 1984., 10.

³⁶⁵Connolly, 1991., 57.

³⁶⁶Ibid., 57.

VOJNA INŽENJERIJA

Ono što je odlikovalo sposobnost rimske oružane bila je i gradnja tabora, naseobina, putnih komunikacija, spomenika, zaštitnih i drugih građevina. Rimska vojna inženjerija bila je jako napredna i poznata. Brojni arhitektonski ostatci svjedoče o tome.

Tabori

Tabori su bili građevine u kojima su vojnici boravili tijekom kampanja, ili pred predstojeće kampanje. Građeni su od strane samih vojnika, naravno uz vođenje od strane inženjera. Bilo ih je dosta, u raznim dijelovima rimskog svijeta.

Tabori su nastajali na nenaseljenim i neistraženim područjima, ili na područjima koja su strateški važna ili značajna za trgovanje.³⁶⁷ Ratne kampanje su većinom vođene u proljeće ili jesen, kada je klima bila umjerena. Međutim, kampovi su bili potrebni i zimi, a u njima bi vojnici boravili duže ili kraće vrijeme, čekajući predstojeće kampanje. Zimi bi trupe bile smještene u zimske kampove. Oni ne bi bili privremeni već su imali jaku kamenu građu, posebno u sjevernijim i hladnijim provincijama.³⁶⁸ Zimovališta su označavana nazivom *hiberna*.³⁶⁹

Oko tabora bi najprije bili pravljene jarkovi i udubljenja, u svrhu zaštite. Nakon što bi vojnici to napravili, povukli bi se unutar tabora, gdje su pravili unutrašnje građevine. Šatori su postavljani nakon dovršetka gradnje tih unutrašnjih objekata.

---

³⁶⁷Campbell, 2006., 141.

³⁶⁸Ibid., 79.

³⁶⁹Goldsworthy, 2003., 84.

Nadglednici su vršili pregled. Zastavicama su označavali glavna mjesta. Na najbolje mjesto postavljao se šator glavnog zapovjednika (*praetorium*). Ostali dijelovi u taboru ravnali su se prema njemu.³⁷⁰ Gradsko planiranje su praktični Rimljani temeljili na ulicama koje se sijeku pod pravim uglom. Plan gradnje gradova zasnivao se na planu gradnje tabora. Plan tabora bio je zasnovan na dvije glavne ceste- *cardo* i *decumanus*. *Via cardo* je bila orijentirana u pravcu sjever-jug i bila je glavna ulica, a *via decumanus* je bila orijentirana u pravcu istok-zapad. *Via decumanus*, kako jos i samo ime govori, je u izvornom vojnom rasporedu unutar tabora dijelila X od IX kohorte. *Via quintana* bila je ulica koja je dijelila VI od V kohorte.³⁷¹

Fields navodi kako su unutar tabora dvije glavne ceste bile *via praetoriana* i *via principalis*. *Via praetoriana* išla je od vrha do dna kampa, sijekući *praetorium*. *Via principalis* spajala je jednu i drugu stranu kampa, sijekući *via praetoria* ispred šatora glavnog zapovjednika. Ove dvije glavne ceste su dijelile prostor unutar tabora na četiri dijela.³⁷² *Via praetoriana* vodila je u upravno središte (*principia*), i štab (šator) glavnog zapovjednika (*praetorium*), u sredini logora. Duž *via principalis* bile su smještene nastambe tribuna.³⁷³ Kroz *via principalis* ulazilo se u dvorište okruženo sobama. Taj prostor korišten je za paradiranje i ceremonije. U centru se nalazio ulazi u kapelicu (*aedes/sacellum*). Tu bi se nalazile legijske zastave, 59 ili 60 *signa* (stjegovi), *imagines* (slike vladajuće porodice), *vexillae* (zastave) i *Aquila* (legijski orao).³⁷⁴

Brojni gradovi razvili su se iz tabora i njegove okoline. U većini slučajeva, oko tabora su nicala civilne naseobine (*canabae*). Grad Karnuntum tako se razvio iz tabora i njegove okolne kanabe. Kanaba je okruživala taj tabor na mjestu današnjeg sela Petronell.³⁷⁵

---

³⁷⁰Fields, 2009., 21.

³⁷¹Mesihović, 2013., 1860.

³⁷²Fields, 2009., 21.

³⁷³Connolly, 1991., 32.

³⁷⁴Goldsworthy, 2003., 84.

³⁷⁵Mesihović, 2013., 1894.

Svaka legija imala je svoje vlastito područje, oko 36 m dugo i oko 10 m široko. Pozicije smještanja legija bile su uvijek iste, pa su vojnici tačno znali gdje postaviti šatore. Šatori glavnih zapovjednika nalazili su se ispred šatora nižih zapovjednika, a iza njih bili su šatori centuriona.³⁷⁶ *Contubernalis* je bio naziv za šator u kome su boravili saborci.³⁷⁷

Tabori su bili nešto što je nalikovalo pravim malim samostalnim gradovima. Imali su i bolničke odjele, radionice, čak i škole. Jedna nastamba unutar tabora bila je predviđena za jednu centuriju. Ogranci nastambe namijenjeni vojnicima imali su 10-11 odjeljaka. U svakom odjeljku bile bi po dvije prostorije. U svakom odjeljku bile su sobe za legionare i male ostave za odlaganje opreme. Na krajevima tih nastambi nalazile su se službene prostorije centurije i štab centuriona.³⁷⁸ Dvije po dvije nastambe bile su sučelice postavljene. Bile bi na rubu logora, izvan dometa neprijateljskog streljiva.³⁷⁹

Unutar jedne nastambe obično je živjelo oko 80 muškaraca, sa svojim zapovjednicima. Jedna nastamba imala je 60 blokova. Ukoliko se u njoj nalazila prva kohorta *milliaria* onda ih je bilo 64. Unutar nastambe bili su šatori. U jedan šator bilo bi smješteno osam muškaraca (*contubernium*).³⁸⁰

Osim radionica, škola i bolnica, unutar tabora nalazile su se i velike ostave i kupatila. Ostava (hambar) nazivala se *horrea*. To je bila masivna zgrada u kojoj su se nalazila namirnice. Kupatila su bila vrlo bitna. Dosta se pazilo na zdravlje i odmor vojnika. Ličila su na današnje moderne dvorane.³⁸¹ Za Rimljane je kupanje bilo poseban ritual. Odnosio se na proces prolaska kroz serije kupatila u kojima su temperature bile različite. Kompleks kupatila činili su hladna soba (*frigidarium*), topla soba (*tepidarium*) i vruća soba/sauna (*caldarium*).

---

³⁷⁶Fields, 2009., 21.

³⁷⁷Campbell, 2006., 155.

³⁷⁸Connolly, 1991., 32.

³⁷⁹Ibid., 33.

³⁸⁰Goldsworthy, 2003., 86.

³⁸¹Ibid., 87.

Temperatura je regulirana kombinacijom podnog grijanja i tople pare u zidovima. U Vindolandi su pronađene drvene sandale koje su vjerovatno štatile noge osoba koje se kupaju s obzirom da je pod bio jako vruć.³⁸² Nečistoća sa tijela uklanjala se alatom koji se zvao stigil. Ukoliko je prostor namijenjen kupatilu bio veći, tu bi bile i prostorije za vježbanje i vođenje razgovora.³⁸³ Oko tabora se mogao nalaziti amfiteatar. U nekim slučajevima tu su mogle biti i manje tvrđave koje su pripadale auksilijarima. Objekti koji su se nalazili oko tabora pravljani su primarno u vojne svrhe.³⁸⁴ Na području od Beča (*Vindobona*) do Crnog mora bilo je u II. st. n. e. devet legijskih tabora: Vindobona, Karnuntum, Brigecij (Gornja Panonija) i Akvinkum (Donja Panonija), Singidunum i Viminacium (Gornja Mezija), Nove, Durostorum i Troesmis (Donja Mezija).³⁸⁵ Tabor u Viminaciumu nalazio se kod današnjeg sela Kostolac. Tu je princeps Septimije Sever svoga sina Karakalu proglasio cezarom, pod imenom Marko Aurelije Antonin (*Marcus Aurelius Antoninus*).³⁸⁶

Jedan od većih vojnih tabora bio je sagrađen u Trimontiumu. Nalazio se na području današnjeg Carpowa. Mesihović navodi da je mogao primiti oko 40 000 vojnika.³⁸⁷ Za vrijeme ratova u Podunavlju (177-180) vojni tabori utvrđeni su na prostoru današnje Slovačke. Na lokalitetu Stupava kod Bratislave pronađena je jedna utvrda, koja je možda nastala u vrijeme sukoba sa Markomanima. Male utvrde nađene su i na područjima Zavoda i Suchohrada. Arheološka istraživanja potvrdila su i rimske pozicije u dolini Brna. U sjevernoj Moravskoj detektirana su tri privremena vojna tabora, koja su se nalazila na lokalitetima Neredi, Hulin, Pravčice i Osek.³⁸⁸ Veliki legijski tabori su napušteni ili reducirani u III. st. n. e.³⁸⁹

---

³⁸²Goldsworthy, 2003., 106.

³⁸³Ibid., 116.

³⁸⁴Ibid., 106.

³⁸⁵Mesihović, 2013., 1732.

³⁸⁶Ibid., 1953.

³⁸⁷Ibid., 1974.

³⁸⁸Ibid., 1819.

³⁸⁹Ibid., 1989.

NASEOBINE (*CANABAE*)

Naseobine/kanabe (*canabae*) bile su privremenog karaktera, a nastajale su oko tabora. Oko tvrđava i nastambi auksilijarnih vojnika nastajale su manje naseobine od kanaba, a nazivane su *vici*. Kanabe bi se nalazile u blizini civilnih naseobina, uvijek na područjima gdje se nalaze legije.

Za jurisdikciju nad kanabama bio bi zadužen legijski legat (*legatus legionis*). Ukoliko mu je bila potrebna pomoć obraćao se stanovništvu kanabe, posebice veteranima. Oni su u kanabama nastupali sa titulama magistrata, edila i dekuriona.³⁹⁰ Kanabe su imale nesistematičan oblik. Sa tri strane bile bi okružene vojnim kampom, a sa četvrte bi se nalazio amfiteatar i forum. Civilne naseobine nalazile bi se zapadno od tabora.³⁹¹ Takva praksa bila je češća u zapadnim dijelovima rimskog svijeta.³⁹²

---

³⁹⁰Campbell, 2006., 141.

³⁹¹Ibid., 142.

³⁹²Mesihović, 2013., 1860.

SPOMENICI

Kako bi se obilježile vojne pobjede i pokazala moć vladara i njegove vojske, podizani su spomenici. Neki od njih bili su u vidu tropeja (*tropaeum*), na kojima bi bila prikazana pobjednička vojska u svome pohodu i bile pisane zahvale božanstvima na pobjedi nad neprijateljem. Uz tropeje, građeni su i slavolucima sa prikazima trijumfa ili pobjedničke vojske, i stupovi posvećeni princepsima.

Nakon Prvog dačkog rata princeps Trajan je dobio počasni naziv *Dacicus Maximus*, i dao je da se sagradi u znak pobjede spomenik pod nazivom *Tropaeum Traiani*, u *Civitas Tropaeusium* (danas Adamclisi u Rumuniji).³⁹³ Spomenik je u vidu friza sadržavao 54 metope, koje su prikazivale rimske vojnike u borbi protiv neprijatelja. Imao je funkciju da upozorava narode izvan rimskih granica na moć rimske države. Originalni spomenik je propao prije mnogo godina, a na mjestu gdje je stajao podignuta je 1977. g. Na spomeniku je bio i veliki natpis posvećen Marsu Ultoru (Marsu Osvetniku).

U znak pobjede nad Dačanima u Drugom dačkom ratu (106-113) napravljen je Trajanov stup. On se nalazio na Trajanovom forumu u Rimu. Bio je visok 29,78 m, od baze do vrha oslikan nizom narativnih i plitkih reljefa, koji su u spiralnim trakama obavijali stup. Unutar stupa bilo je stubište, a na vrhu stubišta skulptura princepsa Trajana. Bilo je više od 2 500 figura na njemu.

---

³⁹³"After the first Dacian war Trajan earned the honorary epitet "Dacicus Maximus" (greatest Dacian) and a victory monument known as the *Tropaeum Traiani* (Trophy of Trajan) was built at *Civitas Tropaeusium* (modern Admaclisi, Romania)"<https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/early-empire/a/column-of-trajan>, 18.06.2018. 11:23

U bazi stupa bilo je svetište (*cela*) za zlatnu urnu u kojoj se nalazio carev pepeo.³⁹⁴ Reljefni friz prikazivao je dva Trajanova rata sa Dačanima. Međusobno je ta dva događaja odvajao lik božice Nike, koja je prikazana kako cijeli događaj zapisuje na štit.³⁹⁵

Na donjem dijelu Trajanovog stupa prikazan je Prvi dački rat (101-102 g. n. e.). Iznad njega nalazio se prikaz Drugog dačkog rata (105-106 g. n. e.). Prvi narativ se odnosio na prikaz rimskih vojnika kako marširaju prema Dakiji, dok je posljednji prikazivao samoubojstvo neprijateljskog vođe- Decebala, i hapšenje zarobljenih Dačana od strane Rimljana. Zanimljivo je da su rimski vojnici prikazani obrijani i uredni, a dački sa bujnim i raščupanim kosama i bradom.³⁹⁶

Stup Antonina Pija posvećen je 161. g. n. e. na Marsovom Polju, od strane njegovih nasljednika.³⁹⁷ Vladavina Antonina Pija protekla je mirno, bez ratova i unutrašnjopolitičkih nemira, pa stoga stup nije napravljen u čast vojnih pobjeda. Međutim, na njemu se vide određene zanimljivosti vezane za religiju i konjicu. Centralni reljef stupa prikazivao je apoteozu Antonina Pija i njegove supruge Faustine. U donjim uglovima je boginja Roma, koja podiže svoju ruku u znak pozdrava. Personifikaciju Marsovog Polja (*Campus Martius*) predstavlja prikaz genija koji kruži okolo tih događaja noseći obelisk. Sa strana stupa nalazila su se dva identična reljefa koja su prikazivala *decursio*, pogrebnu povorku koju je izvodila konjica. Konjanici su se kretali tvorivši prsten oko grupe pješaka, koji su predstavljali pretorijansku gardu.³⁹⁸

---

³⁹⁵Mesihović, 2013., 1733.

³⁹⁶“The lower half of the column corresponds to the first Dacian War (c. 101-102 C. E.), while the top depicts the second Dacian War (c. 105-106 C.E.). The first narrative event shows Roman soldiers marching off to Dacia, while the final sequence of events portrays the suicide of the enemy leader, Decebalus, and the mopping up of Dacian prisoners by the Romans.” <https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/early-empire/a/column-of-trajan>, 18.06.2018. 11:05

³⁹⁷Mesihović, 2013., 1778.

³⁹⁸“The central relief, opposite the dedicatory inscription, shows the Apotheosis of Antoninus and Faustina. They are borne aloft on the wings of a genius figure, sometimes identified an Aion, and flanked by eagles. At the lower corners are the goddess Roma, who lifts her hand in salutation, and a personification of the Campus Martius, a genius reclining on the ground and holding the Obelisk of Horologium Augusti. The reliefs on the sides, intended to be identical, show the *decursio equitum* performed at the funeral before the pyre was lit. Riders of several sorts,

Aurelijev stup (*Columna Centenaria Divorum Marci et Faustiane*) sagrađen je u dorskom stilu, 176. ili nakon 180. g. n. e. Prikazivao je Aurelijeve kampanje na dunavskom području. Na stupu je princeps prikazan autoritativno. Stup se nalazio na sjevernom dijelu Marsovog Polja.³⁹⁹

Dosegavši veliku moć krajem II. st. n. e., severijanska familija podigla je trostruki trijumfalni slavluk, koji posvećen pobjedama koje je izvojevao princeps Septimije Sever. Bio je smješten na sjeverozapadnom uglu trga.⁴⁰⁰ Posvećen je 203. g. n. e. Njegova četiri reljefa prikazuju scene iz ratnih pohoda 195./196. i 197-199, koji su vođeni u području Međurječja. Između ostalog, na slavoluku se vide zarobljenici i odvlačenje ratnog plijena.⁴⁰¹

---

including senators, move in a ring around a group of foot soldiers representing the praetorian guard.“
www.thebyzantinelegacy.com/antoninus-column 18.06.2018. 12:02

³⁹⁹Mesihović, 2013., 1823.

⁴⁰⁰“*Coming to power at the end of the second century C. E., the Severan family erected a triple-bay triumphal arch commemorating the victories of emperor Septimius Severus (reigned 193-211 C. E.) at the northwestern corner of the forum square.*” <https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/beginners-guide-rome/a/forum-romanorum-the-roman-forum> 18.06.2018. 13:00

⁴⁰¹Mesihović, 2013. 1957.

PUTNE KOMUNIKACIJE

Rimska vojna inženjerija pokazala je svoje znanje i uspješnost i gradnjom puteva i mostova. Većina putnih komunikacija građena je čisto iz vojničkih potreba, ali bilo je i onih koji su nastali općenito radi potreba ljudi. Na tim poslovima bili su zaposleni vojnici. Tako su za vrijeme Dačkih ratova rimske trupe, kako bi napredovale u unutrašnjost neprijateljskog područja, probile put kroz Đerdapsku klisuru. Nakon izgradnje tog puta u stijenu iznad je uklesan natpis (TABVLA TRAIANA). Put su napravili vojnici IV. legije *Flavia Felix* i VII. legije *C.P.F.*⁴⁰²

Kako bi se vojska tijekom Dačkih ratova prebacila preko Dunava, izgrađen je veliki kameni most. On je nazvan Trajanovim mostom. Dizajnirao ga je arhitekt Apolodor iz Damaska. U tadašnje vrijeme taj most smatran je najvećim. Počinjao je na gornjomezijskoj strani u blizini današnjeg sela Kostol kod Kladova. Na dačkoj strani završavao je kod današnjeg Drobeta (Turn-Severina). Apolodor je odredio da dok traje gradnja tok Dunava bude skrenut u jedan rukavac. Most je bio dug 1097.5 metara, a sa lukovima iznad vode imao je 20 stubova.⁴⁰³

Prema jednoj verziji, nakon što je iranski vladar u bitci kod Edese (259./260. g. n. e.) porazio rimsku vojsku i vladara Valerijana (*Caesar Publius Licinius Valerianus Augustus*), poslao je prvo rimskog vladara u Bišapur gdje je nastavio živjeti dostojnim životom, a zarobljeni inženjeri iskorišteni su za gradnju mosta Shadervan. Osim toga, oni su navodno projektirali i vodene mlinove Shushtar i branu Band-e Kaiser (Cezarova brana) kod Suze. Navodno su zarobljeni inženjeri zaslužni i za gradnje u Bišapuru.⁴⁰⁴

---

⁴⁰²Mesihović, 2013., 1729.

⁴⁰³Ibid., 1729.

⁴⁰⁴Ibid., 2066.

ZAŠTITNI GRAĐEVINSKI OBJEKTI

Zaštitni građevinski objekti, kako im i samo ime kaže, imali su namjeru da štite određena područja ili granice koje su bile pod rimskom vlašću, od mogućih upada neprijateljskih vojnika. Najpoznatija građevinska ostvarenja u vrijeme Principata bili su monumentalni zidovi. Za njihovu gradnju bili su zaduženi princepsi Hadrijan, Antonin Pije i Aurelijan. Uz zidove, kao veće građevinske objekte, građeni su i manji objekti, poput kula, fortifikacija i utvrđenja. Nalazili bi se u raznim dijelovima rimskog svijeta.

Hadrijanov zid (*Vallum Aelium*) bio je rimska barijera koja je štitila sjeverozapadnu granicu provincije Britanije od "barbarskih" napadača.⁴⁰⁵ Gradio se u periodu od 122. do 132. g. n. e. Njegova dužina iznosila je 120 km. Protezao se od Solway Firthina na zapadu do Tynea na istoku. U gradnji Hadrijanovog zida učestvovali su inženjeri i vojnici II, VI i XX legije. Uz njegove obrambene kule i utvrde nikli su mnogi gradovi. Zid je pravljen od masivnih kamenih blokova. Imao je 14 ili 17 utvrda, i preko 80 tornjeva, na ključnim mjestima. U njima su bile smještene vojne ispostave i osmatračnice. Jarak dubok 10 m nalazio se sjeverno od zida. S južne se strane cijelom dužinom zida protezala vojna cesta. Hadrijanov zid je 1987. g. upisan na UNESCO-ov popis mjesta svjetske baštine u Europi.⁴⁰⁶ Antoninov zid je sagrađen u doba vladavine princepsa Antonina Pija. Nalazio se u današnjoj središnjoj Škotskoj.⁴⁰⁷ Rimski general Kvint Lolije Urbik (*Quintus Lollius Urbicus*) imao je zadatak da nadzire gradnju zida. Zid je imao namjenu da štiti granice od napada nemirnih Kaledonaca.⁴⁰⁸ Dužina zida iznosila je 63 km. Bio je zaštićen sa 16 utvrda i brojnim tornjevima. Uz zid su bila brojna groblja sa komemorativnim natpisima. Zid je napušten krajem Antoninove ili početkom Aurelijeve vladavine.

---

⁴⁰⁵ "Hadrian's Wall, continuous Roman defensive barrier guarded the northwestern frontier of the province Britain from barbarian invaders" <https://www.britannica.com/topic/Hadrianus-Wall> 18.06.2018. 13:58

⁴⁰⁶Mesihović, 2013., 1753.

⁴⁰⁷Ibid., 1775.

⁴⁰⁸"It was the Roman general *Quintus Lollius Urbicus*, who was tasked with the buildings of the wall. The purpose was apparently to defend the frontier from raids by those pesky Caledonians." <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/The-Antonine-Wall> 18.06.2018. 14:22

Princeps Septimije Sever je 208. g. n. e. naredio obnovu zida, koji je onda nazvan Severovim zidom. Antoninov zid je 208. g. upisan na UNESCO-ov popis mjesta svjetske baštine u Europi.⁴⁰⁹ Aurelijanov zid građen je u periodu od 271. do 275. g. n. e.⁴¹⁰ Njegovu gradnju počeo je princeps Aurelijan, a zid je dovršen za vrijeme njegovog nasljednika Proba. Kasnije je dodatno ojačan za vrijeme dominusa Honorija, u V. st. n. e., i konačno obnovljen u vrijeme vladavine Teodorika Velikog, u VI. st. n. e. O zidu se brinulo i nekoliko srednjovjekovnih papa.⁴¹¹ Unutar njega nalazilo se svih sedam brežuljaka, Marsovo Polje, i na desnoj obali Tibra područje Trastevere. Bio je dug 19 km.⁴¹² Imao je šesnaest kapija, kružno postavljenih. Većina zidova je preživjela.⁴¹³

U vrijeme vladavine princepsa Domicijana na granici sa nezavisnom Germanijom stvoren je *limes Germanicus*, složeni obrambeni mehanizam sa mrežom utvrda, zapreka, tornjeva, osmatračnica, stražarnica, nasipa, otkopa, usjeka i puteva.⁴¹⁴ Za vrijeme flavijejskih princepsa je uređeno i prostrano područje (*Agri decimates*) koje se protezalo od Majne do izvora Rajne i Dunava. Ono je bilo zahvaćeno mrežom fortifikacija, puteva, urbanih središta. Predstavljalo je važnu tačku u odbrani galskih, germanskih i alpskih provincija. Dunavska granica također je bila prošarana nizom fortifikacionih objekata i utvrda.⁴¹⁵

---

⁴⁰⁹Mesihović, 2013., 1775.

⁴¹⁰Ibid., 2103.

⁴¹¹"Aurelian Wall, Italian Mura Aurelian, rampart of imperial Rome, first constructed in the second half of the 3rd century AD. It was begun by the emperor Aurelian, completed by his successor Probus, improved under the emperor Honorius in the early 5th century, and restored by Theodoric the Great in the 6th century and by several medieval popes." <https://www.britannica.com/topic/Aurelian-Wall> 18.06. 2018. 14:42

⁴¹²Mesihović, 2013., 2103.

⁴¹³"There were 16 gates in the circuit. Much of the wall still survives." <https://www.britannica.com/topics/Aurelian-Wall> 18.06.2018. 14:45

⁴¹⁴Mesihović, 2013., 1707.

⁴¹⁵Ibid., 1708.

OPRADNE GRAĐEVINE

Opsadne građevine imale su namjenu da se pomoću njih vojnici približe neprijatelju. Dok su legionari postavljali građevine za opsadu štitili su ih zakloni. Oni su pravljani od pruća vrbe i prekrivani kožusima. Trijemovi (*vinae*) bili su neka vrsta kućica otvorenih s oba kraja. One su štitile vojnike od neprijateljskog streljiva. Legionari su pomoću njih prilazili neprijateljskim zidinama. Kada bi se spojilo nekoliko tih trijemova dobio bi se hodnik koji bi vodio do grada koji se želi opsjesti.

Kruništu zidina neprijateljskog grada prilazilo se pomoću jurišnih tornjeva. Oni su pravljani od drveta i prekrivani su kožusima ili kovinskim pločicama. Postavljani bi bili na kotače ili gurani na oblicama. Iznutra bi na svaka 3 m bio jedan kat. Katovi su bili povezani stepeništem. Tornjevi su znali biti visoki i 30 m. Neki katovi imali su balkone.⁴¹⁶ Tijekom Prvog jevrejskog rata (66-73 g. n. e.) rimska inženjerija pokazala je svoju sposobnost i znanje tako što je fantastično premostila problem neosvojivosti Masade. Podignut je vještački nasip koji je sezao do samih zidina Masade.⁴¹⁷

Vitruvije u svojim *Deset knjiga o arhitekturi* kao opsadnu građevinu navodi tzv. Hegetorovu kornjaču. To je bila drvena konstrukcija, zaštićena kruništem i ogradom sa strana. Kretala se pomoću kotača, kojih je obično bilo osam. Vojnici bi ulazili unutar te konstrukcije i prevozili se do neprijateljskih zidina ili teritorija.⁴¹⁸

---

⁴¹⁶Connolly, 1991., 57.

⁴¹⁷Mesihović, 2013., 1636.

⁴¹⁸Pollio, X., 25.1.

OPREMA I ORUŽJE VOJNIKA

Odjeća i obuća vojnika

Civili i vojnici Rimljani nosili su jednostavne tunike. One su bile široke. Sumner navodi dokument označen kao *Papyrus BGU 1564* koji je pronađen u Egiptu. To je nalog za odjeću i pokrivače koji će biti dati vojsci u Kapadokiji od strane filadelfskih tkalaca. Između ostalog, navedeno je kako su odjevni predmeti bili pravljeni od bijele čiste vune, koja je morala biti oštra, ugodna i neoštećena. Navedeno je kako je cijena jedne tunike iznosila 24 drahme. Dokument je datiran u 138. g. n. e.

Tunike su imale svoju standardnu veličinu. Mogle su biti skraćivane od svojih vlasnika bez rezanja, tako što bi ih oni stezali i naboravali u struku. Vojnicima bi roditelji slali odjeću kada bi se nalazili na kampanjama ili na obuci. Sumner navodi kako u jednom privatnom pismu vojnik Klaudije Terentijan (*Claudius Terentianus*), koji služi u aleksandrijskoj floti, moli svog oca da mu pošalje novu tuniku sa pojasom, jer je on svoju oštetio. Općeprihvaćeno je da su vojnici nosili uglavnom tunike od vune, ali vjerovatno je to bila lakša i tanja vuna, ili su one možda čak bile od platna.⁴¹⁹

Značajan detalj vezan za tunike bile su dvije trake (*clavi*) koje su išle od ramena do dna ruba odjeće. Uglednici poput senatora i konjaničkih zapovjednika nosili su ljubičaste trake na tunikama⁴²⁰ Ljubičasta boja bila je vezana za cijenjenost.

---

⁴¹⁹Sumner, 2002., 4-7.

⁴²⁰Ibid., 9.

Pokazivala je visoki status osobe koja je nosi, jer se dobivala od rijetki *biljki murex brandaris* i *murex trunculus*, koje su rasle na istočnom dijelu Mediterana. Uz to, proces farbanja odjeće ljubičastom bojom bio je zahtjevan.⁴²¹ *Clavi* su većinom bili plave i crvene boje. Ponekad su mogli biti i ukrašavani.⁴²²

Pretpostavlja se da su auksilijari nosili kraće tunike od legionara. To se vidi i na Trajanovom stupu. Moguće da je kraća tunika ukazivala na etnički karakter auksilijara. I konjanici auksilijari nosili su kratke tunike, ali vjerovatno zato što su takve tunike bile praktičnije za jahanje, ne iz nekih kulturoloških ili etničkih razloga. Kratke tunike su možda poticale od Kelta.⁴²³ Tunike su bile opasavane pojasevima. Oni su nazivani *ringulum militare*. Drugi naziv, rjeđe korišten, bio je *balteus*.⁴²⁴

Nošene su dvije vrste ogrtača- *paenula* i *sagum*. Centurioni su iznad njih oblačili i još jednu vrstu ogrtača- *paludamentum*.⁴²⁵ On je padao preko lijevog ramena i ruke. Nije bio podoban za kampanje, pa je rijetko nošen.⁴²⁶ *Paenula* se može opisati kao pelerina sa kapuljačom. Mogla je imati ovalan ili polukružan oblik. Navlačila se preko glave.⁴²⁷ *Sagum* i *sagulum* bili su jednostavni dijelovi odjeće koji su imali pravougani oblik. *Sagaris* je bio jedna od verzija *sagum*-a. Bio je lakši od njega i nosio se ljeti. *Sagum* se pričvršćivao brošem na desno rame. Moguće da je originalno bio galski, a Rimljani su ga usvojili tijekom ratova sa Keltima, u IV. st. p. n. e.

---

⁴²¹Sumner, 2002., 16.

⁴²²Ibid., 10.

⁴²³Ibid., 12.

⁴²⁴Bishop/Colston, 2006., 107.

⁴²⁵Sumner, 2002., 12.

⁴²⁶Ibid., 15.

⁴²⁷Ibid., 13.

Ima pretpostavki i da bi mogao biti izvorno i germanski ili hispanski. Toliko je bio vezan za vojsku da je fraza "stavljati vojni sagum" bila jednaka frazi "ići u rat". Zajednički naziv za sve vojne ogrtače bio je *saga militaria*.⁴²⁸

Jedno od pitanja vezano za odjeću vojnika i zapovjednika jeste koje je boje ona bila. Najvjerojatnije da nije bila žute boje, jer se ona vezivala sa bojom odjeće koju nosi mlada na vjenčanju. Prema tradiciji rimski vojnici i niži zapovjednici nosili su tunike bijele boje kako bi se razlikovali od centuriona koji su nosili tunike crvene boje.⁴²⁹ Sumner citira Tacita, pa tako kaže da on navodi da su legionari zapovjednici, tribuni i centurioni nosili bijelu odjeću (*candida vesta*) kada se održavao trijumf princepsa Vitelija 69. g. n. e.⁴³⁰

Auksilijari su nosili, bar u prvo vrijeme, različitu odjeću u odnosu na legionare.⁴³¹ Princepsi su znali uvoditi modu. Tako je princeps Karakala bio sklon Germanima, pa je navodno znao skidati rimsku odjeću i oblačiti odjeću svojstvenu Germanima.⁴³²

Hlače (*bracae*) su klasični rimski pisci okarakterizirali kao barbarske i ženskaste. Bile su poznate Rimljanima još u V. st. p. n. e., kada su se Grci sukobili sa nomadskim plemenima Skitima. Uz hlače, i čizme su bile izum ovih ratnika-konjanika. Dva su bila osnovna oblika hlača-uske hlače pravljene od krzna i široke i duge hlače, pravljene od vune. Oba tipa hlača uvlačila bi se u kratke i mekane jahačke čizme od krzna.⁴³³ Jedna teorija navodi kako je riječ *bracae* germanskog porijekla. Hlače su bile nošene u sjevernim područjima više, zbog hladnije klime.

---

⁴²⁸Sumner, 2002., 14.

⁴²⁹Ibid., 17.

⁴³⁰Ibid., 23.

⁴³¹Mesihović, 2013., 1493.

⁴³²Ibid., 1984.

⁴³³Sumner, 2010., 37.

Zbog zaštite od hladnoće ali i kako bi obuća bila udobnija, nošene su čarape (*udones*). One su bile otvorena na prstima i peti.⁴³⁴ Pravljene su od vunениh dijelova, koji bi bili spajani jedni sa drugim.⁴³⁵ Marame (*focale*) su štitile vrat od mogućih ozljeda tijekom bitke. Njihova svrha bila je i da zaštite vrat od metala od kojeg je bio oklop, kako se ne bi našuljao. Bile su pravougaonog oblika. Moguće je da su marame mornara bile plave boje.⁴³⁶

Klasična obuća bile su čizme (*caligae*). One su pravljene od goveđeg krzna, procesom štavljenja. Taj proces trajao bi najmanje dvije godine. Čizma se sastojala od tri dijela, međusobno spojena metalnim dijelovima: đon, strane i gornji dio. Imale su otvore na vrhovima.⁴³⁷ Otvori na kaligama omogućavali su vojnika da ih nosi cijeli dan, da radi dok ih ima na nogama, maršira u njima, stoji. Kada bi vojnik marširao po 25 milja, on bi imao bolna stopala, ali bez žuljeva. On je mogao lako skinuti svoju obuću i oprati stopala u obližnjoj rijeci. On bi se tako osvježavao i nastavio bi marš.

Krajem I. st. n. e. vojnici počínju nositi i zatvorene čizme, koje su se nazivale *calcei*. One su pružale bolju zaštitu i bile su toplije od sandala. Svaki kalkej bio je pravljen od tri glavna dijela, od uloška koji se nalazio unutra i vanjskog dijela, te vrha. Kalkeji su nošeni kada bi se išlo na kampanje u hladnije predjele.⁴³⁸

---

⁴³⁴Ibid., 38.

⁴³⁵Socks made of woolen fabric sewn together. www.romanobritain.org/8-military/mil_roman_soldier_footwear.html 18.06.2018. 16:54

⁴³⁶Sumner, 2010., 37.

⁴³⁷Ibid., 40.

⁴³⁸“The opens of the caligae enabled the soldiers to wore them all day, to work, march, stand in them for long periods without discomfort. When a soldier had been on a march of 25 miles, which was commonplace, he would have aching feet but no blisters. He could remove his caligae and dip his bare feet into the nearest river to cool them off, washing away the aches of the day. He was than refreshed and ready to continue. At the end of the first century army wore calcei, boots. They offered more protection and warmth than the caligae. Each calcei was made up of three major parts, an insole and an outer sole as well as one large upper” www.romanobritain.org/8-military/mil_roman_soldier_footwear.html 18.06.2018. 16:47

MAČEVI I KOPLJA

Mač je označavan terminom *gladius*. Ovaj termin nije se odnosio na kratko oružje, klasificirano kao bodeži. Oštrice mačeva mogle su biti između 400 i 500 mm dužine i 54-75 ili 48-60 mm širine. Ručka mača sastojala se od rukohvata, osmerokutnog držača, najčešće pravljenog od kravlje kosti. Oglavak i držač bili bi najčešće od drveta, ali su mogli biti i od kosti ili bjelokosti. Neki su imali i srebrom prevučenu drvenu dršku.⁴³⁹

Principatski mač bio je kraći i lakši od republikanskog. Pravljeni su na raznim područjima, primjericu u Moguntiacumu (Mainz). Proizvođač i trgovac oružjem nazivao se *negotiator gladiarius*.⁴⁴⁰

Prema vrstama oštrica razlikovali su se *Mainz* i *Pompeii* tipovi mača. Mač označen kao *Pompeii-tip* nazvan je prema 4 primjerka ovog mača nađenih u Pompejima, datiranih u 79. g. n. e. Oštrica *Pompeii-tipa* bila je duga 420-550 mm, a široka 42-55 mm.⁴⁴¹ Bio je težak oko 1 kg. Korišten je u prvom dijelu vladavine princepsa Klaudija. Oštrice mačeva označenih kao *Mainz-tip* bile su duge 69 cm a široke 6 cm. Bio je težak 1.2-1.6 kg. Korišten je u periodu od Augusta do Kaligule.⁴⁴² Mačevi *Pompeii-tipa* nađeni su i Waddon Hill-u. Moguće je da pripadaju vremenu prije 64. g. n. e.⁴⁴³

---

⁴³⁹Bishop/Colston, 2006., 78.

⁴⁴⁰Mesihović, 2013., 1475.

⁴⁴¹Bishop/Colston, 2006., 80.

⁴⁴²Fields, 2009., 28.

⁴⁴³Bishop/Colston, 2006., 81.

Spatha je bila dvosjekli mač koji su nosili konjanici. Poticala je od Kelta. Prosječno je bila duga 64.5 do 91.5 cm, a široka 4-6 cm. Primarno je korištena kao oružje za udaranje, od strane konjanika.⁴⁴⁴

Centurioni i određeni uglednici nosili su mačeve na lijevoj strani.⁴⁴⁵ Legionari i auksilijari nosili su mačeve na desnoj strani, u *cingulum*-u, oko struka.⁴⁴⁶ Korice za mačeve bile su drvene ili kožne, obrubljene bronzom.⁴⁴⁷ Na desnoj strani su mač nosili i Iberijci i Kelti. Rimski vojnici nosili su mač na desnoj strani, iz praktičnih razloga, kako bi ga mogli brzo izvući.⁴⁴⁸ Princepsi su nosili ukrašeno oružje.⁴⁴⁹

Koplje je korišteno u svim periodima postojanja rimske države. Imalo je osnovne dvije funkcije: za udaranje u borbama i bacanje na neprijatelja. Sastojalo se od zakrivljene metalne glave i drvenog štapa. Drška je morala biti od kvalitetnog drveta, snažna i fleksibilna.⁴⁵⁰ Rimski pisci označavali su koplje nazivima *hasta*, *lancea*, *verutum*, *speculum*, *tela* i *missilis*. *Lancea* je nazivana i *zlokobna lancea Lucullanea*. Ona je korištena kada se išlo u bitku na konju.⁴⁵¹ Njena približna dužina iznosila je 1,8 m.⁴⁵² Primjerci ranoprincipatskih kopalja nađeni su u Augsburg-Oberhausenu, Hod Hill-u, i Dangstettenu-u.⁴⁵³

Pilum je bilo koplje sa kundakom. Njegova drška bila je značajna za održavanje ravnoteže. Kasnije su dodati loptasti dodatci, ispod piramidalnog proširenja i iznad drške. Oružje je moglo biti dekorirano motivom orla. Ključ uspjeha *pilum*-a bila je njegova težina.⁴⁵⁴

---

⁴⁴⁴Fields, 2009., 31.

⁴⁴⁵Bishop/Colston, 2006., 82.

⁴⁴⁶Fields, 2009., 31.

⁴⁴⁷Mesihović, 2013., 1476.

⁴⁴⁸Fields, 2009., 31.

⁴⁴⁹Phang, 2008., 1.

⁴⁵⁰Bishop/Colston, 2006., 76.

⁴⁵¹Ibid., 78.

⁴⁵²Fields, 2009., 28.

⁴⁵³Bishop/Colston, 2006., 75.

⁴⁵⁴Ibid., 76.

Najočuvaniji primjerci *pilum*-a datiraju se u I. st. n. e. Njegovi ostatci nađeni su u Augustovoj bazi u Oberadenu, nakon Drugog svjetskog rata.⁴⁵⁵ Glave *pilum*-a pronađene su u mjestima gdje su se nalazile rimske vojne baze.⁴⁵⁶ Sredinom I. st. n. e među oružjem se pojavljuje i teška sulica. Ona je nastala tako što je na spoj motke i šiljka dodana olovna kuglica.⁴⁵⁷

Uz koplja i mačeve, korišteni su i bodeži. Oni su bili kraći. Oni bodeži koji se datiraju u augustovski period pronađeni su u Dangstettenu, Oberadenu, Titelbergu, Kalkrieseu i Augsburg-Oberhausenu. Neki bodeži imali su okruglo oglavlje. Mogli su imati pljosnate vrhove sa zakovicama i biti ukrašeni umetcima. U periodu od vladavine Tiberija do Klaudija bodeži su postali dopunsko oružje mačevima. Drška je imala T-oblik. Postojala su tri tipa oštrica. Prvi tip je onaj čiji primjerci su pronađeni u Alleriotu, Mainzu i Hod Hill-u. Odlikovala ih je široka oštrica. Drugi tip je onaj čiji primjerci su iz Vindonisse i Leeuwena. Njega su odlikovali duboki žljebovi u sredini, izražen struk i oštar šiljak. Treći tip bodeža je onaj pronađen u Kingsholmu i Gelligaeru. Bio je najuži od svih varijanti. Bodeži su ukrašavani metalnim ili emajliranim umetcima.⁴⁵⁸

Pugio je bio kratko ubadajuće oružje. Nošen je na lijevoj strani.⁴⁵⁹ Njegova dužina iznosila je nekih 20 do 25.4 cm. On je "posuđen" od Iberaca i dodatno je usavršen. Koristili su ga i legionari i auksilijari. Često je ukrašavan, što je možda označavalo ugled onoga tko ga nosi.⁴⁶⁰ Tijekom II. st. n. e. bodeži su manje nošeni. Česta upotreba bodeža ponovno se nastavila u III. st. n. e. Tada su sječiva bila mnogo veća, u usporedbi sa ranijim periodima. Princepsi su nosili bodeže kao simbol prava na život i smrt, odnosno insignije vrhovne vlasti.⁴⁶¹

---

⁴⁵⁵Bishop/Colston, 2006., 73.

⁴⁵⁶Ibid., 75.

⁴⁵⁷Mesihović, 2013., 1476.

⁴⁵⁸Bishop/Colston, 2006., 83.

⁴⁵⁹Fields, 2009., 31.

⁴⁶⁰Ibid., 32.

⁴⁶¹Mesihović, 2013., 1476.

ARTILJERIJA I OPSADNE SPRAVE

Vegecije u svojim *Epitomama* navodi kako su Rimljani od artiljerijskih sprava koristili katapulte, mangonele (jedna vrsta katapulta), škorpione (*scorpio*), samostrijele, i neke vrste izbacivača (kamena ili strijela).⁴⁶² U I. st. n. e. korištene su dvije vrste artiljerije- *ballista* (bacač kamenja) i katapult. Kamenje koje se bacalo moglo je biti jako veliko. Ogromno kamenje izbacivano je pomoću mašina. Njihovi prikazi vide se i na Trajanovom stupu. Mašine bi bile montirane na kola sa dva točka, a to bi se sve zajedno nazivalo *caroballista*.⁴⁶³ Katapult je imao klinastu glavu. U usporedbi sa republikanskim prethodnicima, u ranom Principatu su bile duže klinaste glave katapulta.⁴⁶⁴

Katapulte su izmislili Grci. Bile su dvije njihove vrste. Jedna vrsta je odapinjala veliko kamenje i grede, a druga vrsta su bili katapulti koji su velikom brzinom odapinjali strijele. Neki katapulti imali su čak 2 m visine. Kamenje je moglo biti teško čak 45 kg.⁴⁶⁵ Prema Vitruviju mangoneli su bili jedna vrsta katapulta, ali su oni bili većih dimenzija od običnog katapulta i izbacivali su veće kamenje nego ono koje su izbacivali katapulti.⁴⁶⁶

Onager je djelovao kao pračka. Izbacivao je kugle, kamenje, zapaljene kugle voske ili smole. Primjenjivan je krajem Carstva. Škorpion je bio vrsta katapulta. Nazivan je i malim onagerom. Hitala su koristile jedino legije. Svaka legija imala je oko 60 katapulta.⁴⁶⁷ Drugi naziv za škorpiona bio je *manubalista*.⁴⁶⁸

---

⁴⁶²Vegetius, IV., 22.9.

⁴⁶³Bishop/Colston, 2006., 88.

⁴⁶⁴Ibid., 89.

⁴⁶⁵Connolly, 1991., 60.

⁴⁶⁶Vegetius, IV., 22.5.

⁴⁶⁷Connolly, 1991., 60.

⁴⁶⁸Vegetius, IV., 22.5.

Unutar rimske vojske bili su zastupljeni i strijelci. O streljaštvu govore nalazi glava strijela. One su najčešće imale tri lobusa. Za pravljenje kompozitnih lukova korišteni su ostaci kostiju ili rogova.⁴⁶⁹ Kompozitni lukovi bili su osnovno oružje strijelaca, a pravljeni su od više slojeva različitih materijala.⁴⁷⁰ Oni su pronađeni u Oberadenu, Dangstettenu, Velsenu, Waddon Hillu, Risstissenu i Vindolandi. Drvene strijele nađene su u Vindonissi. Elipsasti komadi kože pronađeni su u Melandra Castle i Vindolandi. Identificirani su kao dijelovi tobolaca. Negdje su nađene i pračke, pravljene od gline ili olova.⁴⁷¹

Od opsadnih sprava korišten je i tzv. udarni ovan. To je bila četverbrida, pri kraju čunjasta greda koja je imala na vrhu željezni naglavak. Omotavan je užima i presvlačen svježim kožusima. Pokretni udarni ovan bio je spremište koje se sastojalo od velikih greda, prekriveno debelim daskama i svježim drvom, radi odbrane od vatre. Usavršen je od strane Asiraca, a potom i Perzijanaca i Grka. Bili bi smješteni u spremišta na kotačima. Unutar njih bi ovan visio o užima.⁴⁷²

---

⁴⁶⁹Bishop/Colston, 1991., 88.

⁴⁷⁰Mesihović, 2013., 1485.

⁴⁷¹Bishop/Colston, 2006., 88.

⁴⁷²Connolly, 1991., 60.

ZAŠTITNA OPREMA

Zaštitnu opremu rimske vojske i njihovih zapovjednika činili su oklopi, štitovi, kacige i štitnici za ramena, ruke i noge. Nošene su i metalne pregače i kožni opasači, koji su štitili abdomen i prepone.

Oklope su koristili i legionari i auksilijari. Rimski oklopi imali su oblik košulje. Nošeni su preko tapacirane odjeće, ne direktno preko tunike.⁴⁷³ U I. st. n. e. je najpoznatiji oklop bila *lorica segmentata*, ili segmentirani oklop. Ona je pravljena od metalne ploče, sa remenovima od kože i sa bakreno-legiranim okovima.⁴⁷⁴ Njena snaga bila je u zaštiti predjela ramena, a rješavala je i eventualne probleme mogućnosti ranjavanja grudi.⁴⁷⁵ Prema jednoj teoriji nastanak segmentiranog oklopa inspiriran je gladijatorskim oklopom. Dobra strana segmentiranog oklopa bila je u tome što je jednostavno pravljen i čuvan, ali i lagan (imao je samo 5,5 kg). Slabe strane bile su u tome što on nije štitio ruke i bedra onoga tko ga nosi, a i bio je krhak.⁴⁷⁶ Uz to, bio je podložan koroziji. U III. st. n. e. više nije korišten. *Lorica segmentata* je izraz koji je nastao u XVI.st. Moguće da su je stari Rimljani nazivali *lorica laminata*.⁴⁷⁷

Lorica hamata bila je košulja napravljena od željeznih prstenova, čija debljina je iznosila milimetar, a dijametar 3-9 mm. Svaki prsten bio bi povezan sa ostalim.⁴⁷⁸ *Lorica squamata* bila je napravljena od malih pločica, 1-5 cm dugih, od bakra ili željeza. Ona je bila tanka, ali je njena snaga ležala u preklapanju pločica, koje su pomagale da se spriječila silina udaraca.

---

⁴⁷³Fields, 2009., 24.

⁴⁷⁴Bishop/Colston, 2006., 95.

⁴⁷⁵Ibid., 98.

⁴⁷⁶Fields, 2009., 26.

⁴⁷⁷Mesihović, 2013., 1469.

⁴⁷⁸Fields, 2009., 24.

Njen nedostatak bio je u tome što je mogla biti lakše probodena od ostalih tipova oklopa, s obzirom da je bila tanka. Dobra strana bila je u tome što je njen popravak bio jednostavan.⁴⁷⁹ *Loricu squamatu* nosili su, osim vojnika, i nositelji stjegova, vojni muzičari, a ponekad i konjanici⁴⁸⁰ Oklop "Newstead" tipa datiran je u kasno I. st. n. e. Vjerovatno je najviše bio korišten sredinom II. st. n. e, više u zapadnim provincijama Carstva.⁴⁸¹

Štitovi su imali namjenu da zaštite tijela vojnika od udaraca i ubadanja tijekom bitaka. Pravljeni su najčešće od šperploče. Veličina je mogla varirati. Prosječna veličina bila je od ramena do koljena. Oblik štita reflektirale su izbočine koje su se nalazile na njemu. Kada nije bio korišten, štit se prekrivao zaštitom od kože. Na njoj bi se nalazila ploča koja je sadržavala ime legionara ili neki motiv. Nakon Hadrijanovog perioda nisu pronađeni prekrivači za štitove.⁴⁸²

Legionarski štitovi nazivani su *scutum*. U republikansko doba bili su ovalni, a u principatsko- pravougaoni.⁴⁸³ Pretorijanci su nosili štitove sa zakrivljenim stranama i ravnim vrhom.⁴⁸⁴ Njihov dizajn štitova uključivao je prikaz škorpiona na njima.⁴⁸⁵ Auksilijarni pješaci i konjanici nosili su većinom ravne štitove, ali su oni mogli biti i pravougaoni, ovalni ili heksagonalni.⁴⁸⁶ Nije poznato da li su i kakve ukrasi oni imali na svojim štitovima.⁴⁸⁷ Standardni nosači i specijalisti nosili su male, okrugle štitove.⁴⁸⁸

---

⁴⁷⁹Fields., 2009., 24.

⁴⁸⁰Mesihović, 2013., 1478.

⁴⁸¹Simkins/Embleton, 1984., 16.

⁴⁸²Bishop/Colston, 2006., 92.

⁴⁸³Fields, 2009., 26.

⁴⁸⁴Bishop/Colston, 2006., 91.

⁴⁸⁵Ibid., 94.

⁴⁸⁶Ibid., 91.

⁴⁸⁷Ibid., 94.

⁴⁸⁸Ibid., 91.

Štitovi, ili njihovi ostatci, pronađeni su u Valkenburgu, Caerlconu i Bonner Bergu. Ono što je zanimljivo vezano uz pronalaskе štitova jesu prikazi munje (*fulmen*) na njima, kao i prikazi krila, zvijezda i polumjeseca. Vjerovatno su ovi štitovi nošeni tijekom procesija.⁴⁸⁹ Štitovi tipa *scuta* i *clipi* bili su preveliki da bi onome tko ih nosi pružili adekvatnu zaštitu, jer su bili nezgodni za nošenje. U principatsko doba oni stoga nisu korišteni.⁴⁹⁰

Vojnici su glavu štitili nošenjem kaciga. U republikansko doba korišteni su tzv. *Coolus* i *Montefortino* tipovi kaciga, a u vrijeme Principata- *Imperial-Gallic* i *Imperial-Italic* tipovi. *Imperial-Gallic* kaciga bila je većinom pravljenа od željeza. Nju je karakterizirao par stiliziranih obrva na vrhu polucilindra. Bila bi ukrašena mjedenim izbočinama, koje su dodatno mogle biti emajlirane.⁴⁹¹ Sjeverne armije prve su je preuzele.⁴⁹² Nazivana je i džokejskom kapom. Nastala je spajanjem kacige iz Montefortina sa galskim tipovima.⁴⁹³ *Imperial-Italic* kacige bile su slabije kvalitete od *Imperial-Gallic* kaciga.⁴⁹⁴

Kacige su pravljenе od željeza ili bakra. Bronza je bila skup metal, ali sa njom je bilo lakše i jeftinije raditi. Glavna značajka kaciga bio je njihov oblik lubanje, dugački štitnik za vrat, dijelovi na obrazima koji štite lice, i štitnik za obrve.⁴⁹⁵ Na kacige su mogle biti zakačene perjanice. Kada se nisu koristile, kacige su bile štice presvlakom od kože.⁴⁹⁶ Na kacige su mogle biti dodavane i ručke. One bi se nalazile na vratu. Kacige sa ručkama bile su proizvodi I. st. n. e.⁴⁹⁷ Kaciga je ostavljala lice i uši izloženim, kako bi vojnici mogli vidjeti i čuti zapovijedi u bitci. Vojnici su često urezivali svoja imena na kacige.⁴⁹⁸

---

⁴⁸⁹Bishop/Colston, 2006., 92.

⁴⁹⁰Fields, 2009., 27.

⁴⁹¹Bishop/Colston, 2006., 101.

⁴⁹²Mesihović, 2013., 1472.

⁴⁹³Ibid., 1473.

⁴⁹⁴Bishop/Colston, 2006., 101.

⁴⁹⁵Fields, 2009., 22.

⁴⁹⁶Bishop/Colston, 2006., 103.

⁴⁹⁷Ibid., 104.

⁴⁹⁸Fields, 2009., 24.

Kacige koje su pripadale konjanicima-legionarima datirane su u period I. i II. st. n. e. Bile su pravljene od željeza. Neki od njihovih primjeraka pronađeni su na lokalitetu Brigetio (Mađarska), dok su drugi pronađeni u špilji Hebron (Izrael). Kaciga koja je pronađena u Brigetiju pokazuje da je potekla od Kelta, a odlikovale su je isklesane "obrve", na vrhu u uglovima.⁴⁹⁹ Ona pronađena u Hebronu je drukčija. Imala je ukršteno željezno pojačanje na polukružnom presjeku, zakovano na stranama lubanje. Na krajevima te formacije tanki bronzani ornamenti u obliku mjeseca bili su pričvršćeni za lubanju. Oko obrva je imala fino izrađenu ukrasnu traku, od bronce, sa dizajnom lovora.⁵⁰⁰

Konjaničke kacige imale su proširenja na dijelovima gdje je obraz, i pokrivala su uši. Za razliku od kaciga koje su nosili pješaci, one su imale deblji štitnik za potiljak, koji je sezao čak do ramena. Nije bio uzak, kako bi konjanik mogao pomijerati vrat ako eventualno padne sa konja. Kaciga ga je štitila od udaraca sa strane i sa potiljka.⁵⁰¹ Primjerci kaciga iz kasnog drugog i ranog trećeg stoljeća jesu oni pronađeni u Niedermormteru, blizu Xantena, i u Hessenu.⁵⁰²

Od zaštitne opreme nošene su i metalne pregače. One bi bile vezane oko vrata. Široki kožni opasač (*cingulum*) štitio je trbuh i prepone vojnika. Ramena vojnika bila bi zaštićena na dva načina. Jedna je bio da se zaštite usporednim uskim ramenim remenovima, koji se spuštaju niz rame kao pelerina. Drugi način bio je da se zaštite jednostavnim opasačem učvršćenim sa zakačkom u obliku slova S.⁵⁰³ Rukavi (*manicae*) od željeza ili bronce osiguravali su ruke i ramena. Bili su segmentiranog oblika. Njih su nosili i gladijatori, zvani *cruplarii*.⁵⁰⁴

---

⁴⁹⁹Simkins/Embleton, 1984., 20.

⁵⁰⁰Ibid., 22.

⁵⁰¹Fields, 2009., 24.

⁵⁰²Simkins/Embleton, 1984., 23.

⁵⁰³Fields, 2009., 27.

⁵⁰⁴Mesihović, 2013., 1472.

OSTALA OPREMA

Vojnici su opremu nosili u torbama. Legionari i auksilijari konjanici nosili su male kvadratne vrećice oko vratova.⁵⁰⁵ U torbi bi bio nošen sagum, rezervno remenje, oprema za čišćenje i poliranje oružja, konzerve (*patera*), kotao za kampovanje, vreća sa zrnavljem, slaninom, sirom i dr. vrstama hrane. U torbi bi bio nošen i vojnički alat za konstrukcijske radove.⁵⁰⁶

Šatori su bili pravljani od komada šivane kože. Kolci potrebni za razapinjane šatora bili su obično pravljani od drveta, najčešće hrastovine, a bili bi kvadratnog oblika.⁵⁰⁷ Klasični vojni alat bio je pijuk (*dolabra*). Korišten je za kopanje, krčenje, a ponekad i za borbu. Kad se ne bi koristio bio bi ostavljan u bakreno-legirani štitnik, ponekad ukrašen malim privjescima. Za pravljenje alata bili su zaduženi sami vojnici.⁵⁰⁸ Vojnici su od alata nosili još i srp, kos, kablčim lanac i kožni remen.

Vojnici su nosili i posude za jelo. Za kuhanje hrane korištena je tava (*patera/trulleus*). Hrana je obično nošena za tri dana, a nekada bi sljedovanje hrane bilo i za 15 dana. Za nošenje tereta bile su korištene mule. Osmorica vojnika dobivala bi jednu mulu, koja bi nosila šatore i drugu opremu. Nekada je oprema bila prevožena kolima sa dva kotača, ili brodovima.⁵⁰⁹ Konjanička oprema poticala je od Kelta. U prvo vrijeme Principata konji nisu imali oklope. Sedlo se koristilo od početka Principata, i možda je bilo keltskog porijekla. Od konjaničke opreme korišteni su još i žvalje, potkovice i ostruge.⁵¹⁰

---

⁵⁰⁵Bishop/Colston, 2006., 116.

⁵⁰⁶Simkins/Embleton, 1984., 11.

⁵⁰⁷Bishop/Colston, 2006., 116.

⁵⁰⁸Ibid., 117.

⁵⁰⁹Mesihović, 2013., 1477.

⁵¹⁰Ibid., 1493.

RELIGIJSKA SLIKA VOJSKE

Kult vladara

Sa Principatom se dosta toga promijenilo u religijskom životu Države, što se odrazilo i u vojnom sistemu i poretku. Na značenju je dobio imperijalni kult, odnosno kult vladara. U Egiptu su oni smatrani potomcima bogova.⁵¹¹ Imperijalni kult se rimskom svijetu odnosio i na živog i na umrlog vladara.⁵¹² Kelly navodi kako je najveća odlika i značaj imperijalnog kulta ležao u tome što bi vladar postajao božanstvo nakon svoje smrti⁵¹³

U periodu Kasne Republike i ranog Principata čelni ljudi u Državi identificirali su se sa određenim božanstvima i herojima. Princeps Oktavijan August tako je isticao kako je njegovo porijeklo vezano za Eneju, sina boginje Venere.⁵¹⁴ Religija je u vrijeme Principata nametana presudnim akcijama vladara. Pobožnost je smatrana njegovom vrlinom, vrlinom koju su Senat i ljudi smatrali zlatnim štitom koji okružuje vladara.⁵¹⁵

Princeps Oktavijan August dao je tzv. vojni kalendar. On je sadržavao tradicionalne religijske festivale. Isključivao je nerimska božanstva. Bio je dizajniran za potrebe vojnih organizacija cijelog Carstva. Pronađen je u hramu Artemide Azzanthikon, koji je služio kao službeni arhiv vojne jedinice smještene u Palmiri.⁵¹⁶

---

⁵¹¹Jong, 2006., 242.

⁵¹²Ibid., 247.

⁵¹³Kelly, 2006., 28.

⁵¹⁴Hekster, 2006., 24.

⁵¹⁵Altheim, 1938., 375.

⁵¹⁶Campbell, 2006., 127-130

U kampovima su vladari predstavljani trupama kao božanstvena inspiracija i nepobjedivi zapovjednici, ugledne osobe koje zahtijevaju lojalnost. Portreti vladara nalazili bi se u svetištu kampa.⁵¹⁷

Kozmopolitizam rimske vojske

Rimsku vojsku odlikovao je kozmopolitizam. Štovan je veliki broj božanstava, rimskih i nerimskih. Državni bogovi bili su Jupiter (vrhovno božanstvo) i Mars (bog rata). Uz rimska štovana su i helenistička božanstva.⁵¹⁸ Interpretatio Romana jeste identificiranje ili bar slična identifikacija rimskih i grčkih božanstava.⁵¹⁹

Rimski vojnici prihvatili bi božanstva zemlje u kojoj borave, a onda bi ih dalje prenosili. Zanimljivo je da su prihvatani i kultovi i božanstva svojstveni neprijatelju. Svi vojnici morali su da štuju glavna rimska božanstva.⁵²⁰ Mesihović navodi riječi Frontona upućene princepsu Marku Aureliju: *"Uvijek i svugdje Mars je promijenio naše nevolje u uspjehe i naše strahove u trijumfe"*.⁵²¹

Vladari iz Flavijejske dinastije su naglašavali vjeru u drevne rimske bogove, primjerice Marsa Ultora (Osvetnika), Apolona Palatinskog ili Kapitolinsku trijadu (Jupiter, Junona i Minerva).⁵²² Jedno od božanstava rimskih vojnika bio je Orion. Pojedini autori identificiraju ga sa Mitrom. Orion je prikazivan kao naoružani mladić, koji nosi mač i vojni pojas.

---

⁵¹⁷Campbell, 2006., 127.

⁵¹⁸Simkins/Embleton, 1984., 14.

⁵¹⁹Ando, 2006., 51.

⁵²⁰Mesihović, 2013., 1572

⁵²¹Ibid., 1800.

⁵²²Altheim, 1938., 439.

Bio je oličenje muževnosti, smatran je pobjedonosnim vođom, sinom Marsa i utjelovljenjem žestokog ratnika. Vjerovalo se da on naslućuje rat praveći zvijezde svojim mačem, kao i da kreira karakteristike zapovjednika i vojnika koji moćno marširaju kroz mnoge zemlje i podvrgavaju barbare.⁵²³

Unutar rimske vojske, posebno u posljednjim stoljećima postojanja Rimske države, bio je i određeni broj kršćana i jevreja. Oni su imali potpuno različita vjerovanja u odnosu na Rimljane ali i ostale antičke vladare i njihove podanike u tome periodu. Odlikovao ih je monoteizam. Oni se nisu htjeli podvrgnuti politeističkim vjerskim dogmama i štovati rimske vladare i božanstva. Kršćani su naročito proganjani za vrijeme vladavine Dioklecijana i kasnijih njegovih nasljednika. Sa jevrejima je Država također imala velikih problema, a znali su biti vođeni i ratovi protiv njih.⁵²⁴

Orijentalni kultovi rano su prodrli u rimski svijet. Od vremena Prve flavijejske dinastije bio je popularan kult Velike Majke. Štovane su i boginja Ma-Belona i sirijska Atargatis. Bili su rašireni i egipatski kultovi Izide i Serapisa. U redovima mornara Izida je smatrana zaštitnicom pomorstva. Popularnost su uživali i razni solarni kultovi, originalno nastali na područjima Sirije, Mezopotamije i Irana.⁵²⁵

Žrtvovanje ljudi u kultno-obrednom smislu napušteno je u grčkoj i rimskoj kulturi. Smatrano je odrazima divljaštva i barbarstva, te rađeno na tome da se dokine prinošenje ljudskih žrtava, jer to nije u skladu sa civilizacijskom misijom koju Rim treba promicati među narodima i zemljama.⁵²⁶

---

⁵²³Speidel, 1980., 38-39

⁵²⁴Wilson, 2006., 51.

⁵²⁵Mesihović, 2013., 1925.

⁵²⁶Ibid., 1572.

Mitra i *Sol Invictus*

Mitra je posebno štovan među rimskim vojnicima. On je smatran ratničkim božanstvom. Kult posvećen Mitre koji je bio zastupljen među rimskom vojskom bio je ezoterična forma kulta koji je originalno nastao u Indiji. Bio je centriran oko čovječjeg straha od mraka. Za vojnike je tama bila uznemirujuća, jer je sakrivala neprijatelje.⁵²⁷

Kult je bio baziran i na namjernom odbijanju svijeta onakvim kakav jeste. Connolly navodi kako je mitraizam donesen u Rim preko XV. Legije koja je boravila na istočnoj granici, na Dunavu. Među zapovjednicima naročito je postao popularan u III. st. n. e.⁵²⁸ Vjerovanje u Mitru naročito je bilo rašireno u I. st. p. n. e. i u I. st. n. e. Prema Plutarhu kult Mitre "došao" je u Rim preko kilikijskih gusara koje je pobijedio Pompej.

Misterije posvećene Mitri bile su zabranjene ženama.⁵²⁹ Smatralo se da je Mitra rođen od stijene.⁵³⁰ Od svojih obožavalaca zazivan je kao njihov zaštitnik.⁵³¹ Mitra je nazivan i gospodarem svjetla. Prema religijskoj dogmi on se borio protiv Ahrimana, personifikacije zla.⁵³² Primarna intencija mitrinog kulta bila je da se snažnim prikažu moć, legitimacija i autoritet.⁵³³

Princeps Aurelijan provodio je politiku obnove rimskog svijeta i njegovo ponovnog ujedinjenja. Reagirao je i u reformi religijske svijesti. Poziciju božanstva *Nepobjedivog sunca* (*Sol Invictus*) uzdigao je na mjesto najvažnijeg božanstva.

---

⁵²⁷Simkins/Embleton, 1984., 14.

⁵²⁸Connolly, 2010., 92.

⁵²⁹Staples, 1998., 36.

⁵³⁰Ibid., 37.

⁵³¹Speidel, 1980., 42.

⁵³²Simkins/Embleton, 1984., 14.

⁵³³Gordon, 2007., 404.

Namjera mu je bila da svim podanicima svoga Carstva da zajedničkog boga u kojega mogu vjerovati i koji bi bio iznad svih ostalih božanstava. Odredio je i kolegij pontifika (Pontificis Solis) za novo božanstvo.⁵³⁴

Povezanost religije i borbe

Povezanost religije i borbe ogledala se molitvama prije bitki i zahvalama nakon njih, ukoliko bi bile završavane pobjedama. Veliku važnost i ugled imali su i proricatelji. Prije početka bitki bile bi održavane molitve. Nakon uzimanja auspicija zapovjednik bi izvršio zavjet koji je ranije postavio. Osoba koja bi prva vodila molitvu molila bi zaštitnika grada i bogove da promijene stranu (*evocatio*), odnosno da pređu na stranu Rimljana.⁵³⁵ Bilo bi vršeno i zavjetovanje.

To je bila molba u formi uvjetovanja. Primjerice, određenom božanstvu bila bi obećana nagrada ukoliko prihvati određeni zahtjev.⁵³⁶ Zazivanja i molitve mogli su biti i u formi kletve. Molitelj bi zahtijevao da božanska moć osvjedoči bitku ili akciju. Obično bi bila tražena kazna ako bi netko lagao ili testirao istinitost. Zahvale bi bile održavane nako uspješnih bitki. Mogle su biti javne i privatne. Molitva bi počinjala invokacijom.⁵³⁷

Haruspici su bili muškarci specijalizirani u etrurskoj disciplini proricanja. obraćali su se na svete knjige koje su opisivale razne tehnike za zazivanje. Te knjige proricanja bile su prevedene u I. st. n. e. na latinski jezik.⁵³⁸ Vladari su imali svoje vlastite haruspice, koji su živjeli u Rimu.⁵³⁹ Vođe kulta ili magijske vođe nosile su kožu životinja tijekom obavljanja obreda.⁵⁴⁰

---

⁵³⁴Mesihović, 2013., 2113.

⁵³⁵Hahn, 2007., 265.

⁵³⁶Ibid., 240.

⁵³⁷Ibid., 242.

⁵³⁸Horster, 2007., 336.

⁵³⁹Ibid., 337.

Odnos prema smrti

Vjervanje u život nakon smrti bilo je vezano za duhovno preživljavanje, odnosno moralnu snagu vojnika da se bori i pobjeđuje strah.⁵⁴¹ Vojnici su plaćali kontribucije posmrtnom klubu. Nakon velikih bitki broj mrtvih mogao je biti veliki. Tada bi bila organizirana masovna kremacija. Kasnije, u miru, bila bi organizirana posmrtna ceremonija.

Pogrebna procesija kretala bi iz samog kampa. Tijela vojnika bila bi nošena na kaučima. Sahrana se obavljala izvan kampa.⁵⁴² Pogreb bi plaćao posmrtni klub, ali vojnici bi davali dodatni novac kako bi imali skupe spomenike. Neki spomenici imali su jednostavne natpise, koji su se odnosili na dob, rang, naziv jedinice i dužinu službe. Jedni od najskupljih spomenika bili su oni sa urezanim likom vojnika. Ti likovi mogli su biti vojnici pješaci pod punom opremom, konjanici kako jašu konja i nose oružje, a na nekim spomenicima bili bi urezani i likovi robova ili oslobođenika. Izostavljeni su detalji prikaza kako je čovjek preminuo.⁵⁴³

---

⁵⁴⁰Simkins/Embleton, 1984., 15.

⁵⁴¹Ibid., 16.

⁵⁴²Golsworthy, 2003. 116.

⁵⁴³Ibid., 117.

BRIGA O VOJSCI I MEDICINA

Medicinska služba bila je zastupljena u legijama, auksilijarnim i gradskim trupama. Doktori su nazivani *medici*, a bili su najčešće grčkog porijekla. Vjerovatno bi tu kratko službovali i bili bi plaćani. Neki vojni doktori nazivani su *medici ordinarii*, što je vjerovatno značilo da su imali dugotrajnu službu i imali rang jednak rangu centuriona, ali bez vojne komande. *Medici* su označavani kao *immunes*, odnosno imali su određene privilegije koje nisu bile namijenjene civilima.⁵⁴⁴

U legijskim taborima nalazile su se bolnice (*valetudinaria*), a bolnica je bilo i u auksilijarnim taborima (*hospitia*). Najviši čin u taborskoj bolnici i osoba direktno odgovorna samo prefektu tabora bio je načelnik bolnice (*optio valetudinarii*). Njemu je bilo podređeno 10 *medici ordinarii*, od kojih je svaki bio zadužen za jednu od kohorti. Specijalisti su označavani imenima *medicus chirurgus* (kirurg) i *medicus ocularis* (oftamolog). Tabori su primali regularne zalihe lijekova, uglavnom biljnih preparata, a doktori su poznavali i obavljali farmaceutske poslove. Unutar tabora mogli su se nalaziti vrtovi za uzgajanje ljekovitog bilja.⁵⁴⁵ Kao antiseptici pri liječenju korišteni su smola, terpentin, sol, disulfidi, arsen, *silphium* i razne vrste ulja. Temelj zdravlja bio je i visok standard osobne higijene, pa je tako svaka tvrđava imala kupatilo.⁵⁴⁶

Tijekom bitki medicinska služba nalazila se u blizini bojnog poprišta, kako bi se rane mogle brzo sanirati. Liječnici nisu poznavali razloge infekcije i liječenje pomoću antibiotika, ali su znali da je ranu potrebno brzo očistiti i dezinficirati.⁵⁴⁷ Vojska je nakon povratka sa kampanja u Rim znala donijeti određene zarazne bolesti. Jedna od najpoznatijih pandemija bila je tzv. Antoninijanova (Galenova) kuga. Navodno je od nje umrlo 2 000 ljudi u Rimu.

---

⁵⁴⁴Campbell, 2006., 103.

⁵⁴⁵Mesihović, 2013., 1468.

⁵⁴⁶Webster, 1969., 258

⁵⁴⁷Mesihović, 2013., 1468.

Smrtnost je bila naročito velika u taborima jer su tu boravili svi zajedno, što je dodatno olakšavalo širenje zaraze.⁵⁴⁸ Za medicinu je bilo vezano grčko božanstvo Asklepije. On je prikazivan sa zmijom. Njegov hram bio je sagrađen 293. g. n. e. na malom otočiću na rijeci Tibar. Glavnim rimskim božanstvom smatran je Salus, ali se za jaču zaštitu obraćalo Apolonu i Marsu. Svaki simptom, primjerice groznica, upala i plikovi, imali su svoje vlastito božanstvo.⁵⁴⁹

---

⁵⁴⁸Mesihović, 2013., 1803.

⁵⁴⁹Webster, 1969., 257

STATUS VOJSKE

Privilegije koje su imali vojnici nesumnjivo su ih stavljali su ih iznad drugih ljudi u društvu.⁵⁵⁰ Vojnici su na mjestima gdje bi boravili donosili zaštitu i tehničku pomoć. Demonstrirali su način organiziranog života. Privlačili su ljude. Uz vojsku je postojala i mogućnost zarade i napretka, a civili bi obnašali razne službe. Mogli su biti trgovci, obrtnici ili gostioničari. Naseobine (*canabae*) postajale su sofisticirane i trajne strukture. Populacija u kanabi uključivala je i žene koje su stvarale intimne veze sa rimskim vojnicima i rađale djecu.⁵⁵¹ Pojedine kanabe dostizale su i municipalni ili kolonijalni status.⁵⁵²

Princeps Oktavijan August je donio zakon da rimski vojnici ne smiju sklapati brak tijekom službe.⁵⁵³ Ako su bili oženjeni kada su stupali u vojnu organizaciju, onda bi taj brak bio proglašen nevažećim. Smatrano je da će vojnik biti uspješniji ako nema obitelj, s obzirom da će prihvatiti lakše sve rizike i opasnosti.⁵⁵⁴ Zabrana braka nije se odnosila na zapovjednike senatorskog i konjaničkog ranga. Ima evidencija i da su auksilijarni zapovjednici također imali pravo na ženidbu.⁵⁵⁵

Profesionalnim vojnicima bilo je zabranjeno sklapati brakove sve do vremena vladavine princepsa Septimija Severa. Njihova djeca nisu imala rimsko građanstvo. Kasnije, ta djeca postajala su rimski građani nakon što bi njihovi očevi po časnom otpustu svoju vezu pretvorili u brak. Djeca bi dobivala rimsko građanstvo i u slučajevima kada bi njihov otac umro ili poginuo tijekom službe.⁵⁵⁶

---

⁵⁵⁰Campbell, 2006., 3.

⁵⁵¹Ibid., 41.

⁵⁵²Ibid., 142.

⁵⁵³Ibid., 151.

⁵⁵⁴Goldsworthy, 2003., 104-106

⁵⁵⁵Ibid., 105.

⁵⁵⁶Mesihović, 2013., 1790.

Legionari su uživali veći ugled i imali su shodno tome i veće privilegije u odnosu na auksilijare. Dobivanje diplome bila je ambicija svakog auksilijara, jer je ona značila dobivanje rimskog građanstva. Nakon časnog služenja koje je trajalo nekih 25 godina auksilijarni vojnik postajao bi rimskim građaninom i uživao je privilegije koje su nametali rimski zakoni.⁵⁵⁷ Legionari i auksilijari su statusno izjednačeni tzv. Karakalnim ediktom (*Constitutio Antoniniana*). Njime se skoro svim slobodnim stanovnicima Rimske države po automatizmu dodjeljivalo rimsko građanstvo.⁵⁵⁸

Plaće vojnicima je osiguravao vladar. To je bio važan mehanizam za osiguranje poslušnosti.⁵⁵⁹ Prema Rathboneu praksa isplaćivanja vojske datirala je iz IV. st. p. n. e., kada im je za njihovu službu davana određena količina bronzene.⁵⁶⁰ Tijekom vladavine princepsa Oktavijana Augusta legionari su primali plaću u iznosu od 12 000 sestercija.⁵⁶¹ U I. st. n. e. legionari su plaćani 9 aurea (225 denarija), a 12 aurea u II. st. n. e.

Plaća veterana u I. st. n. e. iznosila je 3 000 denarija, da bi kasnije njihova plaća bila višestruko povećana, tako da je u III. st. n. e. iznosila 5 000 denarija. Ukupna cijena plaća za legionare, auksilijare i mornaricu u prvom stoljeću nove ere iznosila je otprilike više nego 400 miliona sestercija.⁵⁶² Pretorijanci su imali pet puta veće plate u odnosu na legionare.⁵⁶³ Plaća konjanika bila je veća od plaće pješaka, jer su se oni dodatno morali brinuti i o konju.⁵⁶⁴

---

⁵⁵⁷Simkins/Embleton, 1984. 8.

⁵⁵⁸Mesihović, 2013., 1987

⁵⁵⁹McNab, 2010., 150.

⁵⁶⁰Rathbone, 2008., 159.

⁵⁶¹Campbell, 2006., 20.

⁵⁶²Ibid., 21.

⁵⁶³Mesihović, 2013., 1460.

⁵⁶⁴Ibid., 1498.

Vjerovatno je svaki legionar dobivao 12 000 sestercija, a pretorijanac 20 000 sestercija, na kraju svoje službe.⁵⁶⁵ Razlike su postojale i unutar organizacije rimske mornarice. Prefekti pretorijanskih ravske i mizenske bili su u rangu *procuratores ducenarii*, sa godišnjom platom koja je iznosila 200 000 sestercija. Prefekti germanske, britanske i crnomorske flote bili su nižeg ranga. Oni su nazivani *centenarii*, što znači da su primali 100 000 sestercija godišnje. Od plaće se vojnicima odbijao dio za hranu, odjeću i sijeno.⁵⁶⁶ Vitezovi su bili razvrstavani u tri grupe, na osnovu visine godišnjeg prihoda. Ducenariji su imali više od 200 000 sestercija godišnje, centenariji više od 100 000 sestercija, a seksagenariji više od 60 000 sestercija godišnje.⁵⁶⁷

---

⁵⁶⁵Werner, 2007., 117.

⁵⁶⁶Mesihović., 1498.

⁵⁶⁷Ibid., 1742.

ZAKLJUČAK

Rimske oružane snage u vrijeme Principata predstavljale su jednu organiziranu i discipliniranu vojnu strukturu. Snaga u ljudstvu i sposobnost mladića vrbovanih u vojsku postojala je i u ranijim periodima, ali sa Principatom je došlo do profesionalizacije rimske oružane sile. Profesionalizacija i strukturalizacija vojske nije bila samo potrebna kako bi se osigurali vojni uspjesi u vanjskim ratovima, nego kako bi se osigurala i odanost i služba vojnika princepsu, svome vrhovnom zapovjedniku i upravitelju Države.

Ono što je činilo rimsku vojsku uspješnom bila je mnogo puta navedena disciplina i organiziranost, odanost vladaru i Državi, ali i borba vojnika za svoj dom, posjed, svoje drugove i porodicu. Uz to, vojnici su imali i svoju vjeru, koja je činila njihov život lakšim i utjecala na njihovu motivaciju, za daljnje borbe. U vrijeme Principata nisu poduzimani naročito veliki vojni pohodi, jer je teritorij Države bio zaokružen još u ranije doba, uspješnim vojnim kampanjama. Ipak, vojnici su održavani u stalnoj borbenoj spremi i gotovosti.

Organizacija rimske, a općenito i antičkih vojski, bila je šablon za kasnije organizacije medievalnih vojski. Mnogo toga naslijeđeno je iz antičkog perioda, poput borbenih taktika, načina gradnje, opreme, pa čak i načina liječenja. Rimski svijet uništen je za vrijeme velikih seoba naroda. Iako hvaljena i smatrana izvanrednom, rimska vojska nije uspjela da spriječi rušenje Carstva. Brojni su bili razlozi tome. Kao prvo, Carstvo se samo urušavalo, unutrašnjopolitičkim krizama. Novca je bilo sve manje. Carevi nisu poduzimali vanjske ratove, a vojni idel više nije bio poštivan. Vojska nije bila smatrana okosnicom Države.

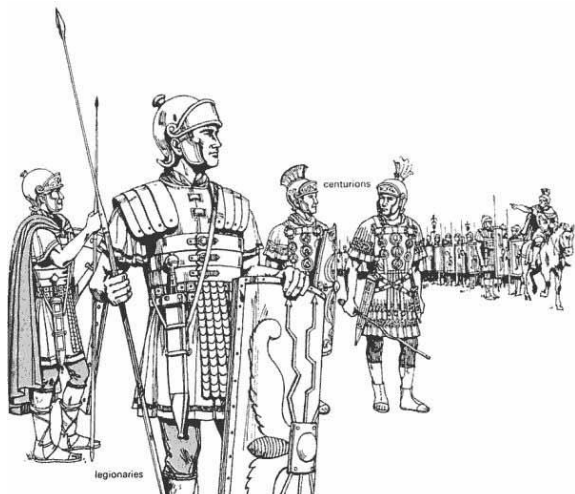
PRILOG RADU

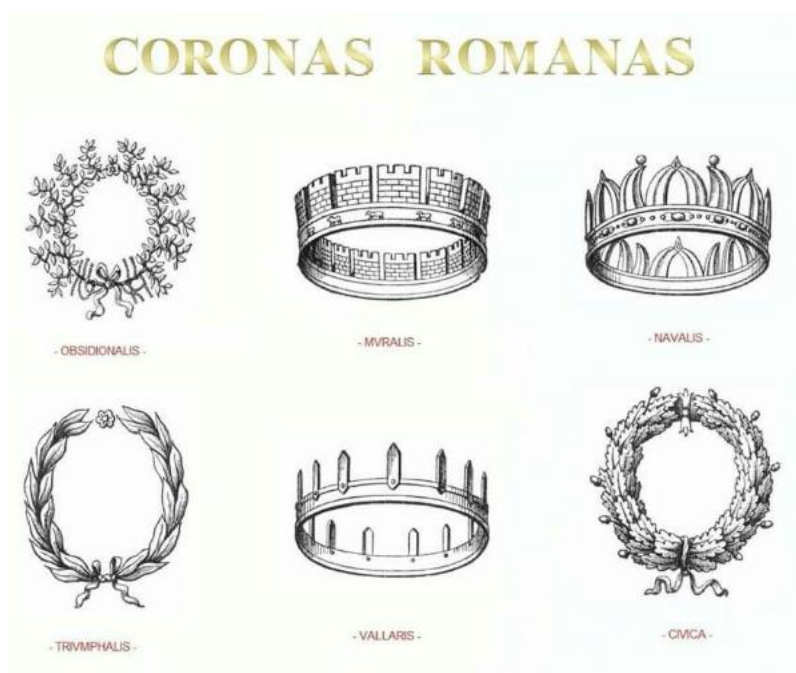
Slika 1. (preuzeto sa: <https://www.realmofhistory.com/2017/09/19/14-praetorian-guard-facts/> 27.06.2018. 21:27)

Slika 2. (preuzeto sa: <http://www.legionxxiv.org/signum/> 27.06.2018. 21:33)

Slika 3. (preuzeto sa: <https://www.pinterest.com/atomu3d/ancient-roman-greek/> 27.06.2018. 21:44)

Slika 4. (preuzeto sa: <https://www.pinterest.com.au/pin/351632683386581536/> 27.06.2018. 21:49)

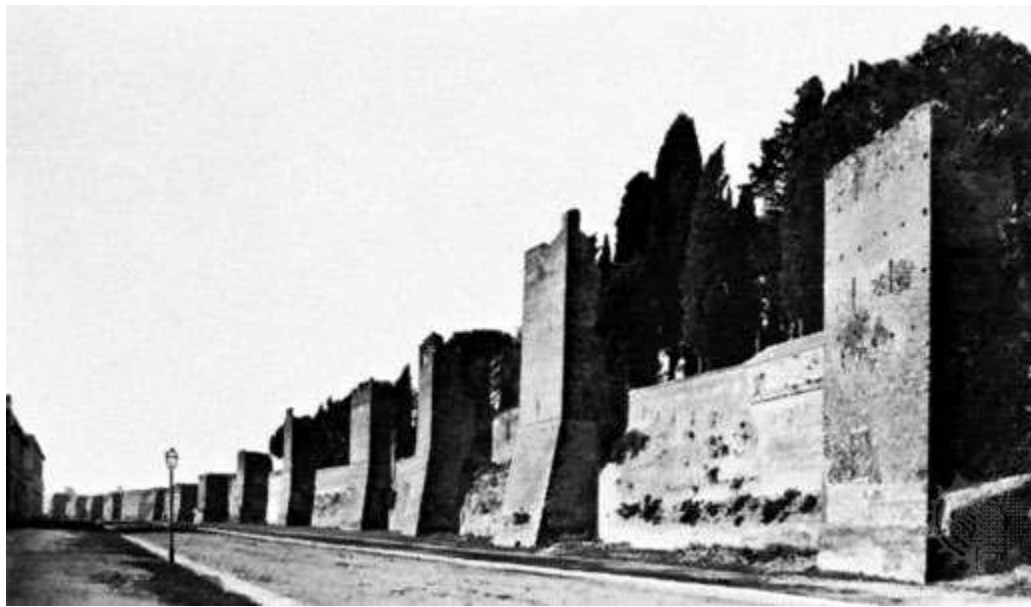
Slika 5. (preuzeto sa: <https://hiveminer.com/User/Alexandre%20Perez%20Vigo> 27.06.2018. 21:52)

Slika 6. (preuzeto sa: <https://www.trueswords.com/know-your-types-of-swords> 27.06.2018. 22:00)

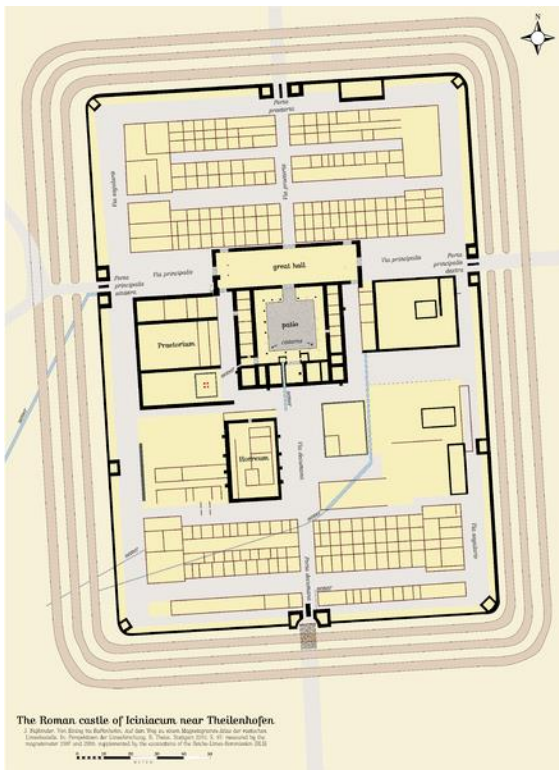
Slika 7. (preuzeto sa: <https://revistadehistoria.es/principales-armas-cuerpo-a-cuerpo-romanas-armamento-de-las-legiones-romanas-parte-v/> 27.06.2018. 22:02)

Slika 8. (preuzeto sa: <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/The-Antonine-Wall> 18.06.2018. 14:31)

Slika 9. (preuzeto sa: <https://www.britannica.com/topic/Hadrianus-Wall> 18.06.2018. 14:03)

Slika 10. (preuzeto sa: <https://www.pinterest.com/pin/764345367977442209/> 27.06.2018. 22:15)

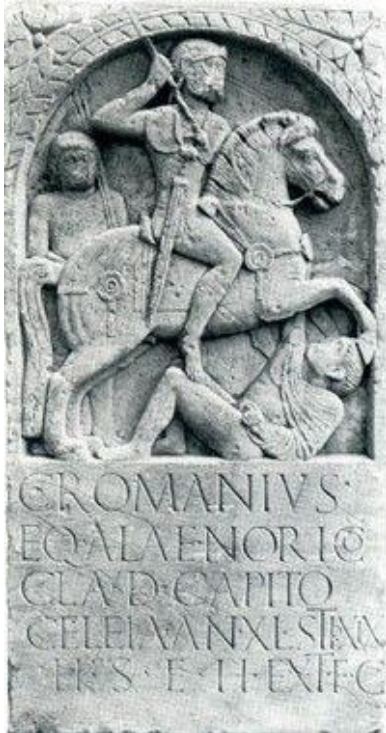
Slika 11. (preuzeto sa: <http://dinosauriens.info/?u=Clothing+in+Ancient+Roman++Crystalinks>
27.06.2018. 22:19)

Slika 12. (preuzeto sa: www.romanobrtain.org/8-military/mil_roman_soldier_footwear.html
18.06.2018. 16:57)

Slika 13. (preuzeto sa: www.romanobrtain.org/8-military/mil_roman_soldier_footwear.html
18.06.2018. 16:59)

Slika 14. (preuzeto sa: <https://www.pinterest.com/pin/546835579737697747/> 27.06.2018. 22:28)

Slika 15. (preuzeto sa: <http://www.tertullian.org/rpearce/mithras/display.php?page=History> 27.06.2018. 22:31)

Slika 16. (preuzeto sa: <https://www.pinterest.co.uk/pin/427701295832538110/> 27.06.2018. 22:35)

Slika 17. (preuzeto sa: <https://www.counter-currents.com/2011/03/sol-invictus-encounters-between-east-west-in-the-ancient-world/> 27.06.2018. 22:42)

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

1. *Aurelije Viktor*, Aurelius Victor: Liber de Caesaribus, (ed. H. W. Bird), *Liverpool University Press*, 1994.
2. *Caius Suetonius Tranquillus*, Lives of the Ceasars, *Suetoniuses Lives of the Caesars in Two Volumes*, (The Loeb Classical Library), (ed. G. P. Goold), Cambridge (Mass.), 1925.
3. *Dio Cassius*, Roman History, *Dio's Roman History in Nine Volumes*, (Harvard University Press), (ed. H. B. Foster), London, 1956.
4. Flavius Tacitus, The Annals, (ed. J. C. Yardley), *New York*, 2008.
5. Flavius Vegetius, Epitome of Military Science, (ed. G. Clark, M. Whitby), *Liverpool University Press*, 2001.
6. *Historia Augusta* 2007., *The Scriptorum Historiae Augustae, II. Vol*, G. P. Goold, LCL
7. Marcus Vitruvius Pollio, The ten books on Architecture, (ed. H. L. Warren, N. Robinson), *Harvard University Press*, 1914.
8. *Res Gestae Divi Augusti* 1967., P. A. Brunt, J. M. Moore, Oxford University Press
9. *Tacit*, Historije, (ed. M. Josip), *Zagreb*, 1987.

Literatura

1. ADAMS 2008., Colin Adams, *War and Society*, in *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare Vol II (The Late Republic and the Principate)*
2. ALTHEIM 1938., Franz Altheim, *A History of Roman Religion*, London: Methuen & CO. Ltd
3. ANDO 2006., Clifford Ando, *Interpretatio Romana*, in *The Impact of Imperial Rome on Religions, Rituals and Religious Life in the Roman Empire (Empire, Expansion and Religion)*
4. BARRETT 2008; Anthony A. Barrett, *Lives of the Caesar*, Blackwell Publishing, UK
5. BISHOP & COLSTON, 2006., M. C. Bishop & J. C. N. Colston, *Roman Military Equipment, from the Punic Wars to the fall of Rome*, Oxbow Books, Oxford, UK
6. BLOIS 1987., Lukas de Blois, *The Roman Army and Politics in the First Century before Christ*, Amsterdam: Gieben
7. BURY 1893., J.B. Bury, *A History of the Roman Empire from its Foundation to the Death of Marcus Aurelius (27 B.C.-180 A.D.)*, New York: Harper & Brothers Publisher
8. CAMPBELL 2006., Brian Campbell, *The Roman Army, 31 BC-AD 337. A sourcebook*, Taylor & Francis e-Library
9. CONNOLLY 1991., Peter Conolly, *Rimska vojska*, Ljubljana – Zagreb: Mladinska knjiga
10. CONNOLLY 2010., Peter Conolly, *Soldiers of ancient Rome in campaigns and in a life*, Vienne: Artsfumat
11. ERDKAMP 2007., Paul Erdkamp, *A Companion to the Roman Army*, Oxford: Blackwell
12. FIELDS 2009., Nic Fields, *The Roman Army of the Principate 27 BC-AD 117*, Osprey Publishing
13. GOLDSWORTHY 2003., Adrian Goldsworthy, *The Complete Roman Army*, London: Thames & Hudson Ltd
14. GORDON 2007., Richard Gordon, *Institutionalized Religious Options: Mithraism*, in *Blackwell Companions to the Ancient World. A Companion to Roman Religion (Different Religious Identities)*
15. GRIMAL 1968., Pierre Grimal, *Rimska civilizacija*, Beograd: Izdavački zavod „Jugoslavija”

16. HAHN 2007., Frances Hickson Hahn, *Performing the Sacred: Prayers and Hymns*, in *Blackwell Companions to the Ancient World. A Companion to Roman Religion (Symbols and Practices)*
17. HEKSTER 2006., Olivier Hekster, *Descendants of Good: Legendary Genealogies in the Roman Empire*, in *The Impact of Imperial Rome on Religions, Rituals and Religious Life in the Roman Empire (Empire, Expansion and Religion)*
18. HERZ 2007., Peter Herz, *Emperors: Caring for the Empire and Their Successors*, in *Blackwell Companions to the Ancient World. A Companion to Roman Religion (Actors and Actions)*
19. HORSTER 2007., Marietta Horster, *Living on Religion: Professionals and Personnel*, in *Blackwell Companions to the Ancient World. A Companion to Roman Religion (Actors and Actions)*
20. JONG 2006., Janneke de Jong, *Egyptian Papyri and 'Divinity' of the Roman Emperon*, in *The Impact of Imperial Rome on Religions, Rituals and Religious Life in the Roman Empire (Imperial Divinity)*
21. KEAVENEY 2007., Arthur Keaveney, *The Army in the Roman Revolution*, London-New York: Routledge, Taylor & Francis Group
22. KELLY 2006., Christopher Kelly, *The Roman Empire*, Oxford University Press
23. MCNAB 2010., Chris McNab, *The Roman Army, the greatest war machine of the ancient world*, Osprey Publishing
24. MESIHOVIĆ 2013., Salmedin Mesihović, *Orbis Romanvs*, Elektronsko izdanje, Sarajevo
25. PETERSON 1998., Daniel Peterson, *The Roman Legions*, Marlborough: Crowood Pres
26. PHANG 2008., Sara Elise Phang, *Roman Military Service. Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate*, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS
27. RANKOV 2008., Boris Rankov, *Military Forces*, in *Cambridge History of Greek and Roman Warfare, Vol II (The later Roman Empire)*
28. RATHBONE 2008., Dominic Rathbone, *Warfare and the State*, in *Cambridge History of Greek and Roman Warfare, Vol II (The Late Republic and the Principate)*
29. SADDINGTON, 1982., D.B. Saddington, *Development of the auxiliary forces from Caesar to Vespasian (49 B.C.-A.D. 79)*, University of Zimbabwe

30. SHERMAN 2005., Nancy Sherman, *Stoic Warriors: The Ancient Philosophy behind the Military Mind*, Oxford: Oxford
31. SIMKINS/EMBLETON, 1984., Michael Simkins, Ron Embleton, *The Roman Army from Caesar to Trajan*, Osprey Publishing
32. SIMKINS/EMBLETON, 1984., Michale Simkins, Ron Embleton, *The Roman Army from Hadrian to Constantine*, Osprey Publishing
33. SMITH 1881; William Smith, *A smaller history of Rome, from the earliest times to the establishment of the Empire*, Harper & Brothers, New York
34. SOUTHERN 2006., Pat Southern, *The Roman Army* , Santa Barbara, Denver, Oxford
35. SPEIDEL 1980., Michael P. Speidel, *Mithras-Orion: Greek Hero and Roman Army God*, Leiden, E.J. Brill
36. STAPLES 1998., Ariadne Staples, *From Good Goddess to Vestal Virgins. Sex and Category in Roman Religion*, London-New York: Routledge
37. SUMNER 2002., Graham Sumner, *Roman Military Clothing 100 BC-AD 200*, Osprey Publishing Ltd
38. WEBSTER 1969., Graham Webster, *The Roman Imperial Army*, London: Adam and Charles Black
39. WERNER 2007., Eck Werner, *The Age of Augustus*, Munchen: Werlag C.H. Beck.
40. WILSON 2006., Stephen G. Wilson, *Rivalry and Defection*, in *Religious Rivalries in the Early Roman Empire and the Rise of Christianity. Studies in Christianity amd Judaism (Rivalries?)*

Internetske stranice

1. <https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/early-empire/a/column-of-trajan>, 18.06.2018. 11:05
2. <https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/early-empire/a/column-of-trajan>, 18.06.2018. 11:23
3. www.thebyzantinelegacy.com/antoninus-column 18.06.2018. 12:02
4. <https://www.britannica.com/topic/Hadrianus-Wall> 18.06.2018. 13:58
5. <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/The-Antonine-Wall> 18.06.2018. 14:22
6. <https://www.britannica.com/topic/Aurelian-Wall> 18.06. 2018. 14:42
7. <https://www.britannica.com/topics/Aurelian-Wall> 18.06.2018. 14:45
8. www.romanobritain.org/8-military/mil_roman_soldier_footwear.html 18.06.2018. 16:47
9. www.romanobrtain.org/8-military/mil_roman_soldier_footwear.html 18.06.2018. 16:54